

De repatriëring, dwangverhuizing en terugleiding van ontheemden uit Centraal Europa na de Tweede Wereldoorlog

via de Verboden Stad in Eindhoven

Een ongekend bevrijdingsdrama

1. De “Verboden Stad” in Eindhoven

Geheimzinnig was het wél, die “Verboden Stad” van Philips. Elke dag passeerde ik de poort ervan aan de Beukenlaan. Daar was een soort van wachtpost in een beglaasd hok, waarin een geüniformeerd persoon van de Philips bewakingsdienst en bedrijfspolitie streng zat te kijken – rondom zevenen in de kille ochtend -- naar de drommen die hem voorbijtrokken via een doorgang langs de slagboom, identiteitsbewijzen in de aanslag. Ze kwamen uit België met autobussen, sommige van deze voertuigen droegen het Philipslogo en waren eigenlijk aanhangrijtuigen van Philipstrucks, ook weer kenbaar aan dat logo en de bedrijfskleuren. Turnhout, Lommel, Neerpelt, Hamont, dat waren kennelijk de opstapplaatsen. Dat zag je aan de banderolles boven de bestuurdersplaatsen. En soms ging de slagboom omhoog. In de verte zette een zware diesellocomotief rookbrakend vaart, daarachter zware rammelende goederenwagons die stommelend, schommelend, zwaaiend en knersend de Beukenlaan tijdelijk versperden, om hun onbegrijpelijke tocht aan de andere kant met groter vaart te hernemen, een knipperend rood achterlicht aan het eind van de trein.

Het was even onoverzichtelijk druk tussen half acht en half negen op dat kruisingsvlak onder het grote viaduct waarover de ringbaan rondom Eindhoven liep, want dan voegden zich ook bellende fietsers, knetterende brommers en een enkele auto tussen de drommen, alle koersend op hun doelbestemming binnen het geweldige fabriekscomplex achter de slagboom. Dat kon je weer zien aan de plaatjes met de belettering en benummering die de automobilisten rechttop achter hun voorruit hadden geplaatst. Die kentekens gaven gebouwen of onderdelen van complexen aan. Alleen insiders wisten er het fijne van. Zoals zij ook precies wisten, welke rang een grijze, blauwe, beige of witte stofjas aangaf die gedragen werd in de werkplaats of binnen het kantoorcomplex. Voor een buitenstaander als ik gold de wereld van Philips als buitenland. Ze hadden daar eigen munten, eigen regels, een onkenbaar vreemde hiërarchie en eigen opleidingen, diploma's en nutsinstellingen zoals een zwembad,

sportschool, bibliotheek en medische voorzieningen. Achter die slagboom gold een andere maatschappij, ander recht en ander sociaal verkeer. Zelfs carnaval, dat toch placht te verbroederen, was op de maten van de Philipsharmonie een ander volksfeest dan dat, wat vóór de slagboom onbevoegd ontwikkeld werd door de Strijpse Schifschoatsers of de meer stadse Lolbroeken. De tijdrekening in deze verboden Stad – een niet Philips-geëmployeerde had er niets te zoeken en werd in beginsel ook geweerd – was oppervlakkig schijnbaar dezelfde als elders op de Eindhovense kerkklokken werd aangegeven, maar wanneer men mij had verzekerd dat deze achter de slagboom niet startte met de geboorte van de Goddelijke Verlosser doch met de eerste aanhechting van een bevredigend aangloeiende Wolframsdraad, het zou mij niet verwonderd hebben. Eerder het tegendeel.

Het baarde mij dan ook, jaren later, geen verwondering dat deze Verboden Stad bij de bevrijding van Eindhoven op achttien september 1944 was gaan gelden als een exterritoriaal gebied, direct vallend onder de militaire rechtsmacht van het westelijk geallieerde opperbevel te Brussel, het befaamde SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces) onder de generalissimo Dwight Eisenhower. Die opperbevelhebber had die stad aangewezen als eerste centraal opvangterrein voor de naamlozen uit Centraal Europa die in de oorlogsjaren gedetineerd hadden gezeten in Groot-Duitsland waarover Hitlers bloedvlag met de Swastika waaide. Het gold hier mensen – vaak stakkers – die van hun vrijheid benomen waren geweest op volkomen uiteenlopende gronden.

Men moest denken aan mannen die in het kader van de gedwongen werkverruiming waren afgezonden door het Nederlandse overheidsapparaat om werkzaam te zijn in de Duitse oorlogsindustrie. Maar ook aan voormalige concentratiekamp-bewoners die door de nazi-horden waren opgesloten op politieke gronden: socialisten, sociaal-democraten, communisten of opstandige dan wederspannige katholieken. Men moest ook aan ex-krijgsgevangenen denken, die de Duitse onoverwinnelijke troepen bij hun Blitzkriege hadden gemaakt. En uiteraard aan de tallozen die onderwerp waren geweest van de beruchte “Endlösung der Judenfrage” waartoe de Duitse ambtelijke top in februari 1942 had besloten. Joden, Zigeuners, Sinti en Roma. En aan deserteurs uit de Duitse rangen of uit de legers van de bondgenoten van Duitsland zoals Kroatië, Italië of Hongarije. Maar er waren nog andere categorieën wier komst aanstaande zou kunnen zijn, waaronder gedroste leden van de diverse SS-onderdelen, zoals de Germaanse SS of leden van para-militaire organisaties die

ondersteunende diensten hadden geboden aan de verbitterd strijdende Duitsers in hun rampzalige Endsieg. Of geprivilegieerde Joden die uit Theresienstad kwamen dan wel Nederlanders die ambtelijke diensten hadden gedraaid ten behoeve van het Derde Rijk, dat thans de Godenschemering tegemoetzag. Een groot deel van deze massa was, dat stond wel vast, documentloos. Hun land van herkomst of hun nationaliteit zou daarom moeilijk vast te stellen zijn. Verder zouden velen lijden aan een besmettelijke ziekte. Die zouden dus een gevaar opleveren voor de Nederlandse volksgezondheid. Een gezondheid die tóch al ondermijnd placht te zijn, reeds omdat vitaminerijk vers voedsel moeilijk verkrijgbaar was geweest, zeker de laatste barre oorlogsmaanden. Wat de ziekten betreft, het weligst tierden cholera, vlektyphus, tuberculose en schurft in de diverse varianten. Maar ook pokkengevallen waren al geconstateerd door de immer oprukkende Angelsaksische divisies.

Eisenhower had geen overzicht. Dat had niemand. Achteraf bleek, dat het hier een doelgroep betrof van ongeveer ruim elf miljoen personen. Eisenhower had als voornaamste zorg, dat deze groep niet op eigen drift en gelegenheid aan marsen begon naar het westen. Want dat zou de spaarzame begaanbare wegen voor de oostwaarts oprukkende militaire colonnes versperren. De Eerste Wereldoorlog had al laten zien hoe daardoor opmarsrichtlijnen en strategische plannings hopeloos gefrustreerd konden worden, zodat hele veldslagen nodeloos geleverd bleken. Eisenhower had dat zelf gezien bij de opmars van het USA-leger oostwaarts destijds in de verwarrende laatste maanden van die wereldkrijg. Eisenhower had geen tijd en gelegenheid zelf dit probleem uit te gaan kruisen en op te lossen. Hij moest eerst een oorlog winnen, een militaire aangelegenheid. Hij moest, begreep hij de nieuwe USA-president Truman goed, trachten als eerste in Berlijn te komen en mocht dat niet lukken, dan moest hij toch zo ver mogelijk oostelijk van de Elbe zien te komen. Churchill had daar ook geen misverstand over laten bestaan. Daarom zocht Eisenhower naar een mogelijkheid deze logistieke zorg voor een westwaarts optrekkende volksverhuizing uit te besteden aan een betrouwbare burgerlijke partij die met de geografische en demografische omstandigheden bekend kon zijn. Een partij, die oog had voor de noodzaak dat deze vloedgolf menselijke massa's de wegen oostwaarts niet zou overstromen en de tegentransporten van gewonden niet zou belemmeren bij de opmars. Hij vond die bij het Londense Nederlandse oorlogskabinet. Onder leiding van de minister-president met de rosse walrussnor die hem verzekerd had dat de

Nederlanders popelden om dit karweitje te kunnen klaren. Sjoerds Gerbrandy had, in nauwelijks verstaanbaar Engels, maar toch ondubbelzinnig met die hoge schrille stem, verzekerd dat die westwaarts vloeiende massa per spoor zou moeten worden vervoerd. Naar een gat, dat Eindhoven heette. Daar was een reusachtige enclave met hekken, hoge omheiningen, wachtposten en zoeklichten, als Eisenhower het wel had. Daarbinnen stonden gigantische fabrieksgebouwen. Modern, weet u wel, warm en koud stromend water, prima riolering, grintbedding, elektrisch licht, medische voorzieningen – het leek wel of die walrus een hotelketen stond aan te prijzen uit de nieuwste gids van Baedeker. Die enclave was per spoor prima bereikbaar voor massa-aanvoer. Van daaruit konden dan de stromen verder herwaarts vertakt geleid worden, de massa naar Antwerpen. Daar konden de groepen, inmiddels wel onderscheiden en verpleegd, geëmbarkeerd worden naar verdere oorden westwaarts, naar Engeland, Ierland, Canada en, moest het zijn, Amerika. Dat gekke mannetje had ook de naam van dat lustoord in Eindhoven genoemd. Wat was het ook maar weer? O ja. De “Verboden Stad” van ene Philips.

En zo geschiedde. Althans, om Bijbels te blijven, in den beginne. Op papier had het een duchtige aanpak geleken. In de praktijk niet. Alleen al de veronderstelling dat Antwerpen doorleveringshaven kon zijn bleek al een misverstand. De Duitse troepen hadden zich vastgezet op het eiland Walcheren in de nazomer, nadat zij zware betonnen geschutsemplacementen hadden weten te forceren in de duinrijen op de noordelijke oever van de Westerschelde. Daarop zwaar verdragend geschut. Geen koopvaardijvaartuig zou Antwerpen kunnen in- of uitvaren, ook als de geplande doorstoot over de Rijn in de septembermaand van 1944 boven Arnhem was gelukt. En dat zou maanden zo blijven, tot verstarring van het hele westelijk front. Verder waren de Nederlanders niet in staat tot de vereiste logistieke flankerende maatregelen. De gebouwen bleken inderdaad niet op zulk een korte termijn geschikt te maken voor bestendig verblijf voor onderkomen mensen en zeker niet bij tienduizenden. Het spoor was niet toereikend voor de aanvoer en de Nederlanders hadden geen idee gehad van het overweldigend getal waarmee zij hadden moeten rekenen bij hun toezegging. In zekere zin was de verstarring, die ook tot verlamming van de mensenaanvoer leidde, een geluk. Bij vele ongelukken. Hoezeer het Bureau Terugkeer al in 1942 was begonnen met het in kaart brengen van de noodzakelijke voorbereiding van datgene wat als een collectieve repatriëring werd gezien voor Nederlanders die gedwongen in de Duitse oorlogsindustrie werkzaam waren geweest, steeds bleek weer, zo’n

beetje op kwartaalbasis, dat de veronderstellingen waarop die voorbereiding werd gebaseerd achterhaald werden door de feiten. Feiten, die steeds onthutsender werden, feiten die wezen op een totale desoriëntatie van de westerse samenleving. Het aantal waarmee te rekenen viel bleek al sedert 1943 het miljoen te overstijgen. En in het najaar van 1944 gonsde het totaal-generaal van bijna twaalf miljoen door de Londense kantoren van de regeringsbureau's. Men moet aannemen dat de autoriteiten die het "oppertoezicht" claimden over deze komende influx naar Zuid-Oost Nederland – een regio die, vanwege de voorkeur voor de haven van Antwerpen als concentratiepunt voor de centrale doorlevering van de ontheemde personen (displaced persons, hierna ook wel: DP) – in paniek zijn geraakt.

Ze zagen aankomen, dat ze het niet zouden aankunnen. Maar ze konden niet terug uit prestige-overwegingen. Prestige, het giftig bijmengsel van politieke beslissingen die technische ingrepen veronderstellen die de samenleving zullen ontredderen. Deze bureau-technocraten grepen nu naar draconische middelen om hun machteloosheid te camoufleren. Want ze hadden Gerbrandy opgepookt tegenover Eisenhower, dat de Nederlanders de mensenstromen zouden kanaliseren, besluizen en beheersen, zoals zij dat via hun negentiende eeuwse waterstaatkunde met de Nederlandse polders hadden weten te doen. Eisenhower, gelukkig met die koppige Fries met de gigantische snor, had niet verder gevraagd want hij had verder niets willen weten.

Ging het niet goed, dan zou zijn SHAEF zich vrij weten te spelen, al zag Eisenhower eigenlijk niet goed hoe de Fries zich in dit opzicht zou moeten redden. Zijn gemilitariseerde ambtenaren grepen nu naar een cartografische abstractie als ultiem redmiddel. Langs het Eems-Dollard Kanaal boven Dordmund zou een "stoplijn" komen. Een grensbewakingszone. Die aan wederzijde van dat kanaal ontvolkt zou worden met een breedte van vijf mijl. Tot aan de overgang van de Eems in de Dollard. Bij de stoplijn zouden kampementen komen. Met grensdoorlaatposten in het Duitse laagland oostelijk van het kanaal, voortgezet onder Dortmund naar de rechter Rijnsoever. Daar zouden de naamloze horden met hun verschillende mensenstammen tegengehouden worden en onderworpen worden aan een primaire identificatie, visitatie en een politieel vooronderzoek.

Een dikke manhaftige potloodstreep op de kaart visualiseerde deze stoplijn. Voorlopig was daarmee het probleem bezworen. Voor diegenen die verkozen in de ivoren toren te blijven verwijlen van hun bureaucratische werkelijkheid in

Londen-centrum. En dat wilden de meeste ambtenaren, blij met hun ongedachte officiersrangen en fraaie uniformen, echt wel. In hoofdstuk 17 worden de defecten van deze onzalige vondst uiteengezet. En ook de politieke consequenties. Want die waren er uiteraard. Maar die raakten de reservekapiteins, majoors en zelfs kolonels nu eenmaal niet. Hun uniform immuniseerde hen tegen veel en leverde extra benzine-toewijzingen op. En een gevorderde Buick om mee door vaal Eindhoven te crossen over de van bomkraters voorziene Demer.

Zo gaat het bij een oorlog. Het uitbreken ervan is te plannen. Het beëindigen ervan niet. Von Clausewitz wist het al. Maar civiele autoriteiten plegen de boeken van deze krijgskundige niet op hun nachtkastje te leggen. De Verboden Stad werd dus het toneel van dramatische taferelen, de stift van Breughel waardig. Deze monografie tracht het tragisch verloop van het zo goed bedoelde onder te brengen in stellig proza, waarin aan verschillende onontkoombare machteloosheden van een overheid die teveel op haar vork nam recht wordt gedaan zonder onbarmhartig te zijn. Want steeds roept de mensheid, waar zij ten oorlog trekt, geesten op die zij daarna niet meer beheersen kan. Zij blijven komen, tot aan het derde geslacht nadien, terwijl Faust reeds lang tot de vaders is verzameld en niet meer ter verantwoording geroepen kan worden.

Herr und Meister! Hör mich rufen!—

Ach, da kommt der Meister!

Herr, die Not ist gross!

Die ich rief, die Geister

Werd ich nun nicht los.

(Uit: Goethes “Tovenaarsleerling” naar de Ausgabe letzter Hand, 1827).

2. De Kattenrug en het Veembeouw

De Verboden Stad die Eisenhower als ideaal eerste opvangcentrum werd voorgehouden was grotendeels gelegen op het grondgebied van de voormalige randgemeente Strijp bij het stadje Eindhoven. De bebouwing van het bedrijfsterrein startte in 1916. Het concern van de firma Philips maakte vanaf dat jaar een spectaculaire groei door. Weliswaar was de Eerste Wereldoorlog in volle gang, maar de firma wist voorsnog belangrijke leveranties los te krijgen aan de strijdende partijen, waarbij Keizerlijk Rusland vooral belangstelling had

voor de gloeilampen en het eveneens Keizerlijke Duitsland voor bepaalde electronica-onderdelen, vereist voor mobiele draadloze zendapparatuur waarvan het veldleger zich steeds vaker begon te bedienen. Maar ook het Keizerlijk en Koninklijk Oostenrijk-Hongarije bestelde vergelijkbare produkten. De glasfabriek in Strijp was een van de eerste gigantische produktiehallen. Philips wist, niettegenstaande de voortgezette blokkade van de Britse vloot van de Noordzee en de toegangseulen naar deze drukke doorgangsroute steeds de hand te leggen op de onontbeerlijke grondstoffen voor de vervaardiging van deze produkten. Bij de Keizerrijken lag dat anders. Vanaf 1920 werd die bebouwing versneld en intensiever ter hand genomen. Philips begon een hoogwaardig natuurkundig laboratorium waarin technische apparaten werden uitgevonden en doorontwikkeld in 1923. Die evolutie gaf de aanzet tot een verdere onstuimige doorgroei van het concern vanaf de oorspronkelijke locatie aan de Emmasingel.

Vanaf dat punt werd gaandeweg een rij van industriegebouwen neergezet min of meer parallel aan het in 1866 gereedgekomen laagspoor van de Staatsspoorwegen. Daaronder de "Hoge Rug" van drie aan elkaar geschakelde produktiegebouwen, eindigend in het beeldbepalend "Klokgebouw" aan de Beukenlaan, zo genoemd naar de gigantische klok met Philipslogo op de schachtoren aan die laan waarop een immens waterbassin prijkte dat het gehele bedrijfsterrein van voldoende waterdruk voorzag. Verder kwamen kleinere bedrijfsgebouwen tot stand, die voorzagen in energieverzorging, aangepast aan de behoeften van de uiteenlopende produktielijnen. Veel lijnen behoefden gasvoorzieningen en bezigden branders, anderen werden aangedreven met stoomturbines. En uiteraard waren ook electriciteitsaggregaten onontbeerlijk. Het Centrale Ketelhuis en de Machinekamer zijn daarvan nog de vertegenwoordigers. Om het complex, dat uiteindelijk in 1942 voltooid werd met de oplevering van het Veemgebouw, een centraal opslagmagazijn met zware liften, kwamen hoge hekwerken, lichtvoorzieningen en bewaakte toegangspoorten.

Het evengenoemde laboratorium immers experimenteerde met technische apparatuur op deze locatie en binnen de produktiegebouwen die nog niet beschermd waren door toereikende licensies en octrooien. De firma ontwikkelde bijvoorbeeld radar-onderdelen, doelzoekinstallaties, audiovisuele ontvangapparatuur en zeer mobiele, vaak draagbare, radiozendinrichtingen van geavanceerde kwaliteit. De firma had dus behoefte aan afscherming van het terrein voor onbevoegden. Zij bediende zich daarom van een

hooggekwalificeerde Philips-bedrijfspolitie waarvan de officieren vaak ook de status hadden van hulp-officier van justitie in de zin van het Wetboek van Strafvordering, zodat ook buiten het eigenlijke bedrijfsterrein met dwangmiddelen zou kunnen worden opgetreden. Vanaf het SS-laagspoor waren diverse aftakkingen met rangeervorken aangelegd, aansluiting gevend op binnen de stad gelegen raccordementen, bereden door bedrijfslocomotieven. Bij het Veembeouw waren overlaadperrons aangelegd. Kortom: een staat in de staat. De Verboden Stad, die alle onderdelen herbergde voor een schier autarkisch bestaan, zelfs bij langdurige belegering.

Nadat Philips in de jaren negentig besloten had zich stapsgewijs terug te trekken uit Eindhoven, werd, werkenderweg bij de uitvoering van de "Operatie Centurion" die deze terugtrekking via flankerende maatregelen van vooral personeelstechnische aard moest uitvoeren, de Verboden Stad stukje bij beetje ontmanteld. Veel gebouwen bleven echter bestaan. Waaronder de hier bij hun plaatselijke eigennaam genoemden. Zij worden gebruikt bij de herontwikkeling van het terreinencomplex dat thans bekend is als "Strijp-S". Die gebouwen behoren tot het industrieel erfgoed van Nederland. Sommige ervan zijn ingericht voor particuliere bewoning. En onderdelen daarbinnen dienen horeca-doeleinden en fungeren als creatieve werkplaatsen, theaters, filmzalen, festivalhallen, sport- of tentoonstellingsruimten of onderwijsinrichtingen.

Het is dus niet bevreemdend dat Gerbrandy in 1944 diep onder de indruk was van de mogelijkheden die deze Verboden Stad kon opleveren voor de centrale eerste opvang van de mensenmassa's die op dat moment redelijkerwijs voorzienbaar schenen. De fabrieksgebouwen waren modern, overal waren electriciteitsaansluitingen mogelijk, er waren, zei men hem, natte secties voorhanden en voor zover ze er niet waren, waren ze makkelijk aan te leggen. Er was een ruime aansluiting op de gemeentelijke rioleringen en via het Klokgebouw kon men zelf voor waterdruk naar behoefte zorgen bij medische ingrepen in de noodhospitalen die op het terrein waren aan te leggen. Vooral het Veembeouw was interessant, met zijn ruime, ultramoderne zoevende liften. Vlak daaraan belendend was een ruim laadperron. Zieken konden daar uit de wagons worden geladen, langskomend op de rails. Buiten kon dan onder het brede afdak een af dan niet bevestigende diagnose worden gesteld van de fysieke toestand, die was vastgesteld per aangevoerde patiënt aan de primitieve stoplijn bij het Dortmund-Eems-Kanaal. Per ziektecategorie kon dan een liftschacht worden aangewezen en een verdieping, waar de schurftlijders, de tuberculoselijders, de cholera- en dysenterie-patiënten, de typhus-klanten

geconcentreerd behandeld zouden kunnen worden en ook tijdelijk adequate quarantaine zouden kunnen ondergaan. En hier zouden de omheiningen en de wachtposten ongedachte diensten kunnen bewijzen in geval van ontsnapping. Bij andere gevallen, waarin operatieve ingrepen noodzakelijk zouden zijn, zouden op de begane grond in de produktiehallen noodhospitalen kunnen worden ingericht met hulp van SHAEF. Na de eerste opvang, screening en verzorging, zou het transport voortgezet kunnen worden naar Antwerpen, of meer westzuidelijk, naar Cherbourg of Le Havre --- maar die laatste twee havenplaatsen beter niet, omdat daar nog steeds de voorraden werden verladen vanuit Engeland ten behoeve van de oprukkende Angelsaksische legers. Het spoor liep immers door van het laadperron bij het Veemgebouw, westwaarts om weer verderop terug te buigen naar het SS-spoor. Kat in het bakkie.

Het moet Eisenhower allemaal als muziek in de oren hebben geklonken. Weer een zorg minder voor deze overbelaste generalissimo. Hij zal Gerbrandy krachtig de hand hebben geschud, hem het beste toegewenst hebben en de volgende geüniformeerde querulant aan zijn bureau hebben genood, onder verwijzing, terzijde, van de vertrekkende Fries naar de opperofficieren van de logistieke staven en diensten van SHAEF. Met hen moet hij tot uitvoeringsovereenkomsten zien te geraken. Want hij zal heel wat nodig hebben aan hulpmiddelen en wellicht ook aan expertises. Daar, bij de logistieke staven, moet de kleine minister-president, die kittig wegstapt in de vaste overtuiging dat er nu beslissende stappen zijn gezet voor de daadwerkelijke bevrijding van zijn Nederland, zijn verlangens maar eens heel concreet en duidelijk uiteenzetten. Maar laat hij dan een tolk meenemen. Want woorden als “ontluizingsprocedures”, “preventieve vaccinatie” en “intraveneuze ingrepen” horen, dat heeft Eisenhower nu wel kunnen vaststellen, niet tot het vlottend vocabularium van deze oprechte Fries, die het steeds goed bedoelt maar dat dan wel rottig uit zijn strot laat komen. Engels heeft Gerbrandy geleerd via een koffergrammofoon met de onvermijdelijke koperen hoorn. En dat kan men echt wel horen. En niet slechts zo nu en dan.

Deze uitvoeringsovereenkomsten zijn gebaseerd op een Civil Affairs Agreement van 16 mei 1944. Daarbij werd ook de volkerenrechtelijke status van de Verboden Stad geregeld. Want zij kwam onder de directe rechtsmacht van SHAEF. Ze genoot een zekere mate van exterritorialiteit zoals vroeger ambassades hadden in de ontvangende staat waar een gezant of ambassadeur geaccrediteerd werd. Het Nederlands recht was er óók toepasselijk. Maar

afgedwongen mocht dat slechts worden na goedkeuring van SHAEF. Al bij al een ingewikkelde regeling. Er waren tal van aanvullende uitvoeringsarrangementen nodig om conflicten te voorkòmen. Dat alles komt aan de orde in hoofdstuk 18. Geschillen zijn gerezen. Want er gebeurden de gekste dingen in die Verboden Stad. Maar ook in Eindhoven, doorraasd door als waanzinnigen rijdende geallieerde chauffeurs die niet steeds in de gaten hadden dat ze niet in vijandelijk land rondscheurden. En dan waren er nog de losbandigheden van de leden van de Binnenlandse Strijdkrachten die de tijd van hun leven meenden te kunnen doormaken. Daar zaten ze niet zo ver naast.

3. Het Kriegslazarett van Seysz-Inquart

In 1942 werd het Veemgebouw opgeleverd. Het was een echte opslagplaats voor materialen en (tussen)produkten. Het bestaat uit een betonnen constructie van tien verdiepingen met een plat dak. Er zijn grote liften die vorkheftrucks kunnen bevatten, volgeladen met goederen. Ze zijn drempelloos toegankelijk. Uit in- en uitrijden op de verdiepingen is makkelijk. Bij de liftschachten zijn onmiddellijk ook de interne transportbanen tussen de stellingen door. De verdiepingen zijn laag. Overal zijn elektrische wantcontactdozen en op iedere verdieping is aansluiting op warm en koud stromend water. De verdiepingen zijn gevat in gewapende betonconstructies. De raampartijen liggen hoog in de wanden in de zware buitenmuren.

De Duitse Rijkscommissaris, Seysz-Inquart heeft van zijn Führer instructie gekregen voorzieningen te treffen voor de opvang en verzorging in brede zin van de oostfrontstrijders bij de veldtochten in Rusland in het kader van Operatie "Barbarossa" in juni 1941. Er zullen in de eerste periode van die operatie aanmerkelijke hoeveelheden soldaten gewond worden die langdurige verzorging en verpleging behoeven in een veilige omgeving. Verder zullen soldaten geestelijke verzorging nodig hebben nadat zij langduriger de trauma's van een onbeperkte aanvalsoorlog hebben verduurd, ook al staan zij aan de zijde van de aanvaller en veroveraar. Het geldt hier immers een vernietigingsoorlog tegen een minderwaardig ras: de Slaven. Jonge jongens zullen getuige zijn van uitroeiingsprogramma's en in bepaalde gevallen zullen zij daaraan actief moeten deelnemen. Seysz moet in zijn veilige en welvarende Nederland inrichtingen ter beschikking stellen aan de Duitse Wehrmacht om aan deze noden te voldoen. En wel op korte termijn. Voorzien is, dat de echte bewegingsoorlog tegen het eind van 1942 wel geëindigd kan worden. Stalin zal

dan, mislukt als veldheer, afgezet worden door zijn eigen geestverwanten die vervolgens zullen trachten te redden wat er nog te redden is via een vernederende vrede zoals die de Bolsjewisten wisten te sluiten in maart 1918 te Brest-Litowsk met Keizerlijk Duitsland. Toen kreeg Duitsland immers ook het beheer over een groot deel van het vruchtbaarste grondgebied van Rusland en een belangrijk industriegebied, met daarachter oliebekkens. Dan zal Hitler zijn legers kunnen herschikken, nieuwe afwachtingsstellingen kunnen innemen voordat de laatste fase van de klus oostwaarts is geklaard. In de tussentijd moeten de gewonden en getraumatiseerden naar achteren, zo ver mogelijk westwaarts. Het gezicht op deze stakkers is niet goed voor het moreel ter plaatse. Daarom is het noodzakelijk dat Seysz snel reageert.

Het Veemgebouw is er als het ware voor gebouwd. Het wordt centraal Kriegslazarett. Op precies dezelfde gronden die Gerbrandy later ontvouwt aan Eisenhower, waarom het gebouw bij uitstek geschikt is als centraal opvangcentrum voor ontheemden. Zie hierboven onder hoofdstuk 2. Seysz laat het door hem gevorderde gebouw inrichten voor medische doeleinden. En annex daaraan, op lagere verdiepingen, wordt het ingericht als Wehrmachtshem voor de soldaten, die weer op adem en verhaal moeten komen. Het is noodzakelijk dat de aanvoer van deze tijdelijke gasten gebeurt buiten zicht en medeweten van de Eindhovenaren en, in het algemeen, van de Nederlanders. Want de veldtocht loopt na vier maanden minder voorspoedig als voorgesteld. Er komen steeds meer gewonden naar achteren, ook ten gevolge van aandoeningen die met bevriezingsverschijnselen te maken hebben. Daarom verklaart ook Seysz bij verordening de Verboden Stad gedeeltelijk exterritoriaal. De Nederlandse overheid heeft er niets te maken. Duits militair strafrecht en tuchtrecht zijn hier direct toepasselijk. Is het nodig, dan kan een mobiele rechtbank de misdrijven afdoen op locatie. Voorzienbaar is, dat ook andere soldaten dan de Duitse hier verzorging zullen behoeven: vooral in Rusland heeft Duitsland militairen ingezet van staten, die met Duitsland een militaire alliantie hebben gesloten: Italianen, Hongaren, Roemenen en Kroaten die met hun Germaanse makkers in de oneindige steppen van Rusland hun noodlottige toekomst tegemoet gaan. Maar hun transport heeft niet de prioriteit. De Duitse veldgendarmeerie bewaakt het terrein en past daarbinnen de bevoegdheden toe die het Duitse recht dit korps toestaat. Daartoe komen er barakken waarin deze gevreesde militaire politiedienst gekazerneerd kan worden met bijbehorende detentie-eenheden. Er komt deswege ook een militair veldtelefoonnet en een zendinstallatie. Het maakt de Verboden Stad

daarmee nog geschikter voor de doeleinden die de Nederlandse regering en SHAEF ermee hebben in het kader van hun ontheemden- en repatriëringsprogramma.

4. Londense besluiten over de terugkeer in Nederland en de betrokken afdelingen

In Londen werd vooral veel ruzie gemaakt over competenties tussen de ministers. Dat had te maken met het feit dat de twee minister-presidenten van de oorlogskabinetten, Dirk-Jan de Geer en Sjoerds Gerbrandy weinig gezag en coördinerend vermogen bezaten. Zeker in de eerste fase, toen eigenlijk alle ministers er van overtuigd waren, dat de Duitsers eigenlijk de oorlog al gewonnen had. Het Nederlandse kabinet was uitgesproken defaitistisch. Het wilde liefst een spoedige compromisvrede met Duitsland, dat dan de hegemonie op het vasteland niet betwist zou worden door de geallieerden. Dat was tot eind 1942 toch wel het algemeen gevoelen binnen de regering. Alleen Wilhelmina dacht daar beslist anders over.

In 1942 begonnen ambtenaren na te denken allereerst over “de terugkeer” van de regering naar het land dat de regering verlaten had. Hitler leek vast te zitten in Rusland. Dat wilde niet zeggen, dat hij de oorlog ging verliezen, maar wèl dat hij kennelijk niet onoverwinnelijk was. De ambtenaren begonnen zich voor te stellen wat dán, bij een Duitsland dat noodgedwongen tot apenstilstandsonderhandelingen zou moeten overgaan, de plaats van Nederland in westelijk Europa zou kunnen zijn. En ten tweede over “de terugkeer” van Nederlanders of uit Nederland herkomstigen die in de oorlogstijd naar elders waren gegaan in verband met de oorlogstoestand. En die terug zouden willen, als die toestand beëindigd was.

Dat zijn twee totaal verschillende vormen van terugkeer. Ze impliceren zelfs twee tegenovergestelde geografische bewegingen. De regering zou oostwaarts keren. De andere groep westwaarts, al zaten in 1942 ook veel Nederlanders tegen hun wil in Frankrijk, zulks in het kader van de gedwongen werkverruiming. Daarover hieronder in hoofdstuk 6. In noordelijk Frankrijk had de oorlog veel verwoestingen aangericht die hersteld moesten worden. Met name veel industriële complexen waren onbruikbaar gemaakt – vaak door terugtrekkende geallieerde troepen – en het Nederlandse ministerie van Sociale Zaken was op de onzalige gedachte gekomen, dat het bij uitstek een geschikt karweitje voor Nederlandse werklozen zou zijn om hier, in noordelijk

Frankrijk, in het kader van de gedwongen werkverruiming, herstelwerkzaamheden te gaan verrichten aan deze complexen of aan openbare nutswerken of kunstwerken. Nog wel onder Duitse supervisie, want de Duitsers hadden bij de wapenstilstand met de Franse Republiek, gesloten in Compiègne in juni 1940, deze sector militair mogen bezetten.

Bij de eerste terugkeer-vorm, dus de oostwaartse, ging de regering uit van de gedachte, dat deze terugkeer per definitie een zuiver nationale zaak moest blijven. Bij de tweede zag die regering in, dat daarbij gerekend zou moeten worden op militaire bijstand van de geallieerden en wel in zodanige mate, dat die terugkeer nooit verwezenlijkt zou kunnen worden dan in overleg en in overeenstemming met haar militaire bondgenoten. Alleen al het transportmateriaal voor de tweede terugkeer-vorm kon slechts betrokken worden van de westelijke geallieerde staven. Daarin zou Nederland nooit zelf kunnen voorzien. De eerste terugkeer kon men nog zien als een soort verplaatsing van kantoren, de tweede niet. Bij de eerste zou alleen Nederlands staatsrecht een doorslaggevende rol spelen en bij de tweede zou men zich vooral op internationaalrechtelijke overeenkomsten moeten verlaten, waarbij de Angelsaksen de uiteindelijke redactie zouden bepalen. Geen kwestie van principe, maar van omstandigheden, waartegen het Londense kabinet niets zou vermogen te doen. Wilhelmina hechtte echter zeer aan de idee dat de eerste terugkeer-variant zuiver nationaal voorbereid en uitgevoerd zou kunnen worden, eventueel zelfs na kennisgeving achteraf aan de bondgenoten. Dat zou uiteraard een illusie blijven.

De eerste terugkeer zou vanzelfsprekend militaire dekking en zekering behoeven door Nederlandse troepen. Daarvoor zou de speciaal op te richten Prinses Irene Brigade bestemd zijn. Die zou operationeel deze terugkeer moeten kunnen garanderen. In zoverre zou deze terugkeer een militair karakter hebben. Daarom hechtte Wilhelmina aan de oprichting van een Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer dat zij plaatste onder het commando van de kapitein der Mariniers Mattheus de Bruyne (1895-1973). Die werd meteen bevorderd tot kolonel. Dit Bureau, dat ressorteerde onder de bevoegdheid van de minister van Oorlog, Otto Van Lidth de Jeude (1881-1952), zou de logistieke voorwaarden in kaart brengen die vervuld zouden moeten worden voor de hervestiging van het Nederlands burgerlijk gezag dat de interne soevereiniteit na de oorlog weer zou kunnen uitoefenen. Verder zou dit bureau de politieke verhoudingen in Nederland sonderen met het oog op die terugkeer. Wat had de regering te verwachten wanneer zij haar

grondwettelijke taak binnen de constitutionele regeringsvorm zou hervatten? Met hoeveel tegenstand zou zij te maken krijgen? Hierbij ging het enerzijds om diegenen die samengewerkt hadden met de bezettende macht en anderzijds om hen die zich juist door woord en vooral daden tegen die macht verzet hadden. En daarbij speelden vooral de communisten een belangrijke rol. Die hadden in bezet Nederland belangrijk aan staatkundig aanzien gewonnen (zie hieronder, hoofdstuk 14) en konden een macht vormen die deze terugkeer zou vertragen of frustreren. De Engelse regering was met dezelfde zorg behept. Zij vreesde evenzeer dat Nederland toneel zou worden van revolutionaire woelingen, opgestookt door de communisten die de vanuit het oosten oprukkende Stalin gaarne de hand zouden willen reiken. Dan zou London Leningrad aan de Noordzee hebben liggen in Den Haag. Daarom werkten de Engelsen nauw samen met dit bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer op het gebied van spionage, inlichtingen-inwinning en militaire sabotage in Nederland. Van Lidth de Jeude liet De Bruyne ruimschoots de vrije hand. Geenszins een scherpstrijper en vooral gesteld op zijn persoonlijk gemak, liet Van Lidth de ruzie met het Bureau Nederlands Militair Gezag, dat zich met de tweede terugkeer-variant ruimschoots zou gaan bezighouden in 1944, rustig voortwoekeren. Bovendien blééf Van Lidth heel lang pessimistisch over de kansen van de geallieerden. Zo zag hij niet veel in de doorstoot die Montgomery dacht te maken in september 1944 naar de (Neder)Rijn boven Arnhem. Hij wist ervan, omdat hij samen met Gerbrandy de spoorwegstaking in die maand had uitgeroepen, die het openbare leven in Nederland boven de grote rivieren zou verlammen tot in mei 1945. De staking was bedoeld als flankerende maatregel, die het Duitse bezettingsleger in Nederland snelle interventie-acties moest beletten. Deze staking was geen onderwerp van bespreking geweest met de andere ministers. Zó ongecoördineerd opereerden de excellenties dus nog steeds! Dat pessimisme droeg Van Lidth ook uit. Verder had hij weinig op met de socialisten in het kabinet. Met Van den Tempel samenwerken vond hij vrijwel ondoenlijk. Daarom is Van den Tempel ook zo lang eigengereid kunnen doorgaan met het bereiden van een volkomen eigen opvangtraject voor repatrianten dat haaks stond op de ideeën die de geallieerden daaromtrent hadden. Dat is buitengewoon nadelig geweest voor de ontheemden zelf. Op de persoon van Van Lidth komen we weer te spreken, als we wat uitgebreider de figuur van generaal Kruls gaan spreken. Maar dit staat vast: De Bruyne en Kruls waren elkaars gezworen vijanden. Zij lieten weinig na om elkaar zwart te maken in eigen kring, maar ook bij de Britten. Dat was rampzalig, omdat beide varianten van terugkeer niet verwezenlijkt zouden kunnen worden zonder

directe logistieke Britse steun op allerlei terreinen. Nu was Van Lidth bij de Engelsen vooral bekend als voorzitter van het comité van het Nederlandse Rode Kruis. Namens hem werden allerlei verzoeken gedaan bij de ondersteuning en de opvang van vluchtelingen uit bezet gebied, de hele oorlog lang. De Engelsen kwamen er al spoedig achter dat Van Lidth niet bij machte was zijn kolonels goed in de hand te houden en dat de één tegenwerkte wat de ander trachtte te bereiken. Het kwam het prestige van het Nederlands kabinet niet ten goede. De Bruyne formuleerde voor zijn bureau de volgende taakstellingen:

- Het veiligstellen van de openbare orde, rust en veiligheid onder Nederlands gezag en op basis van het Nederlandse recht in effectief bevrijd gebied
- Het opzetten van een binnenland front tegen eventuele bezetters (maar de Bruyne dacht eigenlijk dat de Duitsers op den duur wel vrijwillig zouden vertrekken)
- De uitoefening van een tijdelijk administratief militair gezag
- Het inwinnen van militaire en politieke inlichtingen ten behoeve van de voortgezette krijgsoperaties en het gezagsherstel. Met dat laatste bedoelde De Bruyne: het beletten van een machtsovername door de communisten.

Duidelijk is, dat dit alles in ieder geval óók zou behoren tot de bevoegdheidskring van het Nederlands Militair Gezag, dat op dat moment overigens nog niet in oprichting was.

De Bruyne zou zich later vooral toeleggen op competentieconflicten met het Bureau Repatriëring en Evacuatie onder de hierna te bespreken kapitein van Os van Delden, een instelling, verwarrenderwijs óók "Bureau Terugkeer" genoemd. En ook Van Os zou kolonel worden via de competentiestrijd. Deze terugkeer, waarmee dat tweede bureau zich zou moeten bezighouden, is de tweede variant, de westwaartse beweging vanuit Centraal Europa door een ontheemden-massa. De personeelsleden van dit bureau wáren geen beroepsmilitairen, maar civiele gemilitariseerden, het zogeheten Nederlands Militair Gezag, waarvan de leden nogal hoge rangen kregen, waaronder de kolonelsrang. Dat was voor De Bruyn genoeg om mateloos de pest aan ze te hebben. En dat stak hij niet onder stoelen of banken. Hij had jaren moeten knokken voor de kolonelssterren, en Van Os kreeg ze na enkele maanden zomaar op de lapels geprikt zogenaamd omdat hij anders zijn burgerlijke

functie niet naar behoren kon uitoefenen. Dat was een schande. De Bruyne stak dat niet onder stoelen of banken. Kruls was handiger dan De Bruyne en absorbeerde uiteindelijk diens bureau in zijn Bureau Nederlands Militair Gezag.

De Bruyne zou ervaren dat Kruls, met zijn Nederlands Militaire Gezag, uiteindelijk toch aan het langste einde zou trekken en de bevoegdheden van De Bruynes bureau zou weten terug te dringen. Het zou Kruls zijn, die als eerste in Den Haag aankwam als kwartiermaker van de Nederlandse regering. Uitvoerig schetst Kruls in zijn memoires de chalereuze ontvangst die hem ten deel valt op het Haagse Plein, dat op dat moment nog uitgestorven is. Men ziet de stafwagen, waarin Kruls aankomt, ziet het Britse generaals uniform, en komt uit alle hoeken en gaten aanrennen om deze onbekende held toe te juichen. Kruls, de hand in strak saluut aan de pet als een prins-gemaal, gaat op de treeplank staan en improviseert een fraaie toespraak, waarin hij de komst van koningin en minister aankondigt. De andere dag gaat hij naar de villa aan Plein 1813 waar het Comité van Vertrouwensmannen hem wacht. Zij veronderstellen dat zij het nieuwe voorlopige bewind zullen vormen, als indertijd Van Hogendorp en zijn twee bondgenoten, Van Limburg Stirum en Van der Duyn van Maasdam. De Bosch Ridder van Rosenthal begroet Kruls minzaam in die verwachting, die Kruls direct de bodem in slaat. Kruls komt om de aankomst van de enige wettige en echte regering aan te kondigen, gesecondeerd door Canadese troepen. Willen de heren daarom, onder dankzegging voor bewezen dienst, plaatsmaken en hun dossiers inleveren? De Bosch doet nog een wat stroeve voorstellingsronde langs de tafel waaraan de vertrouwensmannen Kruls hebben willen ontvangen. En dat is het dan. Geen blijde inkomste door De Bruyne, de Prinses Irene Brigade slechts onderdeel van een lange Canadese colonne die Den Haag binnendendert.

5. De bevoegdheidsconflicten binnen het Londens kabinet- Gerbrandy

Het Londense kabinet was geen sterke ploeg. Een duidelijke visie over de Nederlandse bijdrage van het kabinet aan de geallieerde krijgsv verrichtingen ontbrak en in het concretere beleid viel bezwaarlijk enige lijn te onderkennen. Dirk-Jan de Geer, de eerste minister-president ervan, voelde zich in de Londense binnenstad als een varken in een synagoge. Het wezen is er veilig. Maar wat het er doet, begrijpt het niet. De Geer, wars van oorlog en irenisch-pacificistisch van nature, wilde dat aan de geweldpleging tot iedere prijs zo

spoedig mogelijk een eind kwam. Hij wilde al vroegtijdig dat Churchill Hitler een “vrede van Amiens” zou aanbieden: een blijvende stilstand van de wapenen, waarbij Hitler zijn terreinwinsten in West-Europa zou mogen behouden en consolideren, zij het met erkenning van de eigen nationale aard van de bezette staten. De hegemonie van Duitsland zou een erkend feit moeten zijn, grondslag voor een verdere machtsafbakening met het Britse Imperium. Het merendeel van de ministers waren het daar mee eens. Zij droegen het niet uitdrukkelijk uit, anders dan De Geer. Wat de preciese positie van Nederland zou moeten zijn in deze constellatie was nog niet duidelijk, maar dat kon men later zien. Dat stiet Sjoerds Gerbrandy tegen de ziel. De trits “God, Nederland en Oranje” stond in zijn ziel gebrand en deze trits zou niet de basis kunnen zijn voor een nieuwe rangschikking van het staatsevenwicht in Europa. Oranje, dat betekende onafhankelijkheid naar binnen en naar buiten, óók met het oog op het koloniaal areaal, en dat zou Hitler nooit kunnen toestaan, want Nederlands Indië zou buiten zijn Groot-Germanië blijven. Dat was ook het vertrekpunt voor Wilhelmina die zich graag van De Geer onttrok met in de plaatsstelling door Gerbrandy. Dat gebeurde dan ook in september 1940, maar daarmee traden navrant de incoherente kanten van deze man naar voren. Leiding geven kon hij niet – eigenlijk had hij daarvoor ook niet de ambitie – delegeren en mandateren (wat bij leidinggeven hóórt, zolang de supervisie van de leider maar vaststaat) evenmin. Dat had iedereen aanstonds in de gaten. Vele ministers hadden een portefeuille waar nog nauwelijks enige substantie aan te geven was. Wat moest bijvoorbeeld Albarda met Waterstaat in Londen? Wat had Bolkestein nog te sleutelen aan Onderwijs in de gebombardeerde city? Jan van den Tempel, de koppige nurks, wist van zijn Sociale Zaken nog iets te maken door de repatriëring van werkkrachten, zij het op niet onverkramppte wijze, te verheffen tot voorwerp van zijn aanhoudende zorg – met, zoals we zullen zien averechtse en weinig vruchtbare effecten. Van Kleffens, gewend als geen ander in dit nogal provinciale kabinet aan de sfeer van buitenlandse onderhandelingen als voormalig employé van de Shell, ging zijn eigen goddelijke onbegrijpelijke gang voor de andere bewindspersonen in de gaten had wat hij aan het uitspoken was. En zo was het met de andere ministeries het geval, zij het dan minder uitgesproken en minder opvallend. Gerbrandy had het vaak niet eens in de gaten, maar zijn oorlogskabinet was een broeinest van competentieconflicten, negatieve en positieve. Voor wat betreft de algemene oorlogvoering sprong in het oog dat de minister van marine, Furstner, weinig overleg pleegde met zijn collega van oorlog. Aanvankelijk was dat Dijkhoorn. Die was bij Wilhelmina persona non grata geworden door de gebrekkige

krijgsverrichtingen van het landleger in de meidagen van 1940. Zij nam hem de capitulatie te Rijsoord op 15 mei 1940 persoonlijk kwalijk. Zij ontdeed zich graag van hem. Na hem kwam van Boeyen, die al spoedig voor de eer bedankte. Met zijn opvolger Van Lidth kon ze het beter vinden, ook al omdat hij nauwelijks tegensprak. Maar ook Van Lidth had geen duidelijkheid waar het met het Koninkrijk nu eigenlijk héén moest. Zijn tragiek was, dat zijn onderhebbenden dat wél meenden te hebben. Hun visies botsten onderling voortdurend. Dat veroorzaakt wrijving, botsingen, en botsingen brengen energie teweeg. Dat was ook een standpunt van Hitler bij de dagelijkse administratie van zijn immense Derde Rijk. Maar die energie is bijna nooit doelgericht en heeft dienvolgens uitwerkingen die elkaar opheffen. Dat zou ook in het segment van de terugkeer, hervestiging en opvang van ontheemden maar al te vaak blijken.

6. Wat bezielde de socialistische minister Van den Tempel?

In 1942 onderkende de SDAP-minister Jan van den Tempel, die de portefeuille Sociale Zaken beheerde, dat de Duitsers sedert najaar 1940 bezig waren Nederlanders te werk te stellen in Duitsland. Nog niet op grote schaal, maar toch reeds bij honderdtallen. Zij kregen daarbij steun van de Nederlandse Secretarissen-Generaal die op hun departementale posten waren gebleven nadat hun ministers de wijk hadden genomen naar Duitsland. Nederland had nog steeds last van massale werkloosheid. Na 1938 was de economie weliswaar aangetrokken, mede door de bestellingen van militair materieel voor het Nederlandse leger en de versnelde kazernebouw, maar nog altijd was het noodzakelijk gebleken om werklozen te verplichten om werkzaamheden te aanvaarden binnen de Dienst Uitvoering Werken, zulks op straffe van steunverlaging. Verder had de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de katholieke Carl Romme (1896-1980), in wetgeving voorzien krachtens welke wederspannige werklozen ook met dwangmaatregelen gedwongen konden worden om binnen de werkverruiming arbeid te verrichten ten openbare nutte in het buitenland. Als uitvoeringsorgaan trad op de Rijksdienst voor de Werkverruiming. Het schiep zelf werkgelegenheid door grote overheidsprojecten zoals het aanleggen van parken, bedijkingen, cultivering van juist drooggelegde polders en bebossing. Maar de dienst zocht ook werkgelegenheidsprojecten bij particulieren in het binnenland en later ook in het buitenland. Het bracht de werkkrachten onder in kampementen op locatie. Werkverruiming in het buitenland was troef, omdat daardoor de nationale

arbeidsmarktverhoudingen niet verstoord zouden worden. Zo dat al mogelijk was. Romme stak niet onder stoelen of banken dat hij daarbij het oog had op de oorlogsindustrie in nazi-Duitsland. De gedwongen tewerkstelling aldaar resulteerde in 1938 al in een getal van 18.000 Nederlandse mannen die in barakken in Duitsland verbleven en spaarzaam verlof genoten.

Na de Nederlandse capitulatie bleef het enkele maanden stil betrekkelijk deze tewerkstelling, maar in de wintermaanden van 1940 kwam er opnieuw druk los om in Duitsland dergelijke arbeid te gaan verrichten, omdat Hitler voorlopig nog niet wilde besluiten tot gedeeltelijke demobilisatie. Nadat op 21 juni 1941 de Operatie "Barbarossa" was losgebarsten werd de behoefte aan stamverwante plaatsvervangende arbeiders nog groter in Duitsland, vooral toen bleek dat de operatie niet na ommekomst van de herfst bevredigend kon worden afgesloten. Wel integendeel. Hitlers tanks liepen aanvankelijk vast in de modder van de herfstregens en vervolgens door de ontzaglijke vrieskou. Hitler zag zich genoodzaakt nieuwe lichten dienstplichtigen op te roepen. De arbeidskrachte die ontstond noopte tot het werven om nieuwe betrouwbare arbeiders. Het viel daarom voor de Duitsers uiterst gunstig uit dat de zo gezaghebbende Romme de verplichte tewerkstelling in Duitsland via zijn werkverruimingswetgeving door middel van de "arbeidsdienst" bleef aanprijzen als hét middel om tot een verbeterde "sociale gezindheid" te komen. Posters verschenen in den lande met daarop een breed glimlachende oer-Germaanse Koenraad van den Arbeidsdienst die de jongemannen ried hun heil in de Duitse industrie te zoeken. Maar tevens gaf het departement aan, dat wanneer er niet voldoende vrijwillig vertrekkenden waren, dwang niet geschuwd zou worden, met, automatisch, een aanmerkelijke verlaging van de steun voor de achterblijvenden. Na juni nam het aantal verplicht te werk gestelden toe tot meer dan 200.000 arbeidskrachten. Dat trok de aandacht van Van den Tempel. Hij voorzag dat bij beëindiging van de oorlogstoestand deze krachten zouden willen terugkeren naar Nederland. Voor hem was het een typisch repatriëringsprobleem. En een probleem voor de nationale arbeidsmarkt. Die krachten vormden arbeidspotentieel. Dat zou de markthoudingen in het na-oorlogse Nederland kunnen verstoren. Deze terugkerenden zouden wellicht mindere looneisen gaan stellen en daarmee de reeds werkzame reguliere arbeidskrachten benadelen. Daarom zou het ministerie van Sociale Zaken een apart orgaan moeten oprichten om deze influx voorlopig van de markt te houden, ressorterend onder het rijksarbeidsbureau. Vermoedelijk dacht Van den Tempel dat hij deze influx zou

aanwenden voor nieuwe openbare kunstwerken onder de supervisie van de Dienst Uitvoering Werken. In het stukgeschoten en uitgebombardeerde Nederland zou voor zulke arbeid ruim emplot zijn.

Van den Tempel voorzag daarom een repatriëringstraject buiten het Nederlandse Militaire Gezag om. Hij had de pest aan militairen en het hoofd van dat gezag mistrouwde hij hogelijk. De hieronder te introduceren generaal Kruls was een typische carrièregeneraal die over de ruggen van de arbeiders hogere aanstellingen nastreefde. Van den Tempel wilde dus dat de civiele aard van deze repatriëring gezeerd bleef. Maar al in 1943 bleek gaandeweg dat dat zeker niet mogelijk zou blijken. De gedachte dat men arbeidskrachten zou kunnen scheiden van andere repatrianten, ontheemden, krijgsgevangenen of politieke misdadigers bleek illusoir. Men zou, dat werd duidelijk, eind 1943 te rekenen hebben met zeker 586.000 ontheemden, of die nu in Nederland thuis hoorden of niet. Braken de geallieerden over de Rijn, dan was voorzienbaar dat dit getal zich naar Nederland zou begeven, vroeger of later, afhankelijk van de grensbewakingsactiviteiten van de Fransen en de Belgen. De Nederlandse overheid zou deze mensen niet vervoeren. Geen logistieke middelen. Dat zou overgelaten moeten worden aan internationale hulporganisaties of aan de militaire logistieke diensten van de geallieerden. En die zouden niet veel anders doen dan deze massa's verzamelen op transportconcentratiepunten en dan verder zien, dat ze zo spoedig mogelijk westwaarts verdwenen. Daarbij zou het spoor zeker de voorkeur verdienen. Dus een aparte groep arbeiders in deze immense melée? Vergeet het maar.

Het is gek: Van den Tempel was er gewoon niet ontvankelijk voor. Hij blééf uitgaan van achterhaalde cijfers – veel te laag – en van de gedachte dat de repatriëringdienst zou opereren buiten het militaire apparaat van SHAEF. Hij astelde op 15 oktober 1943 een regeringscommissaris aan voor de repatriëring. Ene G.E.Ferwerda, voormalig directielid van de Unilever. Die maakte aan rapport over de te nemen maatregelen, dat beantwoordde aan de vooronderstellingen van Van den Tempel. Hij kwam tot de bevinding dat het om 615.000 Nederlanders zou gaan, die op eigen kracht naar Nederland zouden gaan. Daar zouden zij zich melden bij het centraal opvangorgaan. Ze zouden geholpen worden door een hulporganisatie in de landen waar zij zich bevonden. Het rijksarbeidsbureau zou ze registeren, van identiteitsbewijzen en werkboekjes voorzien en ze doorverwijzen naar de Dienst Uitvoering Werken. Dat bureau zou moeten komen in Eindhoven, want dat lag zo goed toegankelijk aan de spoorwegen, dat zei Ferwerda er nog bij.

Dat kon niet anders dan uitmonden in bonje in dat Eindhoven. En die kwam er dan ook, want Ferwerda, die de hand aan de ploeg had geslagen kwam voortdurend op het terrein dat het Nederlands Militair Gezag in repatriëringsvraagstukken aan zich had getrokken. Sociale Zaken en Oorlog wreven zich wond tegen elkaar. De ontheemden betaalden het gelag voor deze jurisdictieconflicten. Ze konden ze niet helpen, waren machteloos en waren dus uiterst geschikt als slachtoffer. Zo gaat het nu eenmaal.

7. Wat waren de aspiraties van de officier van de Nederlandse Landmacht Kruls?

Henkie Kruls (1902-1975) was een van die zeldzame gelukkigen die op de basisschool al precies weten wat ze willen worden en daar nooit meer van afwijken. Beroepsofficier. Dat was het voor Henkie. Opmerkelijk, want de Nederlandse armee stond maatschappelijk weinig in aanzien. Het uniform was pas in op eigen kosten aan te schaffen buitenmodel-variant enigszins flatterend, zeker de kledij die voorgeschreven was vóór de legerhervormingen die H.J.Colijn als minister van oorlog wist door te voeren voordat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Henkie had met Colijn niet alleen de voorletters gemeen. Hij was, als deze, hartgrondig van zichzelf overtuigd, rechtlijnig en autocratisch. Lange besprekingen verveelden hem. Hij hakte liever met de klewang de Gordiaanse knopen dóór om tot een oplossing te komen, en op hem past dus ook P.J. Ouds verzuchting in zijn standaardwerk “Het Jongste Verleden” ten aanzien van Colijn dat, als de man maar iets geduldiger was geweest, iets meer bereid zou zijn geweest tot het ontzien van andermans gevoeligheden en iets minder rechtlijnig, het hem vergund zou zijn geweest in een vruchtbaarder levensbestek veel meer idealen te realiseren dan hem uiteindelijk zouden toevallen. Henk ging naar de Koninklijke Militaire Academie en werd artillerist. Hij had de pech dat hij geplaagd werd bij zijn garnizoen op het moment dat op de defensiemacht voornamelijk bezuinigd werd, vooral op de promoties in de rangen en de personeelsaangelegenheden. Hij maakte dus de gangbare uiterst trage carrière. Uitgangspunt voor het defensiebeleid was dat de Volkenbond, waar Nederland in 1920 lid van was geworden, oorlogen – zeker in Europa – onmogelijk maakte en voorts dat het Nederlands territorium in ieder geval onverdedigbaar was. Veel perspectieven bood dat de uiterst ambitieuze jongeman niet. Hij besloot rechten te studeren, met het oog op een functie in het bedrijfsleven. Na 1935 echter werden zijn perspectieven als

beroepsmilitair in zoverre beter, dat de Chef van de Generale Staf I.A.Reijnders besloot dat het ondenkbaar was, dat Hitler bij een komende agressie-oorlog die Duitsland zou ontketenen Nederlands positie als neutrale mogendheid zou ontzien. Het landleger zou dus uitgebreid en duchtig herbewapend moeten worden. Deze zienswijze werd onderbouwd in een nota voor de minister van oorlog die het stuk aanhangig maakte in het tweede kabinet-Colijn. Veel werd er niet aanstonds mee gedaan, maar kredieten werden toch opgenomen voor kazernebouw en de aanschaf van verdragende artillerie. In 1937 ging het derde kabinet-Colijn over tot meer structurele investeringen in de defensiemacht. Kruls werd nu gedetacheerd bij het ministerie van oorlog. Hij leerde hoe de politieke hazen rennen. Maar veel begreep hij er uiteindelijk toch niet van. Hij bouwde een diepgewortelde verachting op voor politici. Zijn kans kwam in 1939 toen de minister van oorlog Dijkhoorn een adjudant nodig had. Dat werd Kruls. Die zag de conflicten uit de pan rijzen tussen het kabinet en de pas benoemde Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht Reijnders. Waarbij Kruls de strategische inzichten van Reijnders heel wat hoger aansloeg dan de vage, evasieve politieke stellingname van Dijkhoorn die nooit de pacifistische minister-president De Geer wilde afvallen. Kruls maakte het mei-debakel mee van het landleger: de paniek binnen de Generale Staf, de discommunicaties tussen de verschillende krijgsmachtonderdelen, de commandanten te velde die hun stafkwartieren steeds maar weer naar achteren verplaatsten om maar buiten de dracht van de vijandelijke artillerie te blijven. Zonder hun lagere staven te verwittigen en zonder voor voldoende verbindinglijnen te zorgen. Hij bevond zich de 13^e in het gevolg van Dijkhoorn op weg naar het Pantserfort aan de Hoek van Holland. En vertrok naar Engeland, waar hij zijn finest hour zou beleven bij de oprichting van het Bureau Militair Gezag in 1943. Daar werd hij hoofd van. Hij had echter wel eerst de weerstand van Koningin Wilhelmina te overwinnen. Die had zich geërgerd aan de zo duidelijk naar buitentredende incompetentie van de Generale Staf aan Lange Voorhout 7 te Den Haag. De opperofficieren van dat zootje en hun slippendragers wilde zij nooit meer zien. Zij meende dat Kruls tot deze club behoorde. En wat Wilhelmina in haar hoofd had, kreeg je er bijna nooit meer uit. Kruls lukte het tóch. Een grootse prestatie, want Wilhelmina was geducht ongemakkelijk en koesterde haar wrok. Het tekent Kruls als de typische bureau-generaal die hij altijd zou zijn. Hij was een geüniformeerde hoveling, die steeds op het juiste moment op de juiste plaats wist te zijn, daarbij de juiste gelaatstrekkingen en geluiden tot uiting brengend. Sluw, slim, gewiekst de zwakke trekken in zijn bureaucratische tegenstander filerend en uitserverend. Kruls was in de Londense slangenuil op zijn plaats. Hij

wist van alle Nederlanders, die daar oogknipperend probeerden te wennen aan hun nieuwe habitat waarin ze ineens verrassend machteloos waren geworden, veel bezwarends. De ministers had hij meegemaakt in hun zwakke momenten. Van die kennis wist hij doeltreffend gebruik te maken bij vacatures op nieuwe posten, waar men zijn eigen realiteit kan scheppen. En dat deed Krul, ijverig competentieconflicten naar zich toeschoffend. Totdat zijn oorspronkelijk onderdrukte autocratische inslag hem toch weer overweldigde. Dan werd hij ineens star, autoritair en opvallend ondiplomatiek. Hij was een politiek generaal, ook al had hij naar eigen zeggen aan politici een hekel. Dat gevoel wist hij lang meesterlijk te camoufleren, maar na een reeks taxatiefouten kwam hij onvermijdelijk uit op een conflict met juist die autoriteit, waarvan hij het meest afhankelijk was. Dat zou hem in 1951 zijn generaalssterren kosten. Maar tot dat moment had hij een fantastische carrière gemaakt. In de schemer van de achterkamer. Zie verder hoofdstuk 14. Kruls is een van de hoofdrolspelers in het Strijpse drama.

8. Hoe kwamen er zoveel gedetineerden in Centraal Europa?

Zoals we zagen, zaten er medio 1944 naar matige schatting zo'n twaalf miljoen mensen in Centraal Europa gedetineerd onder de ban van de swastikavlag. Waar haalde het nazibewind die massa vandaan en waarom? Wat had het er eigenlijk mee voor? Het bewaken van deze enorme menigte moet toch een geweldige belasting hebben betekend voor het ambtelijk apparaat dat toch al buitengewoon veel taken moet hebben gehad in verband met de totale oorlog die zich inmiddels aan alle zijden van het Derde Rijk in volle omvang ontplooid had. Ook als de bewakers geenszins de intentie hadden deze massa adequaat te voeden, te verzorgen en behoorlijk verblijf te gunnen – en bij het grootste deel van deze massa wás dat inderdaad het geval – dan nog onttrok het regime daarmee een aanzienlijk aantal menskrachten aan het eigenlijk oorlogspotentieel. Alleen het transport van deze massa moet al dusdanig beslag hebben gelegd op de spaarzame middelen, dat daardoor de oorlogvoering in ieder geval belemmerd werd aan Duitse zijde. De rijksminister Speer die voor het grootste deel van de logistieke ondersteuning van die oorlogsvoering aansprakelijk was in 1944 heeft dat tijdens het proces voor het Militair Tribunaal te Neurenberg tijdens de zittingen van 1945-1946 meermalen beaamd met uitvoerige toelichting. Hij voerde aan dat de ideologische drift van het nationaal-socialisme van den aanvang af noopte tot een voortdurend

opvoeren van het getal gedetineerden, ware het slechts, om de schrik erbij de Duitse bevolking steeds goed in te houden en daardoor de bestendige indoctrinatie met de denkbeelden van deze politieke levensbeschouwing op gang te houden. Zo zal het geweest zijn.

De nazi-autoriteiten hebben dit immense getal – twaalf miljoen – maar gedeeltelijk zelf op gebouwd. In 1944 is duidelijk dat Rusland hard terugslaat en honderdduizenden voor zich uitdrijft naar het westen door de steppen en vlakten van Belarus, Wit-Rusland, de Oekraïne, Georgië, Bessarabië, Polen in de richting van het eigenlijk staatsterritoir van Duitsland. Die vluchtelingen zijn voor het grootste deel geen Duitsers, maar oorspronkelijke bewoners van de uitgestrekte gebieden waarin de strijd heen en weer heeft gegolfd voordat Rusland duidelijk over het hele front westwaarts het initiatief weet te nemen. Deze vluchtelingen, aangekomen in de sectoren waar nog een zeker Duits gezag heerst, kunnen niet in vrijheid gelaten worden, aldus dicteert Berlijn. Ze zijn gevaarlijk, kunnen benden vormen tegen de Duitse volksgroepen en kolonies en zijn tot alles in staat. Ze zullen de velden leegvreten en de schuren ontdoen van hun voorraden en gestald vee. Ze zijn gewend aan het Stalinistisch regime, er zijn ongetwijfeld veel communisten onder. Ze moeten daarom opgesloten worden, want doodschieten van deze aantallen vergt tijd en bovendien: daarvoor zijn geen geregelde troepen in deze tijd van nood inzetbaar. Het kost ammunitie, het kost administratie, toezicht en menselijke inzet en die heeft het wankelend regime niet meer te missen. Detentie is daarom het enige middel om totale chaos te voorkomen waarin ook de terugtrekkende geregelde burgerbevolking zal vastraken. Hier detineren de Duitsers uit overmacht.

Zo is het niet begonnen, in januari 1933, toen de nationaal-socialisten naar zij zeiden de macht overnamen. Want námen zij de Duitse staatsmacht in de Republiek van Weimar toen inderdaad in handen? Geenszins: Hitler, de Rijkskanselier, was weliswaar regeringsleider, maar hij had daarnaast maar twee nazi-rijksministers in zijn kabinet. De rest was aanhanger van de conservatieve Duits-nationalen. Van die twee nazi-ministers was Göring minister zonder rijksportefeuille. Hij had wel de macht tot vrijheidsbenemingen omdat hij tevens minister van Binnenlandse Zaken van Pruisen was. Hij kon de Pruisische staatspolitie reorganiseren en zoveel mogelijk nazi-beambten aanstellen. Niettemin kon hij als zodanig nog steeds geen wettelijke detenties organiseren. Daarvoor zou de wet moeten worden veranderd: een lang traject, ook toen in Duitsland. De tweede nazi-minister was Wilhelm Frick. Die was

verantwoordelijk voor de Rijkspolitie ter handhaving van de openbare orde. Die kón detenties gelasten van beroeps- of gewoontemisdadigers. Die konden voor onbepaalde tijd in verzekerde bewaring genomen worden, maar dan moesten ze als recidivist éérst een aantal strafbare feiten hebben begaan ingevolge het Duitse Strafgesetzbuch. Hij kon bijvoorbeeld niet daarbuiten mensen in preventieve beschermende hechtenis nemen, de beruchte "Schutzhaft". Die kon wel worden opgelegd en tenuitvoergelegd, dat was in Duitsland wel vaker vertoond, maar dan moest de President eerst constateren dat er een noodtoestand bestond die dat soort preventieve maatregelen in verband met de staatsveiligheid of staatszelfstandigheid rechtvaardigde. Daarvoor zou dan een apart wetsbesluit genomen moeten worden waarin de noodtoestand en de detentie gedefinieerd werden. En dat, zo had de bejaarde grijze Rijkspresident Paul von Hindenburg meteen te kennen gegeven op 30 januari 1933 bij de beëdiging van dit kabinet, was de Rijkspresident deze keer nu eens niet van plan. Niet met dit kabinet in deze samenstelling aan de Wilhelmstrasse. Niettemin was het een vast voornemen van Hitler deze "Schutzhaft" los te laten op zijn eeuwige opposanten: de socialisten, de communisten en de mensen uit het centrum. De confessionele politici, voornamelijk katholieken die duchtten dat Hitler weinig zou overlaten van de traditionele vrijheid van christelijk godsdienst in Duitsland. Er wás wel een kabinet, maar er was nog steeds geen meerderheid in de Rijksdag waarop het kon vertrouwen. En zolang dat zo was, kon geen wet tot stand komen voor de invoering van nieuwe detentievormen. Daarvoor was een noodverordening nodig. Via de Rijkspresident.

Een Hollandse werkloze kwam Hitler tegemoet. Hij stak op 27 februari 1933 de Rijksdag in brand. Het kan best zijn dat hij daarbij geholpen werd door nazi-geboefte. Hitler wist de Rijkspresident de dag daarna te overtuigen dat hij nu een noodwet moest ondertekenen die onbeperkte detenties mogelijk maakte ten laste van personen die staatsgevaarlijke gewelddadigheden beraamden of voorbereidden. Toen was het hek van de dam. Deze omschrijving was zo vaag, dat alles wat tegen de grondwettige regeringsvorm gericht scheen detentie rechtvaardigde. De eerste concentratiekampen konden worden opgericht. En bemensd. In letterlijk ongekende aantallen.

Vervolgens werd op 23 maart aan de nieuwe gekozen Rijksdag een voorstel van wet tot beëindiging van de nood van volk en rijk voorgelegd. Daarin werd de wetgevende bevoegdheid geheel overgedragen aan het Rijkskabinet. Voor de duur van vier jaar. Hitler kon nu zelf zijn detentiewetten gaan maken. Die

wetten mochten, zo stond in het voorstel, afwijken van de grondwet. De wet werd aangenomen en Hitler kon zijn gang gaan. Maar hield zich voorlopig in. In 1934 kwam daaraan een eind, toen Hitler zich onttreed van zijn eigen militie-apparaat, de Sturm Abteilungen (S.A.). Die had aspiraties om het geregelde staatsleger opzij te zetten en zelf wapendrager te worden van de nieuwe natie. De belangrijkste leiders van de S.A. werden doodeenvoudig gefusilleerd "op bevel van de Führer". Vandaar dat deze gebeurtenissen ook wel aangeduid werd als "de nacht der Lange Messen" van 30 juni op 1 juli 1934, om er een Girondijns dramatisch trekje aan te geven. De slachting duurde trouwens tot en met 2 juli 1934. Veel S.A.-ers belandden in detentie. De vrijheidsbeneming werd niet gemotiveerd per geval. Zelfs de plaats en duur van tenuitvoerlegging bleef onbekend. Met terugwerkende kracht werd dit goedgekeurd door de Rijksdag. Bij wet, al was dat strikt genomen eigenlijk niet nodig geweest, omdat Hitler bij de wet van 28 februari 1933 zich al bij voorraad bevoegd had doen maken om grondwet en organieke wetten op zij te zetten. Het hek was van de dam. Overal verzezen nu speciale concentratiekampen. Meer dan 200.000 personen verdwenen daarin tot 1938 in het belang van de staatszelfstandigheid. Een rekbaar maar werkbaar begrip. Voor nazi's.

Na de Anschluss van Oostenrijk in 1938 nam dit getal toe met het dubbele. Er waren veel personen die zich tegen deze totale annexatie verzetten en ook deze golden als staatsgevaarlijk, evenals de personen nadien die zich tegen de annexatie van Memelland en Sudetenland verzetten in oktober van dat jaar. Daarnaast kwamen nog de personen die passende arbeid weigerden in werkkampen in het kader van de werkloosheidsbestrijding, illegale vreemdelingen, staatlozen en gedernationaliseerden waaronder Joden, Sinti en Roma. Zij die weigerden aan de werkverruiming deel te nemen bij de uitvoering van publieke werken werden neergezet in de media als "wederspannigen tegen de staatswil". Dat was óók een symptoom van een "staatsgevaarlijke geestesgesteldheid". Het is maar om te demonstreren, hoever het oprekken van strafrechtelijke delictsomschrijvingen uit het klassieke Strafgesetzbuch al ging, want dat stelde wederspanning ook al strafbaar sedert 1871. Een "illegale vreemdeling" was iedereen die niet aanstonds kon bewijzen dat hij een geboortig Duitser was. Aangezien op de identiteitsbewijzen die uitgereikt werden de gegevens niet stonden vermeld die zulk een geboorte die beantwoordde aan het territorialiteitsbeginsel (geboortig zijn uit Duitse ouders die van oudsher in Duitsland geworteld waren) bewezen, was men al gauw "illegaal" in de zin van de vreemdelingenwetgeving. De Neurenberger

rassenwetten die alleen raszuivere Duitsers op basis van dat territorialiteitsbeginsel volledige burgerschapsrechten gaven, vergrootten het getal illegalen nog aanmerkelijk. De Neurenberger wetten (Deutsches Reichsgesetzblatt 1935 I Nr 100, Seite 1146) omschreven het Duitse burgerschap op hoogst schimmige wijze. Men moest Duits bloed hebben in de zin van het territorialiteitsbeginsel en bewezen hebben trouw te zijn aan de Duitse volksgemeenschap. Centraal stond de “plicht van trouw” (Treupflicht) die de Duitser met zijn Duitse volksgemeenschap, een wat vicieuze constructie. Sloten inkt werden geplengd om deze vaagheden te concretiseren zo, dat de politieke lading ervan gecamoufleerd werd. Wie dat Duitse burgerschap op het eerste gezicht na aanhouding niet kon hard maken gold voorshands als illegaal. Illegalen konden onbeperkt in vreemdelingenbewaring genomen worden, ook al waren zij niet technisch uitzetbaar naar een staat waar hun (weder)toelating van overheidswege rechtens gewaarborgd was. Het is, omdat zulks – die inbewaringneming -- ongeregistreerd plaats vond, moeilijk om adequate cijfers over hun getal te geven. Vermoedelijk is de veronderstelling dan het hier alles bij elkaar om meer dan honderdduizend personen gaat niet zonder feitelijke grondslag. Het totaal generaal komt dan uit op een half miljoen buitenwettelijk gedetineerden.

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op 1 september 1939 vermeerderde het aantal gedetineerden door de massale internering en krijgsgevangenschap van Poolse militairen en de personen die daarmee gelijkgesteld werden. Verder werden weer veel Polen als zwervende ontheemden gedetineerd. De Duitse overheid zag er vanaf deze personen te gebruiken als gedwongen arbeidskrachten in hun nijverheid of agrarische sector. Ze werden doorgevoerd naar vernietigingskampen, zeer tegen de wil van Fritz Todt en Albert Speer die inzagen dat de voortgezette mobilisatie van Duitse lichten onvermijdelijk tot krapte op de binnenlandse arbeidsmarkt moest leiden. Todt bepleitte aanstonds werkkrachten uit het aan Duitsland komende Poolse gebied in te zetten als dwangarbeiders. Maar in de nazi-ideologie was het bezigen van Slaven op de binnenlandse markt onverenigbaar met de rassenideologie. Zij golden nu eenmaal als minderwaardig, onbetrouwbaar en ongeschikt om diensten te bewijzen aan de Germaanse volksgemeenschap waarnaar met name Himmler streefde. Deze Slaven moesten daarom vernietigd worden, al kon dat niet meteen. Wegens gebrek aan menskracht welke die vernietigings-zuivering zou moeten uitvoeren. De vernietigingsaantallen werden in deze periode niet officieel geregistreerd en

omtrent het preciese aantal gedetineerden na verdrijving van hun oorspronkelijk woongebied moet men blijven gissen. De registratie werd nagelaten om de vijand niet in staat te stellen tot “gruwelpropaganda” tegen het Duitse volk. Men moet hier terugvallen op de gegevens die bekend werden op de openbare terechtzittingen van het Militaire Tribunaal te Neurenberg. Maar daarbij traden als getuigen op personen die zelf beschuldigd werden van oorlogsmisdrijven in Polen. Die getuigen waren er voornamelijk op uit zich zelf te ontlasten. Hun getallen dáár verschillen aanmerkelijk van die welke zij in 1939/1940 opgaven aan hun superieuren, die groot belang hechtten aan het uitroeien van het Poolse volk als verzameling Slaven. Men moet aannemen dat men met een schatting van wederom een half miljoen gedetineerden aan de lage kant blijft. Deze gedetineerden omvatten ook volkeren die de Polen zelf nooit als Pools hadden willen aanvaarden: Balten, Wit-Russen, Ukraïners, Teschen, Hongaren, Slowaken en Tsjechen, Joden en Zigeuners herkomstig uit de gebieden die de Polen tussen 1919 en 1922 weer op de Sovjet Russen veroverd hadden. Zo komen we al op een getal van één miljoen gedetineerden in Centraal-Europa uit nog vóór ook Nederland overweldigd werd.

Uiteraard leidde de uitvoering van de strategische overval op de noordwestelijke Europese staten Denemarken, België, Nederland en Frankrijk in het kader van de zogenaamde operatie “Geel” tot een aanmerkelijke toename van het aantal gedetineerden. Het gold hier vooral krijgsgevangenen uit de overwonnen legerscharen. Deze moesten na overgave in Duitsland geïnterneerd worden volgens een regime dat nauwkeurig in de annexen bij het Landoorlogreglement 1907 dat tot stand kwam in de Tweede Haagse Vredesconferentie werd omschreven. Duitsland hield zich aan deze regelingen. Die internering was dus kostbaar. Ook al kon Duitsland op basis van de wapenstilstandovereenkomsten of capitulatievoorwaarden deze kosten achteraf verhalen, de internering belastte zijn personeel en zijn logistiek. Daarom was deze detentie doorgaans kortstondig. Hitler ontsloeg deze militairen, miliciens en gemilitariseerde beambten en ambtenaren doorgaans na korte tijd uit hun gevangenschap wanneer zij voldeden aan de eis om te beloven – eventueel onder ede of vervangend belofteverband – na vrijlating zich te onthouden van vijandelijke daden gericht tegen Duitsland. Het merendeel van de krijgsgevangen placht aan die eis te gehoorzamen. Alleen (opper)officieren aarzelden. Sommigen lieten die gehoorzaamheid na. Zij verbleven in detentie. Het gold hier alles bij elkaar enige duizendtallen.

Veel belangrijker was de werving van arbeidskrachten terstond na het strekken van de wapenen in de tweede helft van 1940. Voorlopig gebeurde dit in het kader van de vrijwillige werving in het kader van de Arbeidsdienst die in de bezette gebiedsdelen de jonge mannen opriep tot uitzending naar Duitsland, waarbij werkzaamheden in de oorlogsindustrie tot de mogelijkheden behoorde. Deze arbeidskrachten werden wel degelijk nauwkeurig geregistreerd, reeds omdat de betrokken hoge beambten van de Arbeidsdienst aan de Rijksregering hun inspanningen wilden laten zien en ook de resultaten voor de Duitse arbeidsmarkt. Nederlanders hadden bij deze werving de voorkeur, omdat zij geacht werden rassenverwant te zijn en dus betrouwbaar, ook in de wapenindustrie waar dat erg nauw luisterde. Van den Tempel schatte hun getal in juni 1942 op 200.000. In 1943 moest hij dat bijstellen. Hij had over het hoofd gezien het getal Nederlandse werkkrachten van in Noord-Frankrijk was terecht gekomen bij het ruimen van de oorlogsschade en de herstelling van vernielingen en kwam uit op bijna 300.000 arbeidseenheden. Het geeft aan dat het hier vaag giswerk bleef. Niet iedereen die zich bij de Arbeidsdienst aanmeldde ging ook echt. Velen incasseerden de vertrekpremie, de twee costuums en de paren sokken die men uit Joodse voorraden van textielmagazijnen had mogen halen, mitsgaders het daarbij horen dubbele stel ondergoed en verdwenen ontraceerbaar. In deze periode gingen de Duitsers nog niet over tot razzia's in deze regio, omdat men nog altijd hoopte tot een *Verständigungsfrieden* te kunnen komen, wanneer Engeland, moegebeukt door de Blitzbombardementen, uiteindelijk bereid zou zijn om wapenstilstandsonderhandelingen te starten. Dan zou Hitler eindelijk de handen vrij krijgen om zich op Sovjet-Rusland te storten. In Nederland was er de prikkel om deel te nemen aan werkverruiming ook in Duitsland, de werkloosheid was daar significant hoger dan in de andere landen, en mag aannemen dat Van den Tempels schatting van het aantal Nederlanders dat in vrijheidsbeperking in kampementen in Duitsland vertoefde relatief het hoogste was van alle bezette west- Europese landen. Uit Denemarken vertrokken nauwelijks werkkrachten naar Duitsland. Uit België en Frankrijk in deze fase ook belangrijk minder dan uit Nederland omdat daar de arbeidsmarktverhoudingen al langer ten faveure van de werkzoekenden waren gekeerd dan in Nederland. Alles bij elkaar komt men dan uit op de schatting dat inmiddels het aantal gedetineerden in Centraal Europa gestegen is tot twee miljoen --- overigens een getal, waaraan het Londens kabinet op dat moment niet wilde geloven. Ik gaf al aan dat Van den Tempel de hele zaak van de repatriëring bleef bekijken vanuit zuiver nationaal, eng bemeten standpunt. Hij

bleef er een zuiver nationaal demografisch probleem in zien en stemde de opvangmodaliteiten daarop nog steeds af.

Het enorme accres van het aantal gedetineerden in Centraal-Europa is aan twee factoren te wijten:

- De inzet van de operatie “Barbarossa” in juni 1941, waardoor in het oosten van Europa onafzienbare mensenmassa’s op drift raken;
- En de uitvoering van de besluiten van de Wannsee-konferenz in februari 1942 tot de eindoplossing van de jodenkwestie (*Endlösung der Judenfrage*), waardoor de Duitsers honderdduizenden gaan transporteren naar oostelijke gebieden op etnische criteria als onderdeel van een nationale zuiveringspolitiek.

Weer geldt dat het hier geografisch twee tegengestelde verplaatsingshandelingen betreft (net als bij de hierboven gedane vergelijking van de twee bureau’s terugkeer in de Londense regeringsorganisatie, hoofdstukken 4 en 5). Bij de operatie Barbarossa gaan de Duitsers oostwaarts en drijven zij ontheemden westwaarts achter hun agressieve voorhoedes die in de achterhoede gedetineerd worden en eventueel verder naar achteren getransporteerd om het operatie-gebied vrij te houden.

Bij de eindoplossing transporteren de Duitsers Joden en minderwaardige rassen oostwaarts ter detentie ter inleiding van hun uiteindelijke fysieke vernietiging. Beide transportbewegingen kruisen elkaar. Ze leiden mede tot verlamming van de bevoorrading van het in het oosten worstelend Duitse leger. Zo leiden beide tegenstrijdige bewegingen de strategische ondergang van het Duitse oorlogsplan in. Ze kunnen gelden als momenta waarop omslagen in deze planning of beter, de uitvoerbaarheid ervan, overduidelijk op alle fronten kenbaar worden. Ze leiden uiteindelijk tot die bijna twaalf miljoen gedetineerden, die Eisenhower in 1944 noopt tot een definitieve wending in de geallieerde repatriëringspolitiek. Die wending moet het Londens kabinet dan volgen. Het heeft geen keus.

9. Het eerste omslagpunt: de Wannsee-Konferenz

Op 20 januari 1942 roept de nazi-leider Reinhard Heydrich een interdepartementale stuurgroep bijeen die een definitieve oplossing moet zien te forceren voor het jodenvraagstuk. In Groot-Duitsland. Die territoriale beperking legt Heydrich wel aan. Hij neemt dus de door de Duitsers westelijk in

Europa gelegen bezette gebieden mee. Hij meent dat de hier al op gang gekomen jodendeportaties ook gecoördineerd moeten worden op de grondslagen die deze stuurgroep thans aan de Wannsee bij Berlijn zal ontwikkelen. Er moet uniformiteit van aanpak komen, want ander rommelen de bestuurders van de bezette gebieden maar wat aan. Er moet een centraal geïntegreerd vernietigingsbeleid komen. Met uniforme aanpak van razzia's, aanhouding, detentie, transport naar doorgangskampen en uiteindelijke vernietiging, het gelijkheidsbeginsel vereist dat. Het is gebleken dat allerlei maatregelen om de Joden te prikkelen dat grondgebied van Groot-Duitsland te verlaten niet echt werken. Ze zijn wel opgesloten in concentratiekampen, joodse wijken en ghetto's, maar toch gaan ze niet in op de gelegenheden om dat Duitsland te verlaten. Nu is, door de inzet van operatie Barbarossa gebleken dat zich in de veroverde gebieden grote aantallen joden bevinden. Dat is niet te voorzien geweest. Maar zo dreigt de ontjodingspolitiek van de Führer ondermijnd te worden. Deze recentelijk veroverde gebieden moeten worden gerekoloniseerd door de Germanen, die hier oorspronkelijk ook vandaan zijn gekomen. Dat kan niet, als die joden daar rondlopen. Maar ze blijvend detineren, dat kan ook niet. Dat is een belasting voor de nieuwe Germaanse kolonisten – de Führer denkt hierbij vooral aan de stamverwante Nederlanders – maar ook voor het Rijk zelf, dat deze detentie moet voorfinancieren en onderhouden. Bovendien is het immense oostelijk gebied nog militair niet gestabiliseerd. Uitvallen van de Sovjet-Russen zijn weer mogelijk in de komende lente. Dan zullen dergelijke detentie-inrichtingen waarachtig steunpunt kunnen zijn voor de Sovjets. Daarom moeten deze inrichtingen slechts fungeren als eerste concentratiepunten voor transport naar het westen, naar grotere vernietigingskampen. Want deze joden moeten sociaal geïsoleerd blijven, omdat hun behoeftigheden besmettelijk zijn. Het geldt hier een rassenkundige quarantaine, voorbereid door Otto Hofmann van het ministerie voor Rassenvestiging. De provisorische concentratiekampen zullen ingericht worden door Georg Leibbrandt van het ministerie voor Buitenlandse Gebieden, de heer Adolf Eichmann van de Sicherheitspolizei zal de onderlinge transportbewegingen coördineren. Gelijktijdig zal hij massadeportaties van joden laten organiseren door de overheden van de westelijke bezette gebieden die ook zullen uitmonden in de vernietigingskampen die voorlopig in Polen gevestigd zullen worden. Het begrip "Jood" moet in dit verband belangrijk ruimer worden genomen dan in de Neurenberger Rassenwetten (zie boven). Het geldt hier niet langer een religieus, geografisch, cultureel en territoriaal begrip, maar een etnisch biotisch begrip. Het gaat om een sub-loot een sub-

genus van het semitische ras. Daarom vallen ook de joden van gemengd arische-semitische herkomst, de *Mischlinge* thans onder het begrip “Jood” in rassenkundige of sibbekundige zin. Men moet, aldus een door Heydrich ingediende inventarisatielijst, uitgaan van 11 miljoen te vernietigen joden. Die moeten dus daartoe gedetineerd worden tot aan de eindoplossing.

Hier valt voor het eerst dat waanzinnig hoge getal van gedetineerden dat Eisenhower later noopt tot een wijziging van wat ik gemakshalve nu maar zijn ontheemdenpolitiek noem. Het getal staat ook al eerder in diverse aan Hermann Göring toegezonden beleidsnota's. Göring heeft de uitwerking van het besluit tot jodenvernietiging vervolgens doorgeschoven aan Heydrich die de Wannseekonferenz alleen maar heeft bijeen geroepen om duidelijk te maken dat de SS de leiding zou hebben bij het vernietigingsplan en dat de vakdepartementen slechts een uitvoerende taak zouden hebben. Vaststaat dat de vakdepartementen al in februari 1942 met hun uitvoeringstaken zijn gestart. Maar de massale deportaties naar het oosten met hun inleidende detenties vanuit het westen van Europa beginnen later, rond augustus 1942. Die uit het oosten westwaarts uiteraard eerder, veel eerder, want hier hoefden de Duitsers niet te trachten tot overeenstemming te komen met lokale autoriteiten. Het Wannsee-plan is niet uitgevoerd. Wel voor een groot deel, maar ook hier geldt dat men dan weer tot gissingen vervalst. Men kan aannemen, gelet op getuigenrelazen en expertiseverslagen die in Neurenberg bij de berechting van de Duitse regeringsleden zijn overgelegd dat het plan heeft geleid tot de vernietiging van zes miljoen mensen. Die moeten hebben gedetineerd gezeten voordat het tot hun vergassing kwam. Men komt dan tot acht miljoen gedetineerden. Maar Eisenhower heeft het over elf miljoen. Ruim. Hij gaat uit van 11.332.700 *displaced persons*. Het is heel precies opgebouwd, dat getal, naar nationaliteit, huidige status (bijvoorbeeld: krijgsgevangene of dwangarbeider, doodscandidaat of concentratiekampbewoner), oorspronkelijke verblijfsstatus, plaats van ophoud en grond van detentie. Daarom kan men niet veronderstellen dat Eisenhower dat totaal-generaal heeft ontleend aan de inventarisatie-tabel die Heydrich op de Wannsee-conferentie bezigde. Het getal vindt men in het officiële *Outline plan for refugees and displaced persons* van 3 juni 1944, dat voor de logistieke planning van de afdeling *Civil Affairs* in Brussel verder richtinggevend is geweest.

Eisenhower wil niet, zoals het Nederlandse kabinet, vooral kijken naar de vraag waar de gedetineerde oorspronkelijk “thuishoorde”. Zoals Van den Tempel en

Kruls. Dat heeft, dat weet hij in deze fase al – hij noemt het getal kort voor de invasie in Normandië in juni 1944 – vanuit militair standpunt geen enkele zin. Ukraïners die uiteindelijk toch maar in desolaat Duitsland in 1944 gedwongen te werk gesteld zijn zullen, als ze de kans krijgen, proberen uit de greep van Stalin te blijven. Doodeenvoudig, omdat ze weten, dat Stalin en de zijnen ze zonder meer zullen beschouwen als landverraders. Ze zullen worden gedood, in het beste geval worden ze gedeporteerd naar Siberië. Als er een vastberaden groep zal zijn, die koste wat het kost naar het westen zal trachten te ontkomen, dan zullen het deze krijgsgevangenen zijn uit de Sovjetlegers die zich, kennelijk, hebben willen overgeven in plaats van zich dood te vechten voor moedertje Rusland. Ze zullen als het ware als een voorhoede uitwaaiëren vóór de vrijgekomen gedetineerden met een westerse nationaliteit. En Eisenhower zal ze nauwelijks kunnen tegenhouden. Daarvoor zullen zij te rabaat-wanhopig zijn. Dan moet hij ze *on the spot* laten neerschieten door zijn eigen soldaten, en wat blijft er dan van hun moraal over? Is dat de kruistocht door bevrijd Europa?

10. Het tweede omslagpunt: het mislukken van de operatie Barbarossa

Het tweede omslagpunt in de ontwikkeling van de detentiesituatie in Centraal Europa is het mislukken van de operatie Barbarossa eind 1943. De strategische toeleeg ervan – Rusland op de knieën dwingen en noodzaken tot een voor Duitsland voordelige wapenstilstand – was, nadat de verovering van Stalingrad niet mogelijk bleek, onhaalbaar. Hitler had volledige totale verovering van Rusland binnen redelijke termijn voorshands als doel laten varen. Daarvoor was noodzakelijk dat Japan ook de oorlog aan Sovjet-Rusland zou verklaren om de Russische troepen in het oosten bij Wladiwostock te binden op zodanige wijze, dat Stalin in de zomer van 1943 geen versterkingen kon sturen naar zijn westelijk front. Tokio keek wel uit. Het betwijfelde sterk of Hitler voldoende gevechtskracht kon ontplooiën om zijn opmarsfront achter Moskou te ontplooiën in de zomermaanden zó dat hij tegen de winter zijn afwachtingsopstellingen voor een nieuwe campagne zou kunnen consolideren. Dat bleek inderdaad te hoog gegrepen. Hitlers heerscharen bloedden al dood bij Stalingrad. Maar dan zou Tokio, toch al benard door de vehemente aanvallen van de USA vanuit de Stille Oceaan in de richting van de Japanse Archipel wel wachten zich nog verder in de wespennesten te steken: het had het reserve potentieel van de USA duchtig onderschat. Hitler scheen een

vergelijkbare fout te hebben gemaakt jegens de Sovjets. Beider spionagediensten waren uiteindelijk onder de maat gebleven bij de taxaties dienaangaande.

De troepen van Hitler trokken zich in de lente van 1944 terug, nog wel geordend, maar de opmars naar het oosten was overduidelijk stilgevallen al kon het Duitse leger nog steeds geduchte weerstand bieden. Dat betekende echter, bij voortgezette terugtrekking – die in de zomermaanden zou ontaarden in ongeorganiseerde vluchtbewegingen achterwaarts – dat de veroverde achterlanden zouden moeten worden verlaten. Mét mede neming van de koloniale infrastructuur en de kolonisten, met de werkkampen waarover zij hadden beschikt in, onder meer, Georgië en de Oekraïne waar de situatie tijdelijk gestabiliseerd scheen. De daar gedetineerde slavenmassa's moesten dus óók achterwaarts samen met de krijgsgevangenen die de Duitsers hadden gemaakt, deze keer ter aanvulling van de in Groot-Duitsland gelegen werkkampen die dringend verleggen zaten om werkkrachten. Deze keer zouden de Duitsers deze krachten niet vernietigen, zoals in 1942. Ze hadden ze te hard nodig, want ook hun werkzame arbeidslichtingen werden nu opgeroepen in regulier leger of in volksstorm om daar hun ondersteunende diensten te verrichten binnen het thuisfront. Dat betekende wéér een nieuwe aanzwellende stroom ontheemden vanuit het oosten naar het westen die begeleid moest worden, onder dak gebracht en uitgebaat voor de vacatures die in fabriek en werkplaats of op de boerderijen waren ontstaan. Weer meer gedetineerden in Centraal Europa, ongeregistreerd, want dat had men in de nieuwe koloniale gebieden ook maar nagelaten. Onder deze ontheemden ook veel krijgsgevangenen en geïnterneerden, die nu wel degelijk arbeid moesten gaan verrichten voor Groot-Duitsland, of ze nu onbetrouwbaar waren of rassenkundig minderwaardig of niet. Veel deserteurs uit de regimenten van de landen die zich met Duitsland militair geallieerd hadden, vooral Italianen en Kroaten, Hongaren en Roemenen. Ook hier moeten het honderdduizenden zijn geweest. Echte vernietigingskampen lagen meer noordwaarts: in voormalig Polen en in Oost-Pruisen. Ook daar duizenden gedetineerden per kamp, maar die kwamen pas in beweging westwaarts in de vroege lente van 1945 toen de Russen letterlijk voor de deur stonden. Die konden niet zodanig te voet zover westwaarts geraken, óver de Elbe, dat zij een echte bedreiging voor Eisenhowers opmars konden vormen. En dat blééf het enige waar Eisenhower voorlopig naar keek. Eerst Berlijn bezetten, als het kon, en pas dan humanitaire hulp aan de reddelozen. Want deze gedwongen marsen waren meestal

dodenmarsen, tenzij tijdig redding zou worden geboden. Dat was echter niet de primaire taakstelling van Eisenhower. Hij moest trachten zover mogelijk oostelijk van de Elbe te komen om de Sovjet-bezettingszone terug te dringen. En daarbij géén wedstrijdje spelen met ambitieuze concurrenten meer naar het zuiden, zoals Patton. De logistieke calculaties van Eisenhower konden die noordelijker gesitueerde gedetineerden die op gedwongen verplaatsingsmars waren niet mede omvatten. Hij kon ze ook technisch niet bereiken, al had hij gewild. Zij behoorden niet tot zijn doelgroep die hierboven omschreven werd.

11. Het derde omslagpunt: het ontplooiën van het tweede front in noordelijk Frankrijk

Het derde omslagpunt was de geslaagde invasie in Normandië gevolgd door de massale ontplooiing van het geallieerde veldleger. Nadat de geallieerde een geconsolideerd bruggenhoofd hadden weten te forceren, ging de vijand oostelijk zijn detentie-inrichtingen opdoeken en weer de populatie verplaatsen verder landinwaarts, oostelijk van de rechter Rijnsoever, een race tegen de onstuitbaar oprukkende troepen van Britten en Amerikanen. Weer ging het om werkkampen waarin gewerkt werd voor de Duitse militaire machinerie, om doorgangskampen en om concentratiekampen met een verschillend samengestelde bevolking. Verbeten bleven de Duitsers deze mensen oostwaarts verplaatsen, vermoedelijk om eventueel deze massa's in te zetten als gijzelaars bij vredesonderhandelingen die Heinrich Himmler, de Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei nog steeds – achter de rug van Hitler om – mogelijk achtte. Officieel was het standpunt van de geallieerden dat nu slechts met onvoorwaardelijke integrale regeringscapitulatie zou kunnen worden genoeg genomen – zodat de staat Duitsland ook zou ophouden te bestaan als volkerenrechtelijke mogendheid – maar Churchill had op diverse niveau's wel laten doorschemeren dat, wat het Verenigd Koninkrijk betreft, wellicht ook wel gesproken zou kunnen worden over een mildere wapenstilstandsvariant. Een waarbij er geen regering-Hitler meer zou zijn, maar een mogelijk democratisch gelegitimeerd Duits kabinet dat westelijk de wapens zou doen strekken maar oostelijk het geweer aan de voet zou houden. De Franse industrie had zich dienstbaar gemaakt aan leveranties ten behoeve van diverse krijgsmachtonderdelen van het Duitse defensie-apparaat, en ook zij hadden dwangarbeid daarbij niet geschuwd. De Vichy-regering in het kort tevoren onbezette deel van Frankrijk had kort tevoren aan deze

tewerkstellingen meegewerkt, zij het, gaandeweg, steeds onwilliger. Hier ging het om vele tienduizenden, die ook oostwaarts werden overgebracht naar kampen in afwachting van de uitkomst van de eventuele onderhandelingen. En ook zij wachtten af, wat de tactiek zou worden van SHAEF te hunnen aanzien. Ook hun samenstelling was van dien aard, dat velen de voorkeur gaven aan overbrenging naar opvangcentra in de Lage Landen, België en Nederland, eventueel zelfs met het oog op een transatlantische reis naar de beide Amerika's.

Als het maar ver weg was van het verschrikkelijke oorlogstheater in westelijk Europa. Bedenk, dat de Vichy-regering veel mensen in detentie had genomen om de Duitsers in het gevlei te komen, waaronder aanmerkelijk veel Joden en vluchtelingen uit het nazi-Duitsland waarmede Frankrijk voor 1 september 1939 nog niet in oorlog was geweest. Juist in Frankrijk hadden zich na 1936 veel Poolse Joden gemeld. In 1936 was de militaire dienstplicht in Duitsland hersteld. Het Rijnland was volledig geremilitariseerd in strijd met alle verdragen – dat van Versailles van 1919, dat van Locarno van 1925, dat van Parijs van 1928 (het befaamde Briand-Kellogg-pact) – en men verstond de tekenen des tijds verkeerd als men bedacht dat Polen thans geen gevaar zou lopen. Polen, een Franse creatie, en een bondgenoot van Frankrijk tegen Duitse agressie. Veel Polen verstonden die tekenen. Onder hen veel minderheidsgroeperingen, samengedrongen binnen een nationalistisch Polen, dat minderheden haatte, of het nu Joden waren, voormalige Russen, Duitsers of Balten. Deze minderheden trokken en masse naar Frankrijk. Maar Marianne was hen niet barmhartig. Zij gunde geen toelating aan deze vluchtelingen die het wenste uit te zetten, maar die geen andere staat toelating wilde verschaffen. Die houding nam Marianne ook aan jegens veel Duitsers die steeds in oppositie had verkeerd jegens het nazi-bewind sedert 1933. Waaronder, uiteraard, veel communisten, socialisten van de uiterste linker vleugel van de Sozial-Demokratische Partei Deutschlands, anarchisten en aanhangers van de Komintern die niet aangesloten wilden zijn bij een nationale politieke partij. Zij hadden vaak in vreemdelingendetentie verkeerd of onder toezicht van de vreemdelingenpolitie gestaan. Daar waren zij precies geregistreerd. Het was dus na de wapenstilstand van 1940 tussen Frankrijk en Duitsland een makke, deze lieden weer vast te zetten, op voorhand, nog voor Duitsland om uitlevering vroeg. Dat had Vichy-Frankrijk maar alvast gedaan. En vervolgens de duizenden overgeleverd ook zonder strafrechtelijk doel. Als dwangarbeiders voor Duitsland. Zo komt men wellicht

tot het ontstellend uiteindelijk aantal van twaalf miljoen gedetineerden. In Centraal Europa, ná de invasie in Normandië.

12. Het ontheemden- en vluchtelingenvraagstuk als onderdeel van de kruistocht door Europa

Het getal spookte door het hoofd van bijna alle militaire bevelhebbers bij SHAEF en bij de Angelsaksische regeringsleiders, waaronder ook die welke behoorden tot het Britse Gemenebest. Het was een symbool voor een veelkoppig monster dat twintig talen sprak. En talloze subdialecten van hun oorspronkelijke nationale taal. Vaak ongeletterd, wantrouwend jegens iedere overheid, met duistere verledens, vaak crimineel van aard, verstoken van iedere sociale binding en dus niet honkvast en alleen nog bezielde door de oerdrift althans het fysieke leven te kunnen redden. De staten, waaruit zij voorgaven afkomstig te zijn waren tenietgegaan, verschoven en van regeringsvorm veranderd. Hun eventuele identiteitsbewijzen, grensoverschrijdingsdocumenten, geboortebewijzen, trouwboekjes en diplomata, zo al leesbaar voor de westerse autoriteiten, gaven geen schijn van zekerheid over de persoon, zijn asielrelaas, zijn opgegeven herkomst of burgerlijke staat. Het konden evenzovele vervalsingen zijn. Maar zij vertoonden zich bij de militaire verkenningsgroepen, klampten zich vast aan het heilbrengend uniform en vroegen om een bete broods, ligging en verzorging. Zij legden beslag op barakken, gingen op de weg zitten of liggen, weigerden van transportmiddelen af te gaan, sprongen op voortrazende ordonnansvoertuigen en vielen de militaire politie lastig. Ze hadden besmettelijke ziekten, die ze verheimelijken, werkten niet mee aan medisch onderzoek en waren wars van ontluizing via DDT. Er kwamen in hun nabijheid uitbraken voor van besmettelijke epidemieën die aan de middeleeuwen deden denken zoals pokken- en pestvarianten, schurft, cholera, vlektyphus, tuberculose en huidaandoeningen, door oedeem veroorzaakt. Deze plagen konden Eisenhower's kruistocht door Europa uiteindelijk zelfs doen stranden tenzij hij deze gevaarstelling in de kiem smoorde door draconische maatregelen, want van de lokale autoriteiten had hij niet veel te verwachten. Hij moest de Rijn over en wel zo snel mogelijk. Daarvoor moest ook de humaniteit wijken. Deze belangenafweging veroorzaakte de gemoedsgesteldheid waarin Eisenhower ontvankelijk bleek voor de Nederlandse aandrang om, na het overschrijden van de Rijn, langs de rechteroever daarvan tot aan de Eems en Dollard een stoplijn

aan te leggen, waarmee hij deze benden uit zijn zones van operaties zou kunnen houden. Zie hoofdstuk 17.

13. De zienswijze van Eisenhower

Tegen de realisering van Operatie “Market Garden” had Eisenhower overwegende bezwaren. Het ging om een idee van de Britse veldmaarschalk Bernard Montgomery. Met een forse doorstoot naar het noorden, geflankeerd door een ruime inzet van luchtlandingstroepen, zouden de geallieerden een corridor forceren naar Arnhem. Op die weg zouden zij een aantal strategische bruggen veroveren en zekeren. Over de brug bij Arnhem zouden zij de (Neder)Rijn overschrijden en dan afzwaaien oostelijk en noordelijk. Zij zouden afsterven op het IJsselmeer en daarmee de Duitse bezettingstroepen binnen de Vesting Holland afsnijden van hun hoofdmacht. Dan zouden zij oostelijk meer zuidelijk gaan ter verovering van het Ruhrgebied, het industriële hart van Duitsland. Daarmee zouden zij de betonnen fortificering tussen Frankrijk en Duitsland, de *Westwall* kunnen omzwenken. Het hart van midden-Duitsland zou dan openliggen. Het Duitse hoofdfrent zou, verslagen als het was, dan weinig meer kunnen uitrichten. Vanuit het westen zou die corridor weinig te duchten hebben. Daar waren nauwelijks Duitse troepen die zich daarvoor snel genoeg op die locatie zouden bevinden. Deze twee veronderstellingen bleken onjuist. Eisenhower had dat vermoed. Hij wilde over een breed front oprukken. Daarvoor zou hij meerdere wegen nodig hebben, om dat via de ravitailleringdiensten te blijven voeden. Hij vond één enkele doorgangsweg veel te risicovol was. En dat was nu juist wat Montgomery bepleitte. Eisenhower meende dat, als men eenmaal de Rijn over was, de voortstormende voorhoede al heel snel met de gevreesde vluchtelingenbenden zou worden geconfronteerd. Gesteld al, dat men die corridor over Eindhoven, Son, Veghel, Grave, Nijmegen en Arnhem zou kunnen zekeren, wat zou men dan doen als men de volgende dagen vanuit de tegenovergestelde richting die ontredderde mensenmassa's, waarvan Eisenhower een duidelijk beeld had, over die weg zou zien aannaderen regelrecht een soort fuik in, omdat in Eindhoven een groot opvangcentrum voorhanden zou zijn.

Eisenhower had dat al in de Eerste Wereldoorlog zien gebeuren en recentelijk, in België en Noord-Frankrijk alwéér, om maar niet te spreken over het gemodder in de zuidelijke schacht van de Italiaanse laars. Die ene weg in zuidoostelijk Brabant was gewoon te kwetsbaar. Ze was te duidelijk zichtbaar omdat ze opgehoogd in het landschap lag dat nauwelijks bosschages van

betekenis had. Ze was veel en veel te smal en ze kon op korte termijn niet doeltreffend worden verbreed. Verder liep Montgomery veel te ver uit de ravitaillering naar voren. Er hoefde maar weinig te gebeuren of de bevoorrading zou gevaar lopen, want die moest voorlopig over die ene weg geschieden. Wanneer een zware tank panne zou krijgen in het begin van de doorstoot of wanneer een inhaalmanoeuvre met een stafvoertuig zou mislukken en een botsing zou ontstaan, dan zouden er al grote problemen ontstaan, zeker, als vijandelijke artillerie zich op dat punt zou inschieten. De hele operatie was gebaseerd op een onzinnig zwakke logistieke basis. Het zou heel anders zijn, als er beschikbare flankerende transportwegen zouden zijn, waaronder spoorwegen. Verder was het helemaal niet duidelijk of de Duitsers direct rondom de geslagen corridor geen troepen zouden kunnen produceren. Eindhoven was een belangrijk strategisch knooppunt, zonder twijfel, mits het aan kon sluiten op de havenbekkens van Antwerpen via railverbindingen. Maar dan moest de Westerschelde vrij zijn. Dat was ze niet: op Walcheren zaten goed geoefende troepen met zware artilleriebatterijen die de hele vaarweg bestreken. Als Antwerpen geen centraal ravitaillingsdepot kon worden ter voeding van deze doorstoot, werd de hele operatie een gok, gebaseerd op iets wat nauwelijks een optimistische analyse van de terreinomstandigheden en de defensieve capaciteiten van de vijand kon heten. Er dreigde even hevige ruzie. En toen gaf Eisenhower ineens toe. Inmiddels was zijn *Civil Affairs Division* bezig met de planning voor de inrichting van de Verboden Stad als dat veel genoemde centrale opvangcentrum. Daarover uiteraard hieronder meer. Veel meer.

14. Het oprichten van het Nederlandse Militair Gezag: Kruls komt op

In november 1942 is duidelijk dat de Duitse hegemonie op het West-Europese vasteland bedreigd wordt. Hitler slaagt niet in zijn Blitzkrieg-concept voor de Russische steppen. Operatie "Barbarossa", zo voorspoedig losgebarsten in juni van 1941, loopt definitief vast, al is nog lang niet zeker dat Duitsland de oorlog zal gaan verliezen. Wederom verstart het oostelijk front door het barre wintertijd. Rusland weet steeds weer nieuwe troepen in te zetten en blijkt over doeltreffende tanklegers te beschikken, steeds nieuwe met steeds verse, goed geoefende bemanningen. Het kan best zijn, dat er nog altijd een Napoleontische vrede in zit, waarbij Rusland een groot deel van zijn grondgebied kwijtraakt aan Duitsland. Daarvoor is echter noodzakelijk dat er

een andere Russische regeringsleider met een ander staatkundig systeem dan het Bolsjewisme, komt, want Hitler en Stalin, dat gaat uiteindelijk toch niet samen. Als dat zo is, dan zullen de interstatelijke verhoudingen in de noordwestelijke hoek van Europa, bij de Lage Landen, toch anders worden. Er kan dan plaats zijn voor een onafhankelijk Nederland, al zal dat zonder Angelsaksische militaire hulp niet gaan. Dan zal wellicht toch de terugkeer moeten worden voorbereid van de huidige Nederlandse regering. Mogelijk sluiten de geallieerden een wapenstilstand met Duitsland, zodat het zich volledig kan concentreren op Rusland. In 1918 bleek dat mogelijk. Dus waarom niet ten tweede male? Daarom besluit het Londens kabinet tot oprichting van een Bureau Militair Gezag, dat tijdelijk het regeringsgezag zal gaan uitoefenen als Nederland ten gevolge van die wapenstilstand zijn soevereiniteit weer kan gaan hernemen. Het is dan zeker niet gezegd, dat de Duitse troepen gecapituleerd hebben. Aan de Duitse bezetting hoeft zelfs geen einde te zijn gekomen. Het kan zijn, dat de regering juist met de nog aanwezige Duitse troepen moet onderhandelen over een terugtrekkingsplan, waarbij de Duitsers een tijdelijk gezag blijven uitoefenen ten behoeve van de Kroon, die nog in Londen vertoeft.

Voorkomen moet onder alle omstandigheden, dat er een machtsvacuüm ontstaan zal in deze overgangperiode. Want dat is de grootste vrees voor minister-president Gerbrandy: de communisten zouden dan wel eens via een staatsgreep zich meester kunnen maken van het burgerlijk gezag, zoals ze dat ook deden in 1917 in Rusland. Toen was er ook een machtsvacuüm, veel partijen bestreden elkaar het monopolie ter rechtshandhaving, en uiteindelijk vestigden de Bolsjewisten daar de dictatuur van het proletariaat. Daarom moet er een Nederlands Militair Gezag worden gevestigd in die tussenliggende schemerperiode, waarin de Duitsers zich wel willen terugtrekken, maar de burgerlijke regering nog geen machtsmiddelen heeft ter restauratie van de vertegenwoordigende democratie. Want die kant moet het natuurlijk weer op, dat is een axioma voor de kleine Fries die nooit vergeet dat hij lid is van de Anti-Revolutionaire Partij van Abraham Kuyper, de Geweldige. Er zal een positief-christelijke regering moeten komen onder Oranje, dat is zijn credo. Dan zullen, naar het tekenend woord van G.K. van Hogendorp in zijn bekende proclamatie van 1813, toen Willem van Oranje als Souverein Vorst zou weerkomen, "de oude tijden weerom komen". Die van 1813, wel te verstaan, met een groot monarchaal gezag dat bestuurt zonder voortdurend verantwoording af te leggen aan een kribbige volksvertegenwoordiging. Het heeft de hartelijke

instemming van Wilhelmina. De vrees voor de communisten wordt in de ministerraad algemeen gedeeld. Zij hebben op dat moment in het bezette Nederland een groot politiek prestige. Zij heetten de februari-staking van 1941 te hebben georganiseerd. Toen heeft het Nederlandse volk toch een verbluffend staaltje getoond van zijn solidariteit met het vervolgte Joodse volksdeel? De gouvernementele politieke partijen durfden dat niet. De kerkelijke organisaties lieten het afweten. Maar de communisten tastten door, hun eigen lot niet achtend. Na 21 juni 1941, toen Hitler Rusland aanviel, zijn de communisten georganiseerd in het verzet gegaan. Effectief hebben zij de Duitse bezetter de voet dwars gezet, stakingen geprovoceerd en aanslagen gepleegd op instellingen die gewichtig waren voor de Duitse oorlogsvoering en het inzetten van hun Holocaust. Spoorwegverbindingen bliezen zij op, bevolkingsregisters vernielden zij, collaborateurs ruimden zij stelselmatig uit de weg. Het prestige van de communisten is onloochenbaar groot. Zij weten de weg te wijzen die Nederland straks als onafhankelijke staat zal moeten gaan. En dat is niet de weg van de christelijke hokjespolitiek die heeft geleid tot een verlamming binnen de volksvertegenwoordiging, zódanig, dat Nederland eigenlijk weerloos ten onder ging aan de overval uit de Duitse kazernes, in de meidagen van 1940 aan dit ongelukkige Nederlandse volk naadloos voltrokken. Het militaire verweer was niet anders dan een vertragingstactiek om de gezeten regeringspersonen en de Oranje-plutocraten de tijd te geven om sloop te gaan naar veilig Londen. Toen Wilhelmina daar maar veilig gearriveerd was en haar dynastieke belangen waren geborgd, heeft het Algemeen Hoofdkwartier de wapens gestrekt in eerloze capitulatie te Rijsoord. Dit groepje wil men toch niet terug aan het roer in Nederland? Het is een gevoel dat uiterst bekwaam wordt gecultiveerd en verspreid door Gerben Wagenaar en Paul de Groot, eerlang de leiders van de Communistische Partij Nederland.

Op 28 januari 1943 stemt de ministerraad in met de oprichting van een Bureau Militair Gezag. Dat zal de regeling voor die interimperiode voorbereiden. Gerbrandy ziet om naar het hoofd dat bij deze doelstelling past. In de schemer van de vergaderkamer doemt al het konterfeitsel op van de gegadigde: de majoor Kruls. Die was er altijd, als het ergens om bevorderingen ging. Het hoofd Bureau Militair Gezag moet immers een kolonel zijn?

Aan hem de opdracht om dat Militair Gezag ook te doen voorzien in een instelling die zorg draagt voor evacuaties en repatriëringen van ontheemden. Dat wordt óók een bureau onder leiding van een zekere kapitein B.G. van Os

van Delden. Op dit moment is te voorzien dat binnen Nederland zich veel personen zullen bevinden die door gevechtshandelingen hun huis en haard hebben verlaten. Het kan zijn, dat de geallieerden in Nederland zullen landen aan de kust van Holland. Dan zal een deel van de randstad ontvolkt raken. Bombardementen zijn ook te voorzien, waardoor ook groepen op de vlucht zullen slaan, evenals bij tankslagen. Van Os zal daarvoor logistieke voorbereidingen moeten treffen, voorlopig op papier. Hetzelfde geldt voor de te repatriëren ontheemden uit centraal-Europa: de gedepoteerde arbeiders in de oorlogsindustrie, de Nederlandse krijgsgevangenen, de slachtoffers van de Holocaust, die nog in leven zijn en uit Nederland zijn aangevoerd. Dat zijn de ontheemden, Displaced Persons, waarvan voorshands moet worden aangenomen dat het er ongeveer driehonderdduizend zijn en verder, dat ze inderdaad blijvend naar Nederland terugwillen. Deze dolende mensenmassa's moeten gekanaliseerd worden, centraal opgevangen en gevoed, verpleegd en verzorgd naar ligging en bewassing. Van Os moet uiteindelijk daarin ook praktisch gaan voorzien. Hij zal aan Krul rapporteren. En die zal rapporteren aan de minister van oorlog, Van Lidth de Jeude. Kruls zal niet aan een Nederlandse opperbevelhebber rapporteren. Want het geldt hier burgerlijkrechtelijke aangelegenheden. Of Van Lidth zal rapporteren aan het kabinet, is zijn zaak. Dat is politiek. Dat gaat Kruls niet aan. Zegt hij.

Kruls is na de oorlog veel gehuldigd. Hij trad als generaal dan ook veel in de openbaarheid. Hij heet steeds weer "the right man on the right place". Daarbij vergete men niet Kruls talent om steeds op het juiste moment op de juiste plaats te staan, wanneer een zoekend oog ronddwaalde om een eervolle plaats te doen bezetten door een man, die befaamd en berucht was om zijn ambtelijk opportunisme. Men wordt dan vanzelf een "right man" als men maar lang volhoudt. En dat kón Kruls. Hij was op het moment van deze benoeming 41 jaar oud. Hij was een betrekkelijk onbeschreven blad. Hij gold als glibberig en sinister omdat hij steeds bleek te weten wat anderen onder het vloerkleed hadden geveegd. Hij slalomde makkelijk door de Londense krochten, ook al omdat hij het Engels goed machtig was. Hij was altijd op kantoor, was bekend om zijn organisatorische capaciteiten en zijn snelle inzichten. Welbespraakt als hij was, wist hij zijn oplossingen altijd te presenteren als de enig juiste. Wie dan nog niet overtuigd bleek, werd met een zeker dedain behandeld, des te grievender omdat het onbewust welgemeend was. Maar Kruls was altijd bereid dan nog eens verbaal door de hurken te zakken en het nóg eens langzaam in Nijntjes-taal uit te leggen. Iets wat de omstaande toehoorders niet ontging.

Kruls' slachtoffers óók niet. Hij bleek uiterst rechtlijnig, denkend in militaire termen. Hij ontzag andermans gevoeligheden niet en serveerde die ook genadeloos uit. Hij had grote argwaan jegens sociaal-democratische bewindspersonen. De socialisten zag hij eigenlijk als verkapte communisten, te gevaarlijker, omdat zij hun Marxisme steeds weer loochenden. Hij had daarom direct ruzie met minister Jan van den Tempel, die juist betreffende het repatriërvraagstuk heel andere denkbeelden had dan Kruls. Zie hoofdstuk 6. En Kruls had zich een superieur uitgekozen die hij in ieder opzicht in zijn zak meende te hebben. De waterstaatsingenieur Minister van Lidth de Jeude was in Kruls ogen een verweekte slappeling die bij de lunch teveel droge sherry dronk. Hij voelde zich in het geteisterde Londen volledig ontheemd en had ter compensatie behoefte aan veel stoffelijke welstand. Hij was in het tweede en derde kabinet-Colijn minister van waterstaat geweest, na een welgedane carrière te hebben gemaakt in het Verre Oosten, vooral in Nederlandsch Indië, waar een blanke zich heel wat permitteren kon. Kruls zou hem regelmatig volledig naar zijn hand zetten. De kunde steeds al te tolerante superieuren uit te kiezen – ook Dijkhoorn was geen scherpstlijper gebleken – zou Kruls loopbaan steeds opvallender faciliteren. Totdat deze vaardigheid zich tegen hem keerde.

15. Het Bureau Terugkeer

Het Bureau Terugkeer had een burgerrechtelijke taakstelling. Het zou ontheemden van allerlei slag opvangen in een centrale inrichting. Er zouden er meerdere komen in de Lage Landen, dan stond vast, maar, omdat de belangrijke doorstoot die moest leiden tot de eerste militaire penetratie op de rechteroever van de Rijn nu eenmaal op Nederlands grondgebied moest uitgevoerd worden, was duidelijk dat een van de belangrijkste centra zou komen te liggen aan de corridor die daarvoor geslagen moest worden. Op de vooronderstellingen van operatie "Market Garden" gingen we hierboven al in. De basispremissie bij alles was, dat alles in het werk moest worden gesteld dat bij die eerste penetratie tevens de gevreesde massale influx van *displaced persons* zou losbarsten. Dat immers zou een zodanige belemmering zijn voor de beoogde snelle opmars, dat de hele veldtocht kon komen te mislukken. Men kan niet licht onderschatten hoezeer Eisenhower en zijn staf door dat perspectief geobsedeerd waren. Geen wonder. Hij en zijn oudere generaals hadden dat immers direct voorafgaand aan de wapenstilstand van 1918 meegemaakt. De Duitsers hadden bij hun terugtrekking een tactiek van de verschroeiende aarde en de daarbij passende terreur tegen de burgerbevolking toepast, waarbij de optrekkende geallieerden voortdurend belemmerd werden

bij hun uitvallen en opmarsen op de veel te smalle wegen door de in tegenovergestelde richting voortjukkende bevolking van de verwoeste streken, dorpjes en stadjes. Soms was er geen doorkomen aan. De vluchtelingen hadden een schild gevormd voor de Duitsers die daardoor achter de Hindenburglinie zich steeds weer hadden kunnen handhaven. Dat was van Ludendorff, de eerste kwartier-meester generaal van het Duitse leger een vruchtbare tactiek geweest. Eisenhower had nu, bij annadering van het gebied noordelijk van het Albertkanaal een déja-vu-ervaring die hem steeds meer dreigde te beheersen. Hij wist, dat de Duitsers zich zuidelijk van dat kanaal aan het consolideren waren, hij wist dat hun fronten weken maar intact waren. En hij wist dat Montgomery daar betreurenswaardig weinig rekening mee wilde houden net als Pershing, de USA-bevelhebber destijds. Een al te wervende aanwezigheid dat het Nederlandse Bureau Terugkeer bij de corridor kon aanzuigende werking hebben op datgene wat Eisenhower juist tot iedere prijs wilde vermijden. Daarom eiste hij voor alles wat dat Bureau deed en nog ging doen de eindverantwoordelijkheid voor SHAEF op. Eisenhower had verder niet heel veel vertrouwen in het toezicht dat het Londens kabinet zou willen uitoefenen. Dat keek veel te veel naar de typisch Nederlandse belangen bij deze eindstrijd. Eisenhower vond, dat hier veel eerder een taakstelling toekwam aan het Verenigde Naties, de *United Nations*, waarin de Angelsaksische invloed in ieder geval feitelijk geborgd was. Die organisatie was onbezoedeld, immers gloednieuw. Ze was in 1944 nog in oprichting. Hij vond daarom dat hier de *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (UNRRA) en het suborgaan daarvan de *International Refugee Organisation* (IRO) toezicht moest houden op de wijze waarop SHAEF zich in dit humanitair opzicht van zijn taak kweet. UNRRA, dat was bezet door USA-officials, daar zou Eisenhower veel minder last van hebben dan die rare Nederlanders of het nog altijd veel te Duits georiënteerde Internationale Rode Kruis. Dat was zelfs niet te beroerd om met Himmler te onderhandelen, Eisenhower wist het best. Het Nederlands Militair Gezag zou onder dit gezag (SHAEF met UNRRA) ressorteren en niet eerst rapporteren aan dat Londense kabinet dat geen benul had van de logistieke eisen van een voorspoedige opmars. Het Bureau zou dus moeten zorgen, in eerste instantie, dat zo weinig mogelijk ontheemden zouden doordringen tot de centrale opvangplaats te Eindhoven. Dat leek paradoxaal, maar dat was militair noodzakelijk. Verder zouden de personen die aankwamen moeten worden geregistreerd volgens een modelkaart dat SHAEF zou verschaffen met nummeringen op de identiteitskaarten die SHAEF in staat zouden stellen betrokkene zo snel mogelijk te traceren, waar hij zich ook mocht

bevinden. Dat die nummeringen voor de Nederlanders nutteloos waren en niets opleverden voor hun bevolkingsregisters per gemeente was wat Eisenhower betreft betekenisloos. De medische controles moesten volgens die nummeringen gemeld worden aan SHAEF, met de uitkomsten. Er zou geen medisch beroepsgeheim bestaan, al had je daar kennelijk allerlei ingewikkelde Nederlandse regelingen voor. Dat hadden Nederlandse artsen maar te aanvaarden. Eisenhower huiverde nog als hij terugdacht aan toestanden terstond nadat de invasietroepen waren uitgewaaid. Mensen met open tuberculose en pokken waren toen meegekomen met de eerste terugkerende contingents, dat wilde hij niet nog eens meemaken. Dan was er nog iets anders. Er was waarachtig nóg een repatriëringsinstantie aan Nederlandse zijde. Dat stond onder het gezag van het departement van Sociale Zaken dat weer ressorteerde onder het Nederlandse Kabinet. Dat was óók een opvangstraject aan het ontwikkelen, dat óók in Eindhoven zo komen. Te gek voor woorden, vond Eisenhower, dat moest afgelopen wezen. Inderdaad, hier ging het om het apparaat dat de reeds genoemde Ferwerda aan het ontwerpen was voor minister Jan van den Tempel. Jan was onverdroten voortgegaan met het opzetten van zijn regeringscommissariaat, genoemd in hoofdstuk 6. Jan verdacht het Militair Gezag ervan, dat het dat eigenlijk wilde terzijdestellen of inlijven. En dat was ook zo. Daartegen kwam Jan in het geweer. Dat was nu precies waarvan hij Kruls al jaren verdacht: die wilde een soort kolonelsregiem vestigen in bevrijd Nederland en de terugkerende arbeiders koeioneren via die belachelijke opgeblazen reserve-kapiteins, luitenant-kolonels en kolonels met hun volgevreten koppen en bolle buiken. Kruls probeerde zo de politiek steeds sterker wordende socialisten en communisten de wind uit de zeilen nemen. Dat kwam niet overeen met Kruls' restauratieve oogmerken, die correspondeerden met die van Gerbrandy. En dat zag Jan ook weer heel goed. Jan had grote plannen met Herrijzend Nederland, dat vooral een sociale verzorgingsstaat zou moeten worden met een sterke collectieve sector en geen verzuiling. Die zouden door dat Militair Gezag volkomen gedwarsboomd worden. Daarom blééf Jan bij zijn regeringscommissariaat, bij Ferwerda en zijn halstarrige plannen op basis van volkomen achterhaalde becijferingen van de terugkerende groepen ontheemden. Hij eiste voor de ambtenaren van dat commissariaat dezelfde privileges op als die welke het Nederlands Militaire Gezag van SHAEF kreeg: de uniformering, de voeding, de drankvoorziening, de transportmogelijkheden, de ligging, het logies en de bewassing. Maar zónder dat deze ambtenaren ook inderdaad gemilitariseerd werden, dat eiste Jan er óók nog eens uitdrukkelijk bij. Grasett (hierboven) keek er raar van op. Wel,

aldus Jan, de Nederlanders zullen mensen aanwijzen als *repatriation officials*. Het departement van Sociale Zaken (!) zal daartoe de voordrachten doen. Het departement van Oorlog zal dan deze voordrachten inwilligen, terwijl de salarissen worden uitgekeerd door Sociale Zaken. Ze zullen alleen verantwoording schuldig zijn aan de Nederlandse regeringscommissaris, officiersparafernalia dragen (platte petten, batons, bruine koppelriemen met koperen middenges, schouderpassanten en kraagspiegels) maar zónder de bijbehorende rangonderscheidingstekenen. En zonder bewapening. Van den Tempel had met Van Lidth de Jeude, de minister van Oorlog een *gentlemens agreement* gesloten van deze strekking, dat kwam hij even aan Grasett meedelen. Of die dat maar even wilde bevestigen en een machtiging wilde geven voor een bezoek aan de legervoorraden te Brussel. Een beroepsofficier kan men waarlijk niet zwaarder beledigen. Geen sprake van aldus Grasett, dat leg ik niet eens aan hogere instanties voor. Want Ferwerda had het ook nog een goed idee gevonden dat deze quasi-officieren met de opmarcherende troepen zouden optrekken over de Rijn, Duitsland in, om de ontheemden van hun gading te selecteren bij de diverse detentie-inrichtingen en kampen. Maar het Londens kabinet, ook niet lui, had het compromis Van den Tempel/Van Lidth al goedgekeurd en zo kwam toch nog het Besluit Repatriëring tot stand, bekrachtigd bij Koninklijk Besluit E 81 van 13 september 1944. In de Toelichting kwamen de woorden SHAEF en UNRRA niet eens voor. Toch was Van den Tempel van hun voorraden afhankelijk. Met dat Besluit zwaaiend hebben toch weer burgerlijke ambtenaren hun kapiteinsuniformen, whisky en stafauto's weten te bemachtigen met brandstoftoewijzingen. Het inspireerde Eisenhower niet verder tot innige samenwerking met het doemwaardige Nederlandse Militaire Gezag dat het slechts om zijn voorraden scheen te doen te zijn. De namaak-officieren van Van den Tempel kwamen overigens nooit verder dan de achterhoedes. In de frontlinie werd iets beter gekeken hoe hoog de hoge ome was. En dan vielen de afwezigheid van sterren, strepen, kroontjes en patjes te veel op. Erbarmelijk, dat was het.

16. Het intergeallieerde opperbevel te Brussel, de bevelsstructuur bij ontheemdenzorg

Eisenhower was gedurende het bestaan van SHAEF steeds opperbevelhebber ervan. SHAEF werd in december 1943 opgericht. De militaire operaties te land werden voorbereid door Eisenhower en Montgomery als tijdelijk

opperbevelhebber van de landmacht. Het boterde niet tussen de twee. Eisenhower besloot daarom Montgomery alleen het bevel te doen voeren over de Britse en Canadese Landmacht die, in de fase van de strijd waar wij het hier over hebben, hun operatiegebied vonden in de noordelijkste sectoren van het westelijk front dat langzaam-aan oostwaarts werd verlegd. Montgomery had overduidelijk een tekort aan strijdmaterieel en logistieke middelen, die hij steeds weer moest betrekken van de Amerikanen. Hij was dus afhankelijk van de welwillendheid van Eisenhower. Dat zette hun verhouding zwaar onder druk bij gewaagde tactische en strategische uitvallen van Montgomery.

De zorg voor de ontheemden in de breedste zin van het woord moest dus steunen op de middelen die de USA wenste te fourneren. Eisenhower vond dat de USA zich in dit opzicht van zijn beste kant moest laten zien. Montgomery had in dat opzicht weinig compassie met deze ontheemden die hij voornamelijk de zorg van de nationale regeringen vond in wier land zij verbleven of waarheen zij zich kennelijk wilden verplaatsen. Daarom was het een uitkomst dat SHAEF voldoende rechtspersoonlijkheid bezat om met staten en volkerenrechtelijke organisaties (zoals het Rode Kruis of de UN) verdragen te sluiten waarin deze zorg nader werd omschreven, overgedragen en opgedragen aan deze lichamen zoals UNRRA. Deze verdragen worden *agreements* genoemd. Maar het geldt hier echte verdragen, die dus na sluiting goedkeuring en bekrachtiging behoeven door de nationale autoriteiten die de betrokken staat die verbonden wordt of zou kunnen worden naar buiten toe vertegenwoordigen. In de USA is dat in ieder geval de president. Afhankelijk van hun inhoud is dan eerst voorlegging van de geparafeerde eindtekst aan de volksvertegenwoordiging noodzakelijk tenzij deze daarvan heeft afgezien. Sommige *agreements* vereisten ook goedkeuring van de Britse regering en haar volksvertegenwoordiging, maar meestal blijkt uit de bewoordingen van het *agreement* dat alleen de USA zich tot bepaalde prestaties en verrichtingen heeft willen verbinden en niet het noodlijdende, om niet te zeggen failliete Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland (UK).

Zo'n *agreement* is dat van november 1944 met UNRRA, vertegenwoordigd door Herbert H. Lehman, directeur-generaal van de Verenigde Naties betreffende de betrekkingen tussen SHAEF en UNRRA met het oog op de organisatie van het aanleggen van hulpverleningsvoorraden en het voorzien van wederzijdse bijstand voor ontheemden in de te bevrijden en bevrijde Europese gebieden. Als zodanig worden beschouwd de grondgebieden van België, Luxemburg, Nederland, en Noorwegen en het Franse grondgebied voor zover dat op dat

moment als effectief en feitelijk bevrijd kan worden beschouwd. SHAEF zal, in overeenstemming met UNRRA, deze organisatie waarnemen tijdens de periode dat de geweldshandelingen nog voortduren. UNRRA zal die organisatie overnemen als die handelingen zijn beëindigd. SHAEF zal opgeven, wanneer dat zover is. Er staat niet in dit agreement, dat dat het geval is, als SHAEF een integrale regeringscapitulatie heeft gekregen en aanvaard van de Duitse Rijksregering. Dat wordt opengelaten. Op dat moment – november 1944 – is nog steeds mogelijk dat SHAEF genoeg kan nemen met een militaire capitulatie, eventueel alleen voor het westelijk front. Zijn de geweldshandelingen officieel beëindigd verklaard door SHAEF, dan zal UNRRA nadere overeenkomsten sluiten met de nationale regeringen van de even genoemde staten. SHAEF *kan* dat vóór die tijd doen. Dat hoeft het echter niet. UNRRA zal dat wél moeten doen. De aanvullende agreements moeten tot onderwerp hebben: de waarborging van de volksgezondheid in het betrokken grondgebied, de stoffelijke welvaart, de registratie van nationalen en ontheemden, en de regeling van hun bewegingsvrijheid. Is ook vijandelijk grondgebied bezet, na het staken van de geweldshandelingen, dan treft UNRRA deze agreement met de autoriteiten van de onderscheidenlijke bezettingszones die in dat vijandelijke grondgebied onderscheiden zijn.

SHAEF en UNRRA zullen beambten machtigen om te bezien of de uitvoering van deze taakstellingen beantwoorden – op locatie – aan de territoriale beperkingen van dit hoofdagreement van november 1944 en de daarin vervatte doelstellingen, waarvan alle subagreements afhankelijk zullen zijn. Zij zullen gepaste identiteitsbewijzen krijgen en uiterlijke kentekenen die hun taak zullen vergemakkelijken. Te allen tijde zijn zij hiërarchisch onderworpen aan de lasten en bevelen van de opperbevelhebber van SHAEF of aan de directeur van UNRRA. Zij hebben zeggenschap over de nationale autoriteiten binnen wier grondgebied zij opereren. Ongeacht hun rang of status. Zij hebben verder niets te maken met de nationale wetgeving op locatie, zolang zij maar binnen de kring hunner bediening blijven. Zij kunnen desgevallend nog nadere overeenkomsten sluiten met de nationale autoriteiten, die goedgekeurd moeten worden onderscheidenlijk door hun opperbevelhebber of hun directeur. Zij mogen aanspraak maken op de immuniteitsstatus van de militaire leden van de geallieerde troepen, hun exterritorialiteiten en hun privileges en gebruik maken van hun militaire communicatiekanalen die SHAEF ter beschikking moet stellen. Mochten zich naast hen nog vertegenwoordigingen opdoen van non-gouvernementele erkende en bij UNRRA geaccrediteerde

organisaties – hier is kennelijk gedacht aan het Rode Kruis of de Katholieke Kerk – die zich met dezelfde taakstellingen bezighouden, dan zullen de SHAEF-officials of de UNRRA beambten dat coördineren en op de tenuitvoerlegging daarvan toezicht houden. Verantwoording dienaangaande leggen zij dan af aan de opperbevelhebber of directeur. Alles bij elkaar een flexibele en toegankelijke aanpak, al zal het de lezer, niet gewend aan deze soort teksten, duizelen.

Deze tekst is de basis voor de agreements, de sub-agreements derhalve, die nog afgesloten kunnen of moeten worden met de nationale autoriteiten van het bevrijde staatsgrondgebied. Hierboven bespraken we zulk een agreement tussen Grasett en Van Lidth en Van Kleffens. Overduidelijk is, dat SHAEF niets te maken wil hebben met het nationale recht van het bevrijde gebied. Niet, omdat het dat recht minderwaardig vindt, maar omdat SHAEF nu eenmaal met veel landen te maken heeft waar het zich moet doen gelden. Het kan bezwaarlijk studies gaan doen naar de preciese betekenis van de nationale rechtstermen, de rangorde van de verschillende regelgevingslagen en de historische wording van wet en jurisprudentie. Daarom is het zo bevreedend dat Kruls zich toch steeds maar weer blijft beroepen op Nederlandse wetten, jurisprudentie en in zijn gevolg, ook zijn onderhebbenden en ambtenaren. Het nationale politieke apparaat en de strafvorderlijke organisatie zullen dat óók blijven doen, op alle niveaus. De kampioen zal de steile, autocratische en bijzonder hardleerse Eduard Baron Speyart van Woerden (1890-1986) blijken, de te Den Bosch aan de Spinhuiswal residerende Procureur-Generaal, tevens fungerend directeur van politie. De Baron is zo flexibel als een baksteen. In Nederland geldt Nederlands recht. Met Amerikanen heeft de Baron niets te maken. Hij zal SHAEF verwijten dat het niet voldoende rekening houdt met het aan hem opgedragen gezag dat hij met een rechtlijnigheid tracht door te drukken die nog steeds tot intense verbazing moet leiden. Hij veroorzaakt zo'n chaos en reuring, dat men hem maar op een studiereis zendt naar de Verenigde Staten, waar hij voorlopig geen kwaad kan. Voorlopig. Want hij komt terug. En blijkt weinig geleerd te hebben.

Het is een gelukkige greep dat in ieder geval religieuzen en geestelijken van de katholieke kerk binnen het agreement van november 1944 tussen Eisenhower en Lehman (het hoofdagreement dus) een plaats kan worden verschaft. In een katholieke stad als Eindhoven zullen veel kloosterzusters en conventuale broeders zich op geneeskundige en opvoedkundige verrichtingen toeleggen, ook binnen de Verboden Stad. Maar zij zullen ook geestelijke bijstand kunnen

verrichten en alleenreizende weesjes onder hun hoede kunnen nemen, eventueel met doorplaatsing van deze kinderen naar pleegoudergezinnen. En daar zullen weer grotelijks moeilijkheden van komen als veel later hun Joodse ouders komen opdagen of hun Joodse familieleden.

17. De aanwijzing van een stoplijn in het westelijk Duitse grensgebied

Vanwege zijn grote bezorgdheid voor de chaotisering van de geallieerde oorlogsvoering door de ontheemdenstroom – de aard en omvang ervan kon nog steeds niet anders begroot worden dan door uit te gaan van de hypothese dat uiteindelijk ongeveer twaalf miljoen mensen westwaarts op drift zouden raken – was Eisenhower bijzonder ontvankelijk voor de suggesties van Kruls betreffende het opwerpen en inrichten van stoplijnen in het westelijk deel van Duitsland, achter de Elbe en verder westwaarts naar de bezette gebiedsdelen. Kruls vond bij SHAEF gehoor voor het idee dat Nederland daarbij in het bijzonder bedreigd werd:

- Allereerst was daar de hongersnood vooral in de Randstad, maar ook in de provincies meer oostwaarts. Steeds meer mensen dreigden om te komen van honger en koude. De winter was extreem streng vanaf november 1944 en brandstoffen waren nauwelijks voorhanden. De voedselvoorraden waren sterk geslonken. De overheid kon de voedseldistributie nauwelijks meer dirigeren, de zwarte handel domineerde. Door de honger was de bevolking ernstig verzwakt. A-avitaminose was aan de orde van de dag. Als daar nu óók nog eens honderdduizenden ernstig verzwakte hongerende ontheemden bij kwamen dan dreigde een ramp. Dan zou er boven de grote rivieren geen bevolking meer zijn om te bevrijden, onder deze wateren zou de bevolking ook ernstig onderkomen raken en vatbaar worden voor flakkerende epidemieën. Toch zouden de geallieerde soldaten door deze zieke mensen moeten opstoten. Met alle besmettingsgevaar van dien.
- Verder waren de operationele zones van de USA en het Verenigd Koninkrijk na het mislukken van operatie Market Garden drastisch veranderd. De Nederlanders hadden hun planning ingericht op de veronderstelling dat de Britten met hen het ontheemdenvraagstuk zouden regelen. Daarvoor waren afspraken gemaakt met Londen, Whitehall, betreffende logistiek materiaal, voedsel, medicijnen en

transportmiddelen. De subarrangements waren gemaakt met de fourage-afdelingen van het Britse tweede leger. Dat bleek na 23 september een misrekening te zijn. De Nederlanders moesten terecht bij het Amerikaanse negende leger. Daar moesten nu nieuwe regelingen mee worden getroffen. Geen sterk argument. Want alle regelingen zouden bijna woordelijk de hoofdlijnen volgen van het hoofdarrangement met UNRRA. Bovendien hadden de Britten toch al weinig te makken. Montgomery vond dat de Nederlanders hun eigen rotzooi maar moesten opknappen. Had hij soms aangeboden aan Eisenhower om te voorzien in de eerste centrale opvang van de ontheemden? Nee toch zeker. Dat waren de Nederlandse ministers geweest en die moesten het maar bekijken.

Nog steeds had het Nederland Militair Gezag geen inzicht in de omvang en samenstelling van de op te vangen ontheemde horden. Maar wél was duidelijk dat hun verplaatsingen naar het westen steeds trager verliepen. De spoorlijnen westwaarts waren door zware bombardementsschades oostelijk nauwelijks meer bruikbaar, van een effectieve geregelde nakoming van dienstregelingen was geen sprake meer. En lopen veronderstelde, gelet op de afstanden, mensen die nog redelijk in hun krachten stonden en daar was ook al geruime tijd geen sprake meer van. Verder wies de weerstand van de Duitsers naarmate men centraler doordrong. De verbeten wil tot standhouden hield mede in dat de doorgaande berijdbare wegen doorsneden werden met loopgraven en inderhaast opgeworpen barricades. De Volkssturm liet de ontheemden verder niet ongehinderd passeren en stoffelijke bijstand werd al helemaal niet meer verstrekt. De godenschemering daalde ook op de ontheemden neer. Het was er verre van, dat binnen enkele maanden de gevreesde horden de linker-oever van de Rijn zouden bereiken. Het Militair Gezag bleef paniekerige berichten naar SHAEF sturen, maar reduceerde de aantallen geducht tot enkele honderdduizendtallen. Dat was nog een getal om van ongerust te worden, maar dat woog bij lange na niet op tegen de verwachte miljoenen waar Eisenhower rekening mee hield. Er zouden veel tewerkgestelde Nederlanders bij zijn, maar tot meer dan vierhonderdduizend wilde het Gezag nu toch echt niet gaan. Insiders kwamen tot tweehonderdduizend. Dat bleek inderdaad realistischer. Velen daarvan kozen een eigen route via Frankrijk. De Fransen heetten wat slordiger te zijn bij de persoonscontroles en weinig gesteld te zijn op een verder onderzoek als zij te maken hadden met mensen die het Frans

nauwelijks machtig waren. Ook in de Franse bezettingszone die later, in juni 1945, in Duitsland werd ingesteld.

Toch meende Kruls dat in het belang van Nederland een waterdichte stoplijn moest worden ingericht. Hij koos daarvoor een traject langs het Kanaal Dortmund/Eems (*Dortmund-Ems-Kanal*) tot aan de monding van de Dollard, bij Emden. Bij Dortmund moest de stoplijn de rechter Rijnbedding volgen tot aan *das Deutsche Eck* bij Koblenz. De reden werd nu wat anders: Nederland zat vol met nationale evacués ten gevolge van de oorlogshandelingen. Die waren overal ingekwartierd en vooral de hongervluchtelingen bezorgden de gastgezinnen veel last. Daar konden die honderdduizenden uit Centraal Europa echt niet bij. Het zal Eisenhower een zorg geweest zijn: als die ontheemden maar van zijn verbindinglijnen wegbleven. Aan weerszijden van het kanaal zouden stroken komen die over de hele lengte van het kanaal aan beide zijden ontvolkt zouden worden. Daar zou grensbewaking worden ingesteld met doorlaatposten naar bruggen, te slaan over dat kanaal. Daar zouden de ontheemden bij hun westwaartse beweging worden gestuit, geïdentificeerd en van doorlaatpassen worden voorzien als tegen hun toelating in Nederland géén bezwaar leek te bestaan. Daarvoor kwamen, schatte het Militair Gezag, hoogop 76.000 Nederlanders voor in aanmerking. Men merkt: de getallen daalden naarmate de paniek afnam. Maar zeker wist niemand het. Eisenhower vond het een prima idee. Dat moest nu dat Nederlandse Militaire Gezag maar bekijken. Het was tenslotte de verantwoordelijkheid van dát gezag. Het ging hier om Nederlandse grenzen, nietwaar?

Nietwaar. Er zouden grenscontroles worden gehouden. Maar het grondgebied van Nederland zou, als het aan de Amerikanen lag, zeker niet ten laste van Duitsland worden vergroot, dus de geografische staatsgrens zou niet verlegd worden. Wel kwam een dergelijke grensverlegging wonderwel overeen met plannetjes die Van Kleffens nog steeds had over Nederlandse annexaties bij een eventuele vredesregeling met het zieltogende Duitsland. Kruls kende dat soort kippedriften bij Van Kleffens en weerstreefde ze niet. Maar het kanaal lág in vijandelijk gebied, daar kon op dat moment – november 1944 – nog steeds geen enkele twijfel over bestaan. Volgens het hoofdarrangement SHAEF/UNRRA over de ontheemdenzorg (besproken in hoofdstuk 16) was de aanleg, inrichting en onderhoud van de stoplijn een rechtstreekse zorg van SHAEF en daarna van UNRRA. Dat kon SHAEF uitbesteden aan het Nederlands Militair Gezag. Want de stoplijn had te maken met de zorg voor de ontheemden, beter: met het voorlopig onthouden van primaire centrale zorg

aan de ontheemden op Duits grondgebied. Was het nu in lijn met dat hoofdarrangement om Nederlanders grensbewakingstaken te doen verrichten op Duits grondgebied? Nee, dat zou een taak moeten zijn van geallieerde beambten of van de lokale Duitse autoriteiten – maar de laatsten vertrouwden de Nederlanders in dit opzicht in het geheel niet. Wat Kruls betreft zouden de hier op te vangen ontheemden bestaan uit voormalige concentratiekampbewoners (Joden!), politieke delinquenten, Russische krijgsgevangenen en geïnterneerden van diverse nationale herkomst, zoals Italianen. Dacht iemand dat de Duitsers die zouden gaan verzorgen of verplegen? Met het pistool op het hoofd gericht, ja, dan wellicht wel. Toch zou het gaan om anderhalf miljoen personen. Dat hadden de cijfermeesters van het Nederlands Militair Gezag berekend. Zie hieronder in hoofdstuk 27. Wat frappeert is dit: dat Gezag wist heel goed, dat door deze stoplijn tienduizenden die feitelijk Nederlanders waren zouden worden tegengehouden bij hun repatriëringsbeweging. Er zouden immers velen zijn die geen bewijs van enige Nederlanderschap zouden kunnen laten zien. Het overgrote deel van deze groep zou zich documentloos melden. Wie in Centraal Europa vast had gezeten, uit welken hoofde dan ook, placht geen gelegenheid te hebben zich een geldig grensoverschrijdingsdocument aan te schaffen. Het ging hier om “ongeorganiseerden” die op de bonnefooi weer terug naar huis trokken. Een bureaucraat als Kruls heeft een hekel aan dat soort gasten. Zij zouden alle uitgeput zijn, verzwakt en vaak ziek, geen twijfel over mogelijk. Ze zouden ondersteuning behoeven en verpleging. Hoe zou men dat kunnen bieden aan die stoplijnzone in dat kale Duitse laagland? SHAEF moest maar bijspringen dacht dat Gezag. Maar zou het dat doen, gelet op het feit dat deze stoplijn op die plaats geen militair belang diende? Eisenhower was welwillend, maar ook zijn voorraden waren uiteindelijk beperkt en eindig. Toch is het axioma van die geprojecteerde stoplijn een belangrijk uitgangspunt bij de verdere voorzieningen voor het eerste centrale opvangcentrum binnen de corridor Eindhoven/Nijmegen. Hier werd die planning niet allen luchtvaartserij. Hier werden ongerechtvaardigde risico's genomen in de waan dat de geduchte horden het Nederland dat nauwelijks meer op de been kon komen zouden revolutioneren tot een communistische radenrepubliek. De vrees bij uitstek van Wilhelmina en Gerbrandy. Het onzalige idee is later zoveel mogelijk onder het tapijt geveegd.

18. Een verdragsrechtelijke
overeenkomst tussen het

Nederlandse kabinet en het geallieerde opperbevel over de terugkeerregeling

Tussen SHAEF en de Nederlandse regering komt in het voorjaar van 1944 een overeenkomst tot stand over de rechtsverhoudingen die in acht te nemen zijn, als de Nederlandse regering zich gaat kwijten van de taak te zorgen voor de opvang, de verdergeleiding, verzorging en huisvesting van de ontheemde personen die afkomstig zijn uit Centraal Europa, voor zover dat viel onder de militaire bezettingsmacht van Duitsland. Dat gebeurt op basis van de bewoordingen van het hoofdagreement tussen SHAEF en UNRRA, dat wel van latere datum is, maar dat al als standaardtekst circuleerde bij de militaire autoriteiten die de invasie in noordelijk Frankrijk zouden moeten gaan leiden. Later dat jaar. De term “ontheemden” is, in dit verband, gelijk aan de Engelstalige terminologie “Displaced Persons” of DP’s, zoals het jargon gaat luiden. Want het merendeel van deze ontheemden is niet oorspronkelijk herkomstig uit Nederland. Het gaat dus niet alleen om “repatrianten”, zoals indertijd door minister van Sociale Zaken Jan van den Tempel werd verondersteld bij het oprichten van een Rijksarbeidsdienst in 1943. Sommige ontheemden willen niet eens naar Nederland. Ze weten (nog) niet waarheen dan wél, maar Nederland was nimmer hun vaderland en affiniteit hebben zij er helemaal niet mee. Soms willen ze liever overal elders heen, als het maar niet naar Nederland is, want zó goed is de naam van Nederland in dit tijdsgewricht nu ook weer niet. Het is overbevolkt, de overheid heeft aan massadeportaties medegewerkt – veel Joden is dat geenszins verholen gebleven – het hongert, de Duitsers hebben het uitgewoond als ze grote delen ervan niet vernield hebben en de economie ligt er op zijn gat. Het land van de onbegrensde mogelijkheden is Nederland geenszins. Komen deze ontheemden er terecht, nog wel in het Veemgebouw, dan is dat door overmacht gedrongen, hun keuze zou het niet geweest zijn.

De overeenkomst staat bekend als het *Civil Affairs Agreement* van 16 mei 1944. Voor Nederland is het ondertekend door de ministers E.N. van Kleffens (Buitenlandse Zaken) en A.C.A. van Lidth de Jeude (Oorlog). Het is een standaardtekst, afgeparafeerd door officieren voor SHAEF. Het is een typische open einde-tekst. De contractanten weten dat zij niet alles kunnen regelen in deze overeenkomst. Er zullen zich tal van onvoorzienbaarheden voordoen die om ad hoc oplossingen zullen vragen. Die zullen worden omschreven en opgelost in aanvullende uitvoeringsovereenkomsten, de *arrangements*, die

weer aangevuld kunnen worden door *memoranda of understanding*. De overeenkomst zelf is een volkerenrechtelijk verdrag. Tussen een staat – het Koninkrijk der Nederlanden – en een internationale organisatie, het SHAEF. Het opperbevel van de westelijke geallieerden. Het is dus geen traditioneel volkerenrechtelijk tractaat, want dat pleegt gesloten te worden tussen soevereine staten die territoriaal gedefinieerd worden. Maar iets geheel nieuws is deze soort overeenkomst nu óók weer niet, want ook Nederland heeft al vaak verdragen gesloten met internationale organisaties, zoals, om maar eens iets te noemen, de Volkenbond en haar uitvoeringsorganen. Helemaal duidelijk echter is het de Nederlandse ministers echter ook weer niet. Ze behandelen de overeenkomst min of meer als een ondergeschoven kindje dat ook nog eens een misgeboorte oplevert. Na de oorlog duurt de overeenkomst voort, blijft inbreuk maken op de territoriale soevereiniteit van Nederland maar wordt niet onderworpen aan een retro-actieve ratificatieprocedure in het weer bijeengekomen parlement, hoezeer daartegen geen verhindering zou moeten bestaan. De goedkeuring zou grondwettelijk niet alleen wenselijk, maar ook noodzakelijk zijn, reeds omdat de staat in veel gevallen aansprakelijk blijft voor tal van onrechtmatigheden die onder de vigeur van deze overeenkomst worden begaan binnen de juridische enclaves die de overeenkomst op den duur oplevert.

Het Civil Affairs Agreement is in hoofdzaak een te Washington in abstracto geredigeerde standaard of model-overeenkomst. In februari 1943 had de Noorse regering in ballingschap aan de Britse oorlogsregering gevraagd of zij bereid was een competentie-regeling te ontwerpen die gelden zou als geallieerde en Noorse troepen over zouden gaan tot herovering van Noorwegen. Het stond vast dat die strijd langdurig en gefaseerd zou zijn, wegens de moeilijke toegankelijkheid van het de fjordenkust en de bergruggen daarachter, zodat in Noorwegen langere tijd een bevrijde en een bezette zone zou bestaan, waarvan de demarcatie zich langzamerhand zuidwaarts zou verplaatsen, steeds langzamer, omdat voorzien werd dat de Duitse weerstand zuidelijker komend zou toenemen. Van een omvangrijk ontheemden- en vluchtelingenvraagstuk was op dat moment in deze regio geen sprake en ook was niet voorzienbaar, dat het zich op korte termijn daar zou voordoen. In de modelovereenkomst wordt daar dan ook weinig aandacht besteed. Zij is een echte militaire status-overeenkomst naar inhoud en strekking. Wat zijn de rechtsmachtverhoudingen tussen de Noorse troepen, vechtend op eigen territorium en die van de geallieerde, in invasie-verband opererende troepen? Wat

voor recht is toepasselijk op de krijgsgevangenen die gemaakt worden en op de gearresteerde burgerlijke collaborateurs? Mogen de geallieerde troepen eigen bezettingsrecht opleggen en tenuitvoerleggen, ook als het om delicten gaat die naar Angelsaksisch recht wél en naar Noors recht niet vervolgbaar of strafbaar zijn? Moet de Noorse regering zich verplichten tot vervolging en berechting van vergrijpen gericht tegen de leden van de geallieerde strijdkrachten en hun eigendommen? Mag de bevelhebber van die strijdkrachten zelf te vervolgen en moet daarvoor aantoonbare militaire noodzaak bestaan? Heeft hij het recht tot vordering van onderkomens, gebouwen, voorraden, transportmiddelen, spoorwegen, havens en vliegvelden en mag hij de burgerbevolking requireren? Dit zijn de klassieke jurisdictie-overeenkomsten tussen mogendheden die in een defensief alliantieverband tezamen oprukken en strijden tegen een gemeenschappelijke vijand. Die waren al sedert de achttiende eeuw tijdens de verschillende Europese coalitie-oorlogen bekend. In dit opzicht kon de modelovereenkomst aansluiten bij algemeen aanvaarde precedentes, die ook al leidinggevend waren geweest bij het redigeren van het Landoorlogreglement dat resultante was van de Tweede Haagse Vredesconferentie, met name voor wat betreft het bezettingsrecht. De modelovereenkomst voldeed derhalve voorlopig. België kon er zich in vinden en aanvaardde deze regelingen ook.

Aan Nederland werd dezelfde modelovereenkomst overgelegd. Dat had in het voorjaar van 1944 al duidelijk moeten inzien, dat de overeenkomst niet voldoende was bij de regeling van de rechtsmachtverhoudingen als zich een massale influx van ontheemden zou voordoen. Sedert het stokken van de Duitse veldtocht in het oosten had de Nederlandse regering dat moeten zien aankomen. Sedert de zomer van 1943 was nazi-Duitsland overgegaan tot het ronselen en oppakken van veel Nederlanders om ze tewerk te stellen in de bezette gebieden. Verder was op dat moment de Holocaust in volle omvang gaande en ook de voorbereiding daartoe via de massale vrijheidsbeneming van Joden in doorgangskampen. In mei 1944 was echter niet voorzienbaar, dat de feitelijke bevrijding van geheel Nederland zo lang op zich zou laten wachten, als eenmaal Nederlands grondgebied zou zijn betreden.

Maar er was alle aanleiding voor de Nederlandse regering om aan te dringen tot een uitgebreidere redactie van het Agreement, wanneer Nederland inderdaad belangrijk concentratiepunt zou worden bij de opvang van de massale influx van miljoenen, iets, wat in september 1944 wél duidelijk aan het worden was. De Londense regering had via het Rode Kruis daarvoor voldoende berichten opgedaan. De Britten meenden echter, dat de gestandaardiseerde

teksten voldoende moesten zijn. Dat was de opvatting van het Foreign Office en het War Office. Daarna werd het concept-Agreement ook nog voorgelegd aan de Amerikanen. Het War Department boog zich erover. Dat zag geen bezwaren. Het wilde echter, omdat het een gecompliceerde zaak scheen te zijn daar in dat Nederland, eigenlijk dat het State Department er maar naar moest kijken, want de Amerikaanse militairen zagen wel in dat de standaardteksten wel eens onnoembaar veel burgers kon brengen onder de militaire jurisdictie van de USA. Op dat moment had Van Kleffens kunnen ingrijpen. Want daarin had het War Department nu eens volkomen gelijk: de opvang van honderdduizenden burgerlijke gedetineerden uit Centraal Europa kon eigenlijk geen zaak zijn voor militairen, althans niet voor hen alleen. Het State Department was niet goed geïnformeerd over wat er zat aan te komen, als Eisenhower eenmaal over de Rijn zou zijn en op de Elbe afstevende en nog minder wat voor gedetineerdenstromen eraan zaten te komen vanuit oostelijk Europa waar de vernietigingskampen nog in volle werking waren. Van Kleffens kon dat alles weten. Maar liet na het momentum te vatten.

Het State Department stuurde de standaardteksten terug naar het War Department onder voorgeven, dat de bezettingsarrangementen geen politieke aangelegenheden mochten worden. Daarom wenste het dat militairen zouden tekenen voor de USA en niet een lid van de regering. De bezettingsarrangementen moesten een puur militair karakter hebben. Eisenhower moest tekenen of door hem gemandateerde bevelhebbers. En zo geschiedde. De bevelhebber die aan SHAEF-zijde optrad was Lieutenant-General Grasset, Chief Civil Affairs Division SHAEF. Voor hem was de overeenkomst een militaire aangelegenheid, waarbij de Angelsaksische zienswijzen doorslaggevend zouden zijn. Hij zag het Nederlandse Militaire Gezag dat in de "bevrijde zones" van Nederland zou gaan opereren als een uitvoeringsorgaan, dat niet te veel moest zeuren. Dat Gezag had geen cent te maken, zijn uniformen kwam uit de legervoorraden van SHAEF, zijn voedsel en drinken óók, zijn vervoermiddelen en zijn brandstoffen. Het Gezag was dus ondergeschikt aan SHAEF en moest bij alles bedenken aan welke zijde zijn boterham door wie besmeerd werd.

De modelovereenkomst van 16 mei 1944 ging uit van twee faseringen. Er was een militaire fase. De fase, waarin SHAEF gevechten ontwikkelde om gebieden onder effectieve controle te krijgen, gevolgd door consolidatie. In deze fase oefende SHAEF een militair bestuur uit. De regering van het door SHAEF beheerste gebied moest dat militaire bestuur bijstaan. Het kon burgerlijk

bestuur en rechtspraak herstellen, maar alleen in overeenstemming en onderschikking aan het militaire bestuur. Vroeg dit om ingrijpen van het burgerlijk bestuur bij vergrijpen gericht tegen zijn strijdkrachten, dan moest dat verzoek onverwijld worden ingewilligd. Maar de militaire bevelhebber ter plaatse kon te allen tijde tussenbeide komen en de zaak zelf aan zich trekken en afdoen.

In de tweede fase was het voor dat militaire bestuur mogelijk de burgerlijke regering in haar gezag te herstellen. Dan mocht zij de nationale wetgeving van de plaats waarvoor dat herstel acceptabel was weer gaan hanteren, kon het zijn, bij openbaar wetsbesluit. Maar mocht daartoe de militaire noodzaak blijken, dan kon de militaire bevelhebber namens SHAEF dat gezag toch weer beperken, ontnemen, schorsen of opschorten. Dat zou zeker moeten, als geallieerde verbindinglijnen bedreigd werden. De militaire bevelhebber hoefde hiertoe geen overeenstemming met de burgerlijke regering te hebben. Hij zou zijn inzichten kenbaar moeten maken aan die regering. Die zou dat ter algemene kennis brengen aan de personen die zich in de bedreigde zones bevonden.

Beide fases, dat was het idee, zouden kortstondig duren. In Frankrijk en België was dat feitelijk ook juist gebleken, maar in Italië – en dat had SHAEF ook in de voor Nederland geldende regeling moeten incalculeren – was het al totaal anders geweest. Tot aan Napels was de opmars van de geallieerden redelijk voorspoedig gegaan, daarna was de Duitse weerstand zodanig toegenomen dat ze tergend langzaam vorderde en onder Rome stokte, mede, doordat de geallieerden steeds op bergruggen dwars over de breedte van de Italiaanse laars waren gestoten. En dat in een land dat gecapituleerd had en in vrede wilde leven met de geallieerden. Zonder grote aantallen ontheemden in een val. Voor Eindhoven zou na achttien september iets vergelijkbaars gelden, zij het dat dwars door Eindhoven de vitale verbindingsweg zou blijven lopen waarvan het onbelemmerd behoud vitaal zou zijn voor de opmars ter voltooiing van de Operatie Market Garden. De strijdfase zou daar langer duren, mede door de onverwachte doorbraken in het Ardenneroffensief in december 1944.

Voor de zone van de geweldshandelingen oefende SHAEF in het bevrijde Eindhoven het militaire bestuur uit, waarbij het Nederlandse Militair Gezag assistentie bood. Het was ondergeschikt aan SHAEF, dus praktisch aan Grasett. Die had geen behoefte zich te verdiepen in de Oorlogswet voor Nederland van

1899. Het Londense kabinet had gedacht dat het in de bevrijde gebieden een “Bijzondere Staat van Beleg” kon uitroepen. De Oorlogswet kende die bijzondere rechtstoestand als “staat van beleg”, waarin het militair gezag de uitoefening van burgerlijke grondrechten kon opschorten of schorsen en daardoor zelfs de burgerlijke rechtspraak terzijde stellen. Dat had dat gezag tijdens de Eerste Wereldoorlog ook gedaan. Naar analogie daarvan was door het kabinet een wetsbesluit geslagen waarin dat door het Nederlands Militair Gezag óók gedaan kon worden. Het Wetsbesluit op de Bijzondere Staat van Beleg. Het was geslagen eind november 1942, toen het kabinet eigenlijk geen idee had hoe een “bevrijding” zich zou kunnen toedragen in een dichtbevolkt gebied waarbij massalegers slaags zijn. Dat is altijd al moeilijk voor te stellen, maar dit kabinet, samengesteld uit ministers die zich alleen herinnerden dat het Koninkrijk in de operette-veldtocht van Willem II tegen de Belgen, beter bekend als “De Tiendaagse Veldtocht” in 1831 slagen had geleverd tegen een immer wijkende vijand die doorgaans zo goed als onzichtbaar placht te zijn, schoot in dit opzicht geheel in voorstellingsvermogen te kort. Op dat wetsbesluit van 1942 over de “Bijzondere Staat van Beleg” zou dan de bevoegdheid komen te rusten van dat Nederlandse Militaire Gezag om burgerrechtelijk bestuur uit te oefenen in bevrijde gebieden. De Chef van dat Militaire Gezag zou dan (Hoge) vertegenwoordiger van de Kroon heten. De Britten wilden er niets van weten. Grasett vond dat hij direct zijn bevoegdheid ontleende aan het Agreement. Met Nederlands recht had hij niks te maken. En met de Kroon der Nederlanden al helemaal niet. Er was maar een Kroon relevant, die van George VI en die stond niet voor niets op het embleem op zijn pet. Daarover was hij bepaald niet eenkennig. Helaas bleek het Nederlandse Militaire Gezag in dit opzicht verbazend hardleers. Het zou hardnekkig Grasett lastig blijven vallen met de Nederlandse Grondwet, de Gemeentewet, Het Wetboek van Strafvordering en de Provinciale Wet, waar deze Grasett nooit van gehóórd had. Dat wilde Grasett ook zo houden. Wat hem betreft was het Agreement de grondwet waarop het regeringsgezag, het bestuur, de uitvoerende macht en de rechtspraak in de feitelijk effectief bevrijde gebieden berustten. En niet het Nederlandse recht. Dat kón pas verbindend en toepasselijk worden als SHAEF dat besloot. En voorlopig representeerde Grasett SHAEF. En op dat besluit kon SHAEF op ieder moment, als de militaire noodzaak dat in de door hem geadmistreerde regio dicteerde, terugkomen. Dat was inderdaad het standpunt dat de Britse regering steeds had ingenomen sedert november 1943, toen het Nederlands kabinet voor het eerst was aan komen zetten met het Bureau Militair Gezag van Kruls, dat in het bevrijde

gebied Nederlands recht zou toepassen gedurende de “Bijzondere Staat van Beleg”. De Britten hadden toen al uiterst geïrriteerd gereageerd. Beseften de Nederlanders dan helemaal niet dat de bevelhebber van de geallieerde legereenheden geen Nederlander zou zijn? Die bevelhebber zou in deze *operational zone* echt zich niet gaan verdiepen in het eigenaardige Nederlandse recht. Of het nu Britten of Amerikanen zouden zijn, die de divisies zouden commanderen, de Nederlanders zouden van doen hebben met simpele, door Angelsaksische juristen ontworpen overeenkomsten van kortstondige duur. Daaraan diende ieder Nederlands gezag zich te onderwerpen, hoe het zich ook noemde, of de Koningin nu wel of niet in Nederland of Eindhoven specifiek vertoefde. En dat laatste werd inderdaad problematisch toen hare majesteit zich na maart in deze regio van Zuidoost Brabant ging vertonen en allerlei aubades, huldes onderging, audiënties toestand en toespraken hield. Want allicht deed zij uitspraken die toezeggingen leken betreffende het Nederlandse rechtsherstel in dit gebied. Gerbrandy had destijds al tegengeworpen dat de Nederlandse territoriale soevereiniteit nooit was te niet gegaan. Zij zou onmiddellijk bij de bevrijding herleven, zo leraarde de koppige Fries. De Nederlanders zouden in overleg met de militaire geallieerde bevelhebber die soevereiniteit uitoefenen. Natuurlijk zouden zij daarbij de militaire geallieerde belangen laten prevaleren. Dat was een eis van lijfsbehoud. Hoongelach was zijn deel. Soms kunnen Britten zich onbepaald laten gaan, wanneer zij worden geconfronteerd met te canonieke denkbeelden van een vastelander.

Grasett zag het zo:

- Zolang de militaire geweldshandelingen van SHAEF voortduren in de regio ter bevrijding van Europa – een specifieke bevrijding van juist Nederland had hij niet op het oog – kan SHAEF toelaten dat de regionale autoriteiten een soort van lokaal burgerlijk bestuur opzetten of onderhouden omdat de organen er nu eenmaal zijn en omdat de bevolking aan hen gewend is.
- Het apparaat dat zich het Nederlands Militair Gezag noemt is onderschikt orgaan van SHAEF en is daaraan primair verantwoordelijkheid schuldig. Dat Militair Gezag kan zich bedienen van ook weer in uniformen gestoken organisaties zoals de Binnenlandse Strijdkrachten of de Ordedienst, die opgezet is door iets wat zich “het verzet” of “de illegaliteit” noemt. Het kan toelaten dat de plaatselijke gemeentepolitie optreedt tot handhaving van de orde, rust en veiligheid. Het kan zelfs toelaten dat de PAN, Partizanen Aktie in Nederland optreedt ter

rechtshandhaving, indien de PANleden voorzien zijn van uiterlijk kenbare onderscheidingstekens. Het kan toelaten dat aan deze politieke diensten gerechtelijke taken uitbesteed worden of overgelaten, dat moet het zelf weten. Dat kan inhouden: het aanhouden, arresteren en in voorlopige hechtenis plaatsen van personen die een gevaar opleveren voor de openbare rust of de openbare orde. Als het Militair Gezag dat doet, gebeurt dat tóch onder de eindverantwoordelijkheid van SHAEF dat daarop terug kan komen uit overwegingen van militaire noodzaak.

- Daarom kan SHAEF ook een besluit nemen waarbij deze locale aanvullende burgerlijke bevoegdheden geheel of ten dele worden gemandateerd aan het Nederlands Militair Gezag. Daarvoor is een besluit van de opperbevelhebber nodig, dat namens hem geslagen kan worden door Grasett.
- SHAEF kan bepalen bij uitvoeringsbesluit wat dit aanvullend burgerlijk bestuur is. Het heeft daarbij niets te maken met het regeringsgezag dat uitgeoefend wordt door een te Londen residerend Nederlands kabinet. Zolang het Agreement geldt, is de Nederlandse Grondwet niet toepasselijk binnen het territoriale bereik van het Agreement.
- De zorg voor ontheemden, gedeteneerden anderszins en dwangarbeiders uit Centraal Europa is primair opgedragen aan SHAEF. Zij kan deze zorgtaak delegeren aan het Nederlands Militair Gezag. Ook daarop kan zij terugkomen. Ter nakoming van deze zorgplicht kan zij ruimtelijkheden, terreinen, gebouwen en verbindingswegen, transportmiddelen en opstallen een bijzondere exterritoriale status geven ter borging van de rechtsmachtsverhoudingen tussen SHAEF en het Nederlandse Militaire Gezag en diens onderhebbende locale autoriteiten. Die aanwijzing gebeurt bij besluit, dat ter kennis wordt gebracht van het Nederlandse Militair Gezag. De Verboden Stad te Eindhoven is zulk een ruimtelijkheid.
- De zorg voor en ten laste van politieke delinquenten, collaborateurs, hoogverraders, landverraders en zij die hulp aan de vijand hebben verleend in oorlogstijd of die zich in vijandelijke krijgsdienst hebben begeven verblijft bij het Nederlands Militair Gezag. Daarvan zijn uitgezonderd de ernstige of grotere oorlogsmisdadigers (*major war criminals*), wier handelingen van zodanige aard en omvang zijn dat zij gericht zijn tegen de intermenselijke rechtsorde of de humaniteit. Deze vallen onder het rechtsmachtbereik van SHAEF. Uiteraard dienen, op

aangeven van SHAEF, Militair Gezag en de daaraan ondergeschikte lokale autoriteiten mede te werken op alle verlangde wijzen aan de uitoefening van deze rechtsmacht door SHAEF. Uiteraard vallen overlevering van de opgeëiste persoon, uitlevering of terugleiding daarvan daar onder. Dit is van belang omdat juist in het Eindhovens Veemgebouw na 1945 dergelijke “grote oorlogsmisdadigers” opduiken en aanstonds herkend worden door hun directe omgeving.

- SHAEF kan de aan dat opperbevel opgedragen zorgtaken delegeren en mandateren aan andere organisaties zoals het Nederlands Militair Gezag. Daarvoor is een uitvoeringsbesluit nodig van de regionale logistieke bevelhebber: Grasett. Dat besluit neemt hij op 1 september 1944. Het heeft betrekking op de transportering, bewaking, detentiemaatregelen en detinering, vrijheidsbeperkingen, identificering, fysieke visitering, medische controle en verblijfstatus van alle ontheemden of DP's die aan SHAEF overgedragen zijn of zullen worden tot op het moment dat een finale vredessluiting met de vijand tot stand is gekomen. En dat zal pas in 1952 zijn. SHAEF wijst daarbij de gebouwen, ruimten, terreinen en objecten aan waarin deze zorg kan worden geëffectueerd. Voor de Nederlandse regering tekent weer de minister van Oorlog Van Lidth de Jeude. Die onderhandelt niet. Hij neemt het besluit in ontvangst en tekent voor ontvangst, opdat vast staat, dat hij het bestaan ervan erkent. Hij moet zorgen dat de ambtenaren en beambten die onder hem ressorteren met de inhoud ervan bekend zijn.

Het Agreement is dus verstrekkend en maakt aanmerkelijke inbreuken op de Nederlandse territoriale rechtsmachtskring. De Nederlandse Kroon blijft buiten overeenkomst en uitvoeringsbesluiten, arrangementen en uitgewisselde memoranda waarin de jurisdicties nader worden omlijnd. In het najaar van 1945 komt een noodparlement bijeen in Den Haag. De Tweede Kamer bestaat uit de leden, die bij de verkiezingen van 1937 zijn gekozen, aangevuld met leden die voorgedragen zijn door “het verzet” of door vertegenwoordigers van groepen die zich met daden tegen de vijand hebben verzet. Deze volksvertegenwoordiging krijgt diverse witboeken en verslagen over het regeringsbeleid waarbij overeenkomst en uitvoeringsmaatregelen in de bijlagen zijn opgenomen. De Parlementaire Enquête Commissie (PEC) die het regeringsbeleid zal onderzoeken – met overigens de nodige en verreikende beperkingen betreffende haar bevoegdheid – zal op deze stukken nader ingaan, maar een onderwerp van gemeen overleg tussen kamer en kabinet

zullen zij niet worden. De politieke ministeriële verantwoordelijkheid van de bewindspersonen – met name die van Van Kleffens -- die deze overeenkomst hebben aangegaan en doen tenuitvoerleggen is niet geactiveerd.

Het is opvallend. De “Bijzondere Staat van Beleg” waarop het Nederlands Militair Gezag zich steeds weer bleef beroepen duurde voort tot het einde van maart 1946 vanaf 14 september 1944. Gedurende deze “uitzonderingstoestand” kon dat Gezag Grondwet en organieke wetten gedeeltelijk opzij zetten en de uitoefening van grondrechten schorsen of opschorten. Waaronder het recht op toegang tot de onafhankelijke Nederlandse rechter. Dat deed het ook. Het had niet voor niets om deze uitzonderingstoestand gevraagd en de bepalingen van het besluit zo ruim mogelijk geredigeerd en vervolgens weer opgerekt. Het noodparlement heeft wellicht een zekere huiver gehad om dat allemaal kritisch ten toets te houden. Het was, uiteindelijk, niet volledig democratisch gelegitimeerd en bij de voorgedragen leden was altijd wel iets besmettelijks te traceren uit het verleden. Maar de verkiezingen in mei 1946 waren normaal. Toch heeft de volksvertegenwoordiging weinig lust gehad het optreden van het Militair Gezag ten principale aan de orde te stellen. Het kan zijn dat de tegelijkertijd zich explosief ontwikkelende dekolonisatiepolitiek ten aanzien van Indonesië daarvoor te zeer het tableau ging overheersen. Daarbij kan van betekenis zijn geweest dat de man die de militaire ontplooiing daarbij organiseerde dezelfde was als de militair dat Militaire Gezag had geleid als chef-staf: de Generaal H.J. Kruls. Wie zich tegen hem richtte, vergreep zich aan de consolidatiepolitiek van het kabinet Beel-Drees ten aanzien van de archipel die nog hardnekkig Nederlandsch Indië bleef heten. En die consolidatie was in die jaren het enige acceptabele middel voor het economisch herstel van Herrijzend Nederland, zo was het meerderheidsgevoelen. In Nederland.

19. Het optreden van de bureau-officier van Os van Delden

Hoofd van het Bureau Repatriëring en evacuatiezorg (of: Bureau voor Evacuerings en Repatriëringszaken, of: Bureau voor Evacuerings- Repatriërings- en Verzorging van Oorlogsslachtofferzaken, de naam veranderde nogal eens; de definitieve oprichtingsdatum van de instelling is 23 december 1943) werd in oktober 1944 de KLM-employé B.G. van Os van Delden in de rang van eerste luitenant. Van Os (zo duid ik hem verder maar aan) had bij de Luchtvaartmaatschappij vooral gedaan aan commerciële werving voor het

moderne transportmiddel. En dat zou bij de verdere ontwikkeling van zijn taakopvatting duidelijk merkbaar blijven. Van Os was een handige om niet te zeggen goocheme vertegenwoordiger van de KLM en wist zijn werkgever goed in de markt te plaatsen. Dat deed hij ook met zijn Bureau. Van Os wist wat voor indruk fraaie onbegrijpelijke stempels en briefhoofden hadden. Hij organiseerde meteen SHAEF-stempels op briefpapier met het Nederlandse Rijkswapen en voorzag die van zwierige handtekeningen van kennelijk terzake doende opperofficieren. Hij wist ook dat de gemiddelde foerier op sergeantsniveau niet tegenstreeft aan het schriftelijk verzoek van iets, wat later wel eens een commanderend generaal kan blijken te zijn. Extravert, flexibel, zeer charmant bij zijn werving, had hij meteen in de gaten dat SHAEF niet goed wist met wie het zaken moest doen voor wat betreft de Nederlandse rol bij de oplossing van het aandenderend ontheemdenvraagstuk. SHAEF beschikte over onbeperkte voorraden, barstte van het geld en van de menskrachten, dat zag Van Os meteen. Hij zag ook dat SHAEF onderkende dat die ontheemden een gigantische last konden betekenen bij zijn operationele bewegingen, maar niet hoe het dat perspectief doelmatig kon bezweren. Achter SHAEF hijgde de politiek. Die wilde korte slagen bij de eindstrijd, die verdomde moffen mores leren en dan zo snel mogelijk demobiliseren om maar niet weg te zakken in de bagger van de Europese politiek. Alles wat die demobilisatie vertragen kon, moest weggeredeneerd worden of weggewerkt uit de planning, maar hoe doe je dat, als er – kennelijk – twaalf miljoen hongerlijders en steuntrekkers in jouw richting komen afsteveneren? Van Os, om een slogan nooit verlegen, had de oplossing. Je moet de DP-ers wegtransporteren. Weg. Zover mogelijk weg uit de operationele zones en dan nog wegger. En van wegtransporteren had Van Os als ex-KLM-er nu eens verstand. Dat was nu eens een aantrekkelijke benadering die aansloeg bij de Amerikanen en waarvan de SDAP-er minister van den Tempel geen benul had. Die Van den Tempel zat maar te emmeren met zijn arbeidsmarkt-verhoudingen, daar begreep Eisenhower niets van. Van transport wel, en in die transportsleutel plaatste Van Os de ganse ontheemdenproblematiek. Want Van Os begreep goed dat Van den Tempel en die Ferwerda zijn concurrenten gingen worden bij zijn claims om logistieke middelen van SHAEF. Die twee moesten dus weggezet worden als wereldvreemde bureaucratische zonderlingen. Dat was een kolfje naar de hand van Van Os die trouwens tegen militarisering van zijn dienst geen enkele bezwaar had, gráág zelfs. Zo'n uniform deed wonderen en het flatteerde Van Os ook bijzonder. Dat gewagen de foto's uit die periode die hem vertonen als een soldateske Rudolf Valentino. Terwijl, zeg nou zelf, Van den Tempel er in

zo'n pakje uitgezien had als een mislukte postbode die het telegram niet weet te bestellen op een doorregende dag. Van Os zorgde dat hij in Brussel werd gestationeerd in oktober 1944, lekker dicht bij SHAEF, terwijl Van den Tempel en Ferwerda als burgers in Londen bleven zitten. Als er iets te verdelen was, dan was Van Os er altijd als de kippen bij terwijl Van den Tempel het nakijken had en pas maanden te laat er achter kwam, dat hij achter het net had gevestigd. Van Os drukte Van den Tempel feilloos weg uit het repatriëringswerk. Toen Ferwerda zich vestigde te Eindhoven was het te laat om daar nog iets aan te doen. Van Os had gewonnen.

Van Os zag het ontheemdenprobleem vooral als een logistiek transportprobleem. Er waren honderdduizenden personen op plaats A. Die moesten naar plaats B. Daar moesten zij tijdelijk opgevangen worden in een transitruimte die centrale opvangplaats heette of opvangcentrum. Ze moesten naar plaats C. Zo snel en goedkoop mogelijk en met zo min mogelijk belastende neveneffecten voor de directe omgeving waarbinnen die verplaatsing moest worden voltooid. Wat er daarna met de verplaatste personen gebeurde was niet een zorg van Van Os. Zijn slagzin was: *keep them on the move*. Hou ze in beweging. De afkortingentaal die in de militaire wereld toen en nu gebruikelijk was, kwam hem daarbij te hulp. Hij transporteerde DP's. De aanduiding leidde tot depersonalisering en ontindividualisering van deze transporteenheden. Van Os bekommerde zich bij zijn transportplanning heel erg weinig om de grond, waarop iemand DP-er was geworden, om de behandeling die de DP-er had wedervaren en die hij ervoer tijdens het transport, om de sociale leefwereld waaruit hij was voortgekomen en om diens toekomstperspectieven, verwachtingen en mogelijke sociale inbedding. Het leidde tot een vreemde bureaucratische werkelijkheid met transportinventarissen waarbij de aflevering van contingenten DP-ers werden vastgesteld en aansprakelijkheden werden vastgesteld, overgedragen en beëindigd. Ik permitteer mij een boude vergelijking. Het Nederlandse meststoffenbeleid kreeg sedert 1984 een diervijandig karakter toen de wettelijke terminologie van de toegestane quota fosfaathoudende afvalstoffen voortaan werden gekoppeld aan "eenheden". Een pluimvee-eenheid, een varkens-eenheid, een dubbelhoevige eenheid. Per eenheid een forfaitair gefixeerde uitstoot, en vergeten werd verder dat het ook nog eens om dieren ging die stress konden hebben, emoties en behoefte hadden aan een bepaalde leefwereld.

Zo sprong Van Delden met zijn transport-eenheden om. En zo kwamen daarom gedroste SS-ers, leden van de NSB of de NNSDAP of de Landwacht terecht op

dezelfde verdieping in het Eindhovense Veemgebouw als Joden uit Theresienstadt, ex-concentratie-kampbewoners en collaborateurs, Roma en Sinti en leden van de Amsterdamse Joodse Raad. Ze waren allemaal transport-eenheden, die in de tevoren bepaalde tijdsduur per spoor waren aangeleverd, afgeladen, geïdentificeerd en ontluisd met DDT op het laadperron van dat opslaggebouw. Ze hadden allemaal dezelfde afgemeten hoeveelheid Philipprak gekregen in dezelfde gamellen, hadden dezelfde dekens uitgereikt gekregen en hadden sokken en schoenen gekregen, precies in hun maat, dat wel. De opvang verliep, staat in de kranten van die tijd, als een massa-volcontinubedrijf volgens een perfect geolied tijdsschema. Wanneer de éne trein knarsend wegrijdt, komt de andere naadloos aansluitend binnen het herbegint het openen van de goederenwagens, het afroepen van van de expeditiecijfers en het uitreiken van de geperforeerde identiteitskartonnetjes met metalen kettingen die rondom de hals moeten worden gedragen totdat de lijfsvisitatie is voltooid bij de *intake*. Zo staat het er, en dat geldt als lof. Het is nu zaak, schrijft de journalist, dat hun oponthoud zo kort mogelijk is, want deze lading bezet kribben die in de avond vrij moeten worden gemaakt voor desinfectering en de plaatsing van nieuwe strozakken, want er komt een zware lading aan uit het oostelijkste deel van voormalig Polen en daar zijn cholera-gevallen bij die terstond sanitair afgehandeld moeten worden. Het is deze vakkundige afhandeling, als gold het de verwerking van een scheepslading bananen die vertraagd en tijdelijk ongekoeld ligplaats heeft gehad aan een kade waar niet direct met verlading kon worden begonnen, die tot lengte van jaren later nieuwe trauma's zal genereren bij de transporteenheden.

Kruls rapporteert trots aan het Londens kabinet hoe voorspoedig dat het allemaal gaat. En geen minister sputtert kanttekeningen, óók van den Tempel niet. Die vond alleen maar dat de eenheden niet verwerkt moesten worden door gemilitariseerde burgers. Kruls zal daarom dezelfde *keep them on the move*-benadering kiezen als hij honderdvijftigduizend dienstplichtigen uit de bevrijde gebieden gaat doorsturen mét militaire logistieke ondersteuning vanuit de SHAEF-voorraden naar het Verre Oosten, naar Nederlandsch Indië, waar zij verwickeld zullen raken in een rekolonisatie-oorlog die afgesteld is op doelen waarvan zij de strekking niet kennen en die zij ook niet zouden kunnen delen. En die gaan in verwachtingen die gewekt zijn maar nooit waar kunnen worden gemaakt en terugkomen in de zekerheid dat zij misbruikt zijn in een strategie die gebaseerd was op een totale miskennis van de internationale situatie. Kruls vónd ook niet dat de gemobiliseerde soldaten precies hoefden te

weten wat ze zouden gaan doen, en al allerm minst dat zij daarin tevoren zouden toestemmen. Hij vond verder, dat ze transporteenheden waren en hij rekende met het kabinet Beel af op een cognossement waarin was vastgelegd dat hij er in geslaagd was honderdvijftigduizend eenheden precies op tijd tegen de vastgestelde kosten heen en terug te krijgen. *Keep them on the move*. Kruls en Van Os zagen dit als een prestatie die rangsverhoging rechtvaardigde en beiden maakten dan ook duizelingwekkend carrière in het na-oorlogse Nederlandse leger zonder uit het oog te verliezen dat zij dat onder de hoede van SHAEF in alle persoonlijke veiligheid konden doen, De eerste werd luitenant-generaal, de tweede kolonel. En beiden gingen verder bij de KLM in directeursrangen, ook dat nog. *Keep them on the move*.

20. Het Veemgebouw, de
Verboden Stad en de
concurrerende instanties
vanwege het verzet, de
illegaliteit en de partizanen in
Bevrijd Zuid-Oost Brabant

Straks ga ik nader in op de samenstelling van de tijdelijke bevolking van de Verboden Stad en vooral het Veemgebouw. Die samenstelling was uiterst divers en eigenlijk alleen maar verklaarbaar door de zienswijze dat de personen hier transport-eenheden waren die tijdelijk even opgeslagen en weggezet werden. *Keep them on the move* zoals Kruls en Van Os het wilden. Buiten de exterritorialiteit van de Verboden Stad ontwikkelde zich de gematigde anarchie die wezenskenmerk is van een periode waarin mensen denken dat zich een breuklijn voordoet in een maatschappelijke ontwikkeling die tot nieuwe bestuursvormen en –culturen gaat leiden. De vorige burgemeester A. Verdijk was al weer tersluiks achter zijn bureau gaan zitten, de deken had een plechtig Te Deum laten zingen ten behoeve van de bevrijding in zijn Catharinakerk – nog niet gebombardeerd – maar *sotto voce* en de mensen moesten wennen aan de nieuwe prachtige uniformen van die nieuwe machthebbers. Eigenlijk is geen tekenende woordkeuze beter dan die van Elsschot: “Er werd gedronken, gezongen, gekust, engelse sigaretten werden uitgedeeld, kortom de vrede werd gevierd. Wat zitten moet was dadelijk weer gezeten: de Koning op zijn troon, de Kamerleden in hun zetels, de ontvangers achter hun loketten. En wat lopen moest ging aan de haal, de grens over. Er werden optochten gehouden, redevoeringen uitgesproken, missen gezongen, mensen gemarteld, decoraties uitgedeeld. Als insecten in de lente kwam alles weer tevoorschijn, ieder met

zijn specialiteit". Elsschot schreef dit over de bevrijding van België na de eerste Wereldoorlog, maar de passus zou naadloos toepasselijk zijn op Eindhoven, ware het niet dat Wilhelmina nog in Londen verwijlde. De burgerlijke Nederlandse autoriteiten bekeken elkaar met argwaan. Er was toch wel veel gecollaboreerd onder de NSB-burgemeester Pulles, de goeie sul, veel gezagsdragers hadden zich in oorlogstijd van hun zwakste zijde doen kennen, industriëlen hadden legerleveranties gedaan en waren stinkend rijk geworden en er waren er toch ook veel die gezwicht waren voor de privileges die aan dienaren van de Nieuwe Orde in Germanië toekwamen. Er moesten rekeningen vereffend worden, liefst onder de benaming van integraal rechtsherstel. Dus via strafvorderlijke dwangmiddelen, opsporing, een gerechtelijk vooronderzoek en vervolging als het even kon. Tenuitvoerlegging van zware straffen leidend tot eliminatie van kwade karakters. Er was de groep van "het verzet" die hier leidend wilde zijn. Dat waren de mensen die daden van verzet hadden verricht gericht tegen het bezettingsgezag. Maar er was ook iets als "de illegaliteit" die zich niet aan die daden had gewaagd, maar toch had tegengewerkt aan dat gezag of zich van dat gezag had gedistantieerd. Veel topambtenaren bleken tot deze groep te behoren. Heldhaftig hadden ze nagelaten de vijand te begunstigen. Met stille diplomatie, die nauwelijks hoorbaar of anderszins waarneembaar was geweest. Dat hoort ook bij die vorm van diplomatie. Zij beiden, verzet en illegaliteit, wilden nu strafvorderlijk schulden vereffenen in Kempenland. Dus: foute mensen aanhouden, in bewaring nemen en het hele arsenaal van preventieve hechtenismaatregelen op hen loslaten en zulks niet via de politie. Want die was zelf "fout geweest en had tot het laatst de Duitsers hulp, hand- en spandiensten verleend.

Binnen de Partisanen Aktie in Nederland kwam deze drang tot rechtsherstel officieel tot uiting direct nadat de effectieve bevrijding in Eindhoven gezekerd was. Dat gebeurt vanaf 17 september en duurt tot 23 september. In die chaotische eerste periode gelden de akties van de PAN-ners vooral incidentele burgerlijke collaborateurs en moffenmeiden. Dat zijn Nederlandse vrouwen die een erotische of innig vriendschappelijke relatie zijn aangegaan met Duitsers, gedurende de en ter gelegenheid van de bezettingstijd. Deze vrouwen krijgen door die relatie allerlei gunsten en privileges van uiteenlopende aard, zoals ontheffingen, extra-voedseltoewijzingen of reisgelegenheden. Het Nederlands Militair Gezag gedooft deze afstraffingen – dat zijn het – door eigenrichting. De volksbeweging is ontremd door emoties en iemand, aan wie men zich al lang heeft lopen ergeren, moet het ontgelden. Dat kan wijs beleid zijn.

Strafrechtelijk is er weinig tegen te ondernemen tegen deze meiden en een tuchtrecht bestaat er verder officieel niet. Gelukkig maar. Tot voorlopige hechtenis komt het niet, wel tot openbare vernederingen en mishandelingen, die soms uit de hand lopen. Men bedenke: volgens het hoofdagreement dat SHAEF nu toepasselijk acht, is eigenlijk Angelsaksisch bezettingsrecht toepasselijk, ook op deze meiden. Zie hoofdstukken 17 en 18 van deze beschouwing. Er is werkelijk geen hond die eraan heeft gedacht om dat soort toetsen aan te leggen. Het hoofdagreement zegt er weinig over. En het Landoorlogreglement 1907 gáát stomweg niet over de oerdrift tot eigenrichting na bezetting. Je kunt niet alles regelen. Naar de Angelsaksische interpretatie van het eigenrichtingsrecht zullen deze publieke strafrituelen door een volkstribunaal er mee door gekund hebben. Naar common law is er meer ruimte voor de toepasselijkheid van noodtoestandsbevoegdheden en psychische overmacht die daaruit kan voortvloeien. Het is echter wel de bedoeling dat het Nederlands Militair Gezag deze emoties indamt. En dat meent het te doen door de Binnenlandse Strijdkrachten rechtshandhavingsbevoegdheden te geven zolang Eindhoven behoort tot de zone van de operaties. De PAN moet dan eigenlijk zich ter zijde stellen als Bernhard en de zijnen het zaakje overnemen. De prins arriveert in Eindhoven en meldt dat hij daar zijn commando tijdelijk uitoefent, wat dan ook moge betekenen. Zijn hoofdkantoor zit aan de Emmasingel. Daar voert hij zijn militaire oppercommando. Want wat hij daar weer onder verstaat is vrij onduidelijk, het schijnt nogal aangenaam te zijn geweest. PANners meenden te kunnen rapporteren dat hij het zich en de zijnen aan niets liet ontbreken, maar dat de PANners er wél steeds naast grepen. De blikken corned beef en de malt whisky waren niet voor de PANners. Het lijkt ontmoedigend.

Maar dan gaan de PANners gewoon door. Niet als partizanen maar toch in het kader van de Binnenlandse Strijdkrachten onder Prins Bernhard, de joyeuze bevelhebber en pretprins, waarbinnen zij de eerste compagnie stoottroepen vormen. SHAEF de Binnenlandse Strijdkrachten in ieder geval als aanvullende militaire diensten, *auxiliary military forces*. Het geeft de PAN-ners in ieder geval een zekere volkerenrechtelijke status, al vallen zij daarmee nog steeds niet onder het Nederlandse Militair Gezag in de zin van de aanvullende sub-agreements tussen SHAEF en UNRRA. Zij moeten behandeld worden, bij verwonding en gevangenneming door Duitsers, als vijandelijke reguliere soldaten, dat is tenminste iets. Maar dat geeft het nog steeds niet de bevoegdheid tot het uitoefenen van strafvorderlijke fysieke

dwangbevoegdheden, de *penal enforcement power* waar het de PANners toch uiteindelijk om te doen moet zijn. Zij willen dat de geallieerden hun vrijheidsbenemingen erkennen als rechtmatig en dat deze bereid zijn over te gaan tot tenuitvoerlegging over te gaan, dat moet hun intentie zijn geweest. SHAEF was daar niet eenkennig is, dat had in Frankrijk iets dergelijks eerder meegemaakt. Zij, de PANners nemen verdachte en schadelijke elementen in bewaring. Ze arresteren dus. Maar niet volgens de regelen van het Wetboek van Strafvordering, want dan moeten zij terstond deze elementen overdragen aan de gemeentelijke politie of aan de marechaussee, die in deze regio als “fout” te boek staan. Verder verrichten de PANners krijgsgevangentransporten. Dan gaat het om Duitsers die hun geregelde legergroep hebben verlaten of die door die groep zelf geabandonneerd zijn. Desertie in het zicht van de vijand is reden voor standrechtelijke executie, dus de Duitse soldaat die wil drossen zal zijn voornemen verheimelijken. Hij zal trachten vijandelijk treffen te voorkomen, aanmelding bij groepen buiten het gevechtsterrein is dan verkieselijk. Sommige PANners zijn ontvankelijk voor de oorlogsmoeheid bij verschillende Duitse soldaten. Die willen zich wel losmaken van de geregelde groep waar zij deel van uitmaken, als dat veilig kan. De status van deze soldaten tijdens het transport is dan heel onduidelijk. De soldaten immers hebben zich niet overgegeven aan de officiële geregelde groepen van de vijand. En alleen dán ben je krijgsgevangen in de zin van het Landoorlogreglement. De PANners zijn officieel ook geen tot gevangenneming of transportering bevoegde Nederlandse beambten of ambtenaren. Ze kunnen stellig niet beschouwd worden als militairen en zelfs niet al miliciens. Kunnen de Duitsers dan toch de internationale interneringsregels inroepen, die hen een geprivilegieerde status opleveren tijdens dat transport? Stel eens dat Duitsers dat transport aanhouden of Britse verkenners? Maar goed, wie zich meldt vertrouwt de opzet en toelag van de PANners kennelijk. De PANners kunnen je dan brengen naar Leopoldsburg of Brussel, waar je geïnterneerd wordt, maar opsluiten ergens in Eindhoven, dat kan ook. Liever niet op het politiebureau of in de marechausseekazerne daar, want de geüniformeerden daar zijn tot de gekste dingen in staat. Het schijnt dat het mogelijk is deze transporteenheden ook af te geven bij een van de poorten naar de Verboden Stad, en dat lijkt dan wél zo’n goed idee. Daar worden vanuit meerdere PANdistricten gearresteerden aangeboden. In ieder geval was daar hun verzorging naar humanitaire minima geborgd, in Eindhoven niet.

21. De functies die de Verboden stad kreeg

Het Veengebouw kreeg nu verschillende functies, die als het ware spontaan groeiden naarmate de DP-instroom wies en steeds weer andere categorieën binnenvoerde.

- Het bleek een asielzoekerscentrum te zijn. Een Centraal Opvangcentrum voor Asielzoekers, een COA. Men moet bedenken: in deze periode is er nauwelijks een internationaal vreemdelingenrecht ontwikkeld. Er is wel een nationale vreemdelingenwet, maar die dateert van 1847. Die voorziet alleen in het uitreiken van verblijfpassen als een vreemdeling echt officieel om toelating tot Nederlands grondgebied vraagt. Dat doet bijna niemand. De passen worden bijna nooit uitgegeven. In de Eerste Wereldoorlog, wanneer neutraal Nederland ontstellend veel vluchtelingen moet opnemen, worden noodregelingen gemaakt die toch in een soort tijdelijk vreemdelingenrecht voorzien ten behoeve van, vooral, de gemeentes. Die worden ingetrokken na de vredessluiting. De minister besluit verder in deze materie te voorzien via circulaires. Dan houdt hij zijn handen vrij. Het volkerenrecht zegt er in 1944 niet veel over. SHAEF wil dat zo laten. Er is op dit moment geen sprake van dat er een subjectief recht zou bestaan op een nationaliteit en dat staatloosheid bestreden moet worden door de staten. Dat willen ze ook niet. Asiel is, alles bij elkaar, een gunst. Die kan verleend of onthouden worden en daarbij is overheidswillekeur nooit uitgesloten. Als een DP-er zich meldt, dan kan de overheid – SHAEF, UNRRA, staat der Nederlanden – besluiten toelating te verlenen. Dat houdt in, dat die overheid positief instemt met het feit van een besteding verblijf van die persoon op een nader aan te wijzen plaats. Die instemming houdt mede in, dat de overheid zich zorgplichtig toont. Maar daar kan ze een eind aanmaken, op gronden die haar uitkomen. Ze is zeker niet verplicht tot huisvesting. En ze is ook niet gehouden de toegelatene verder landinwaarts toegang te verschaffen, tenzij deze aan kan tonen dat hij in Nederland ergens een verblijfplaats heeft waar hij zich onvoorwaardelijk vestigen kan binnen een gemeente. Het zal wel duidelijk zijn: alleen degene die uit de werkverruiming terugkeren, de werkverruiming van Carl Romme, kan dat doorgaan. Zelfs Joden, die tussen 1935-1938 toelating kregen tot Nederland, mits zij geen belasting zouden vormen voor de Nederlandse publieke kas, kunnen dat meestal niet. Dat laatste was bijna altijd een

basisvoorwaarde die de minister van Justitie Goseling gestandaardiseerd ging stellen aan deze oost-Joden die de toenemende naziterreur kwamen ontvluchten. Nu zij terugkomen, ongedacht, uit hun vernietigingsoord of concentratiekamp, kunnen maar weinigen een verblijfplaats aanwijzen. En kunnen ze dat wel, dan zit er vaak een NSB-er of een collaborator anderszins. Wat moeten ze in het Veemgebouw nu met deze Joden?

- Het werd een grenshospitium voor doorgaande ontheemden. Zoals de transitruimten op internationale luchthavens vaak zijn. Je kunt er niet uit, maar alleen, wanneer je een plaats kunt aanwijzen waar je wedertoelating geborgd is. Door de grensbewakingspost kom je niet. Je hebt geen toelating, als je geen EU-burger bent, heet het tegenwoordig. Zo was het gesteld met de passanten in de Verboden Stad, vooral in het Veemgebouw. Nederland had ze toegang verleend op basis van het sub-agreement met SHAEF conform het identiteitsbewijs dat uitgereikt was bij de grensdoorlatingspost op de rechteroever van de Rijn. Maar geen toelating. Geen instemming met het feit van verblijf, want dat impliceerde een minimale zorgplicht. Verhongeren op de krib, dat was natuurlijk ondenkbaar, dan zou SHAEF ingrijpen, maar Nederland kon verlangen dat SHAEF in verder transport voorzag over, wellicht Antwerpen. Dat was in de winter echter niet via de Westerschelde toegankelijk, dat kon pas in maart 1945. Doorgeleiding naar loodsen in winters Antwerpen, dat had geen zin. Dan was het Veemgebouw beslist beter te verwarmen en bovendien was daar ontspanning ook beter te verzorgen. Al bij al waren deze mensen op doorreis in dat gebouw gedetineerd. Ze konden op het terrein rondlopen, net als in een COA, maar om eraf te kunnen hadden ze een door het Nederlands Militair Gezag afgegeven doorlaatpas nodig. Die bond hen aan een beperkt uitgaansdoel in Eindhoven voor korte periode. Wat was nu de rechtsgrond voor die detentie die door Nederlanders werd voltrokken? Geen idee. De Nederlandse vreemdelingenwet voorzag er niet in. Het hoofdagreement SHAEF/UNRRA evenmin. Kon de ontheemde dan niet naar de rechter in Den Bosch om zijn vrijlating te eisen? Ik denk dat die rechter, anders dan nu, zich onbevoegd zou hebben verklaard. De Nederlandse Grondwet eiste ook toen een wettelijke grondslag voor een vrijheidsbeneming in Nederland, laat dat duidelijk wezen. Was die er niet, dan was de detentie onrechtmatig. Maar was daarbij ook rechtsingang verzekerd bij een burgerlijke rechter omdat de overheid

haar eigen grondwet niet in acht nam? Zo was de stand van de rechtsontwikkeling in 1945-1946 niet. Die rechter zou zich onbevoegd hebben verklaard omdat de staat hier optrad in een onherleidbare soevereine overheidstaak ter handhaving van de staatszelfstandigheid. En had hij dát niet gedaan, dan had hij moeten zeggen, dat de rechtsgrond zich bevond in Brits of Amerikaans recht, tot de toetsing waarvan hij niet ambtshalve bevoegd kon zijn. Tegenwoordig zou het anders liggen. Maar nu hebben we een Europees verdrag over de mensenrechten. Dat kent in artikel 5 een ruime verwoording van het recht op de vrijheid van de fysieke persoon. En dat richt zich tot de rechter, ook in Nederland. Die kan de waarborgnormen daaruit toepassen, ook al zou de Grondwet ze niet kennen.

- Het werd een Huis van Bewaring voor strafvorderlijke doelen. Zowel internationale als nationale. Ik gaf al aan: in de DP-stroom zaten veroordeelde delinquenten, verdachten van strafbare feiten en daaronder grotere en kleinere oorlogsmisdadigers. Onder de verdachten velen die vermoedelijk het feit van “misdrijf van hulp aan den vijand” hadden begaan, in diverse varianten strafbaar, hoogverraad, landverraad en aanslagen op de grondwettelijke regeringsvorm. Maar ook voorbereidingshandelingen voor oorlogsmisdrijven en deelneming daaraan, in diverse vormen zoals medeplichtigheid, medeplegen en begunstiging. Het gold hier grotere en kleinere oorlogsmisdadigers. En dat was nu iets waarmee Kruls en van Os geen rekening hadden gehouden. Als deze lieden bij de eerste doorlatingspost al niet tegen de lamp liepen, dan toch bij het wisselen van transport of bij eerste aankomst. Ze waren niet zelden berucht. Ze werden herkend. Een hunner bleek, navrant genoeg, David Cohen (1882-1967). Hij was voorzitter geweest van de Amsterdamse Joodse Raad. Hij verrichtte voor de massadeportaties die in 1942 losbarstten voorbereidingshandelingen. Uiteraard niet intentioneel. Het was zijn doel niet, die deportatie. Maar hij meende dat hij, door mee te werken, de deportaties kon vertragen en in omvang beperken. Hij legde lijsten aan van te deporteren personen. Hij legde die over. Hij ried de doodskandidaten zich niet tegen het transport te verzetten. Het kan zijn, dat hij de eindbestemming niet volledig bevroed heeft. Zelf ging hij in september 1943 ook op reis, maar naar Theresienstadt, dat ik al vaak noemde. Hij kwam terug via het Veemgebouw. En werd herkend. Hij

was, ook voor de oorlog nationaal bekend als vertegenwoordiger van wat toen nog het Joodse volksdeel heette. Zijn aankomst te Eindhoven beschrijft hij in zijn dagboek, dat bij de berechting van Adolf Eichmann in Jerusalem nog een rol, heeft gespeeld. Ter ontlasting van deze SS-luitenant-kolonel. Dat maakte later dit alles nog navranter.

Een ding was zeker: Cohen wás Nederlander. Hij hād een Amsterdamse verblijfplaats. Die werd hem niet betwist. Hij kon dus claimen dat niets zijn wedertoelating verhinderde. Publiek armlastig was Cohen niet. De commotie was niettemin aanzienlijk en hij is verhoord en gestuit in zijn toegangsverschaffing tot zijn vaderland, vermoedelijk omdat gewoon doorzwaaien voor de marechaussee er nu even niet in zat. Die was ook niet berekend op dat soort onderzoek. Het huidige Openbaar Ministerie óók niet. De zaak trok de aandacht, omdat veel Joden vonden dat Cohen zich aldus evengoed aan deelneming aan genocide had schuldig gemaakt. Hij had zich, zij het niet direct, tegen zijn eigen volk gericht.

Duidelijk was dat SHAEF in deze zaak niet verder geïnteresseerd was. Het was een militaire organisatie, geen supranationale aanklager. Kruls dacht: dat kan ik ook. Ik laat die Cohen gaan, dan heb ik niets meer met hem te maken. Want ik ben evenmin aanklager. Dat klopte, maar die beperkte taakopvatting dat Cohen niet binnen zijn rechtskring viel die was niet in lijn met de opvattingen onderliggend aan het hoofdagreement. Daarin staat, door de getrapte verwijzing naar de *Verklaring van St James Palace* (Hoofdstukken 14, 15, 16) , dat de territoriale autoriteiten van de bevrijde gebieden moeten onderscheiden naar grote of kleine oorlogsmisdadigers. De eerste komen in aanmerking voor berechting door internationale tribunalen met mogelijk een universele rechtsmachtbasis. Dat houdt in: het tribunaal mag rechtspreken, ongeacht de plaats waar het feit is begaan, de tijd en de nationaliteit van de slachtoffers. Komt de autoriteit die tegen – hoe dan ook – dan moet hij bezien of deze verdenking betrekking heeft op misdrijven die eigenlijk in hun uitwerking grenzeloos en ruimteloos zijn. Cohen was, gelet op de verdenkingen tegen hem, zo'n grote oorlogsmisdadiger. Dan moest hij dus voor zo'n universeel tribunaal. Het kon best zijn, dat de verdenking niet hard te maken was. Dat was in deze fase nog niet aan de orde. Dat was inderdaad aan een eventuele internationale aanklager.

Maar Kruls moest dus zorgen, dat Cohen ter beschikking bleef van de internationale justitie. Dat kon hij doen in het Veemgebouw. Hij had, het is later ook gedaan, een kamer kunnen aanwijzen als detentie-unit in de zin van de uitvoeringsarrangementen van de hoofdovereenkomst SHAEF/UNRRA. Niet op basis van het Nederlandse Wetboek van Strafvordering. Want dat was opzij gezet door het Agreement van november 1944. Zo gaat het tegenwoordig altijd met internationale tribunalen die in Nederland zetelen en een extra cellen-unit willen. Kruls had er geen zin in. Want dat betekende een gat in zijn competentie: dan zou hij zeker over die unit niets te vertellen hebben. Verder ligt voor de hand dat het Londense kabinet er geen zin in. De tegenwerping lag immers voor de hand: als Cohen een grote oorlogsmisdadiger is, dan zijn de secretarissen-generaal Frederiks en Hirschfeld dat ook. Die wisten net zo veel als Cohen over de deportaties. Die hadden meegewerkt en zelfs opgeroepen om tegenwerking beslist na te laten. Die hadden dan ook vervolgd moeten worden. En die wisten onnoemelijk veel van andere hooggeplaatste Nederlanders die ook hadden meegewerkt en ook een vergelijkbare oproep hadden doen uitgaan. Dan zou het aantal grotere oorlogsmisdadigers wel erg toenemen. Dat perspectief zou niet aangenaam zijn voor Ons Soort Mensen, dat heeft Kruls gedacht. Dat de Politieke Opsporingsdienst eerst een vooronderzoek had moeten doen tegen Cohen, en dat daarvoor de middelen, de tijd en de gelegenheid niet bestonden, lijkt niet juist. De verdenking was niet onaannemelijk, de Joodse gemeenschap die het weten kon vond deze zeker aannemelijk, en die viel binnen de scope van de *Declaration of St James Palace*.

- Het Veemgebouw bleek strafgevangenis te zijn. Onder DP's waren tal van personen die regelmatig onherroepelijk veroordeeld waren terzake van commune feiten. Veroordelingen geveld door rechters uit de bezette staten. En door rechters uit Groot-Duitsland. Waarom zou daarvan de tenuitvoerlegging geschorst of opgeschort worden? Die gewijsden konden door Nederland erkend worden. En tenuitvoergelegd, om te beginnen in dat Veemgebouw. Waren ze tot stand gekomen in strijd met fundamentele beginselen van een goede procesorde, wel, dan kon daarnaar door het departement van Justitie gekeken worden in overleg met de gewijsde vellende staat. Daarvoor was nog geen verdrag nodig. Het was belastend, dat wel, en men zou vreemd recht moeten gaan

toepassen: is het feit, waarop de veroordeling betrekking heeft, in Nederland op vergelijkbare wijze strafbaar? Men kon niet verwachten dat Nederland meewerkte aan de tenuitvoerlegging van beslissingen waarin iets strafbaar wordt geacht, dat dat naar Nederlands recht beslist niet kan en mag zijn. Lastig. Maar het was een toets, die de Nederlandse rechter al sedert 1830 toepaste. Toen kwam het klassieke uitleveringsverkeer in Europa op gang tussen soevereine staten. Kruls had er weinig fiducia in. Deze soort gasten moesten doorreizen. Niet blijven hangen tot de afdoening van het onvermijdelijk cassatieberoep.

- Het was een ziekenhuis en quarantaine-instelling. Binnen en soms buiten, want sommige medische ingrepen moesten gedaan worden in mobiele veldhospitaals. Die SHAEF leverde, als Van Os maar zorgde voor de verpleegkundigen, het omlooppersoneel en de artsen. En als het maar niet ging om Amerikanen of Britten. Want die waren hogere standaarden gewend, dat wist SHAEF zeker. Daar kon je moeilijkheden mee krijgen na demobilisering en repatriëring. Dat hoort bij anderen thuis, niet bij het leger.
- En politiebureau dat ook nog eens gealarmeerd werd bij de onvermijdelijke rellen in de Eindhovense binnenstad. De geallieerden trokken zich niet veel aan van het wegenverkeersreglement en de algemene plaatselijke verordeningen, daar waren zij overwinnaars voor. En natuurlijk niet van huwelijksstrouw of respect voor verlovingen, ben je gek. Nog minder van de winkelsluitingswet, de drank- en horecawet en de warenwetgeving. Daarom was het maar goed dat de militaire veldpolitie van Britse en Amerikaanse origine in het gebouw kind aan huis was. Daar waren nog eens leuke verpleegsters die nou eens helemaal niet eenkennig waren, blote benen, blonde krulharen en korte rokken. En als Trees een Canadees had, dan was er ook nog plaats voor een Britse infanterist die de slaap op zijn eentje nou helemaal niet kon vatten.

22. De overwinnende zienswijze van Van Os: keep them on the move over de ganse aardkloot

Door het hele afvoerprogramma op het transportprobleem te concentreren maakten Kruls en Van Os het zich overzichtelijk en gemakkelijk. En bijna immuun voor verwijten. Die waren er natuurlijk verschrikkelijk veel. Meestal

onredelijk. Natuurlijk waren er veel psychiaters en psychologen – sociologen waren nog niet academisch erkend – die vonden dat Kruls en van Os hun werkelijkheidskader reduceerden tot een volkomen travestie van wat zich echt afspeelde achter hun dienstregelingen. Namelijk dat hier mensen werden verplaatst die, zacht gesproken, wortelden in een verleden dat hen zo goed als ongeschikt maakte voor vlekkeloze re-integratie in de samenleving die van Os voor hen de beste vond en het makkelijkst te bereiken. Voor het concentratiekamp-syndroom, de posttraumatische stressstoornissen en de psychische deviaties die daaruit voortkwamen was in dit tijdsgewricht nauwelijks belangstelling. Dat zou twee decennia later pas komen. Dat de hier verzamelde innerlijk gekwetsten geen optimale bijdrage konden leveren aan Herrijzend Nederland werd niet aanvaard, en ook niet dat er veel flankerende steunvoorzieningen vereist werden, waaronder de erkenning die de mens steeds zoekt bij zijn medemens. Alsof hij daar recht op heeft.

Kruls zal daarom om naar nieuwe werkvelden. Die vond hij in de reeds genoemde rekolonisatie van Nederlandsch Indië. Voor hem was volkomen duidelijk dat het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger, toen het op 9 maart 1942 zich in de laagvlakte onder Bandung overgaf, geen onherroepelijk einde had gemaakt aan het Nederlandse bestuur in de Archipel. Dat leger was niet voldoende uitgerust geweest en niet voldoende geoefend. Dat was de schuld van hen, die vanaf 1922 de voldoende financiën hadden onthouden aan het rijksdefensie-apparaat. Dat waren de sociaal-democraten geweest, de onvermijdelijke communisten en de linkse libertijnen, de Vrijzinnig Democratische Bond. Die hadden de vlootwet in 1923 letterlijk getorpedeerd, ook al was er eigenlijk een regeerakkoord geweest dat die vlootwet onontbeerlijk was voor het behoud van deze ontzagwekkende kolonie. De wet voorzag ook nog alleen maar in de aanbouw van een bescheiden smaldeel. Iedere expert kon je vertellen dat dat een minimum basis legde voor een restauratie van de Nederlandse vloot als geducht wapen. Een eerste stap. En zelfs die kon niet gezet worden. Wij bleven afhankelijk van de machtige vloten van Verenigd Koninkrijk en USA in de Stille Oceaan. Het was nú de tijd om dat te beëindigen, nu de bevrijding zo deerlijk aantoonde wat aan de Nederlandse weerbaarheid ontbrak.

Eerst moest een modern en geducht veldleger over de oceanen gestuurd worden. Om ons Indië weer onder de driekleur te plaatsen. Dan zou de volgende stap die vloot zijn, voorzien van de modernste bodems en een vliegafdeling. Het kabinet Schermerhorn/Drees was nog niet zo ver. Dat zag

niet hoe een failliet Nederland dat moest betalen. Kruls wel. Voorlopig gedeeltelijk uit de immense voorraden van SHAEF. Zo lang het hier nog zat. En verder moesten op zo kort mogelijke termijn oorlogsvrijwilligers worden gewonnen en uitgezonden naar Malakka. Verder moesten dienstplichtigen worden opgeroepen in de bevrijde zuidelijke gebieden. Meteen. Nog voordat boven de grote rivieren de bevrijding een feit zou zijn. Die soldaten moesten worden uitgezonden. Daarvoor waren troepenschepen in de vaart te brengen, die nu nog aan de ketting lagen in Angelsaksische havens. De jongens moesten naar Sumatra en Java worden vervoerd. En terug de mensen, die in Jappenkampen hadden gezeten en nu een beetje van slag waren. Dat was net iets voor kolonel van Os. Die had dat vaker bij de hand gehad. *Keep them on the move*. Weer een gigantische logistieke taak. Weer allerlei bureaucratisch gezeur, natuurlijk. Maar bij SHAEF waren ze nu wel aan Kruls en van Os' voortvarendheid gewend. En wat er bij SHAEF gebeurde werd pas maanden later duidelijk aan het kabinet te Londen, dat had Jan van den Tempel ook mogen ervaren.

Hier was een uitstekende kans voor een briljant opperofficier. De functie van chef van de generale staf was vacant. Het werd weer tijd voor wat opwaartse beweging. *Keep them on the move*. Eisenhower dacht dat de Nederlanders een geduchte bijdrage zouden moeten leveren om de Japanners medio 1947 aan de onderhandelingstafel te krijgen. Daarom was hij bereid Kruls heel ver tegemoet te komen. Al was de effectieve actieradius van zijn commando beperkt tot het westelijk gevechtsterrein. Hij had niets in het Verre Oosten te bevelen, dat niet, maar hij kon wel strategische druk uitoefenen via Washington. Dat zag met zorg hoe de weerstand van de Japanners steeds maar heftiger werd, naarmate de geallieerden het moedereiland met Tokio naderden. Het zag ook niet direct dat Stalin nu echt een zware aanval zou beginnen boven Vladiwostok op het Japans bezette territorium. Een die Japanse troepen effectief zou vastzetten en langdurig binden. De bereidheid van de voortvarende Kruls om Nederlands jongelingschap in te zetten, sprak aan. Kruls beloofde drie divisies. Dan zouden op de retourvaart 110.000 repatrianten terugkomen uit Indië. Geëvacueerden, ex-kampbewoners en krijgsgevangenen. Die zouden in Nederland moeten worden verzorgd. Van Os zou op die verzorging het oppertoezicht krijgen. Dat was een hernieuwde belasting voor het opvangapparaat. Waar moest van Os ze laten? Hoe moest dat betaald worden in 1946? Zijn redding is dat na 1946 de meeste Nederlanders, die tot 1942 in Indië een bestaan opbouwden, liever terug gaan. Naar hun Archipel. Ze vinden het in het koude, ernstig verarmde

Nederland helemaal niks. Ze nemen slechts recuperatieverlof op. Na 1950 komen ze toch weer terug naar Nederland, omdat Sukarno zich aan allerlei overeenkomsten met Nederland niet houdt. Deze verlofgangers, die dus in weinig jaren twee keer naar hun vaderland gaan en één keer naar hun Indië, zijn in getal zo'n 50.000 tot 75.000. Hun opvang is een dure grap. Niet, omdat ze veel luxe eisen. Maar omdat die vaarbewegingen gemaakt worden.

De Nederlandse troepen zouden boven Korea opmarcheren naar Vladivostok. Daar zouden ze ontplooid worden. Onbekend terrein, niets voor het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger (KNIL). Het kon zijn dat de Russen toch mee deden. Dat zou wel weer een hele verlegging van de concentratie-opstellingen zijn, buiten Indië, maar dat was later te bekijken. Ook weer een transportprobleem. Washington wist eigenlijk niets van de inzetbaarheid van de atoombom. Noch van de effecten daarvan. Truman, die nieuwe president in plaats van Franklin Roosevelt, wist er alleen bij geruchte van. Wat hij er zich van moest voorstellen, effectief, was onduidelijk. Wel waren, helaas, de commandozones in het Verre Oosten net verlegd. De USA had het opperbevel gehad over het Nederlandse deel van de Indische Archipel. Dat was prettig, want Eisenhower kon dan met generaal Mc Arthur overleggen over de stoffelijke ondersteuning van de Nederlandse troepen. Ook dáár. En noordelijker, hoger noordelijk. De Britten hadden nu die zone in Nederlands-Indië. gekregen. Dat was jammer, want die Britten hadden bijna niets meer voor zich zelf aan voorraden. Net als in Nederland. Verder hadden ze slechts Indische militaire troepen in te zetten. En die waren er niet gek op om ondersteuning te gaan geven aan iets, waar zij onmiddellijk een poging tot rekolonisatie in zagen door stijfkoppige en wereldvreemde Nederlanders. De USA was tegen iedere vorm van imperialisme, aldus Washington. Imperialisten hadden afgedaan. Waaronder Krul en van Os, want bewegen, dat deed hun gedachtewereld nu óók weer niet echt. Ook daarvan slaagde Kruls perfect te abstraheren. Als hij de transporten maar tijdig voor elkaar kreeg, dan zou het waarachtig wel gaan. Dat vond Jan Pieterszoon Koens destijds ook. Op 15 augustus capituleert Japan. De atoombommen zijn geworpen. Ze zijn effectief. Daartegen kan Japan niet op. Dat houdt in dat de reeds afgezonden troepencontingenten van Kruls ingezet kunnen worden op Sumatra en Java. Een meevaller. Want dan kunnen zij het behoud van Nederlandse investeringen aldaar veiligstellen. Dat was niet te voorzien. Aldus Kruls. Washington vraagt zich af wat de Nederlanders eigenlijk willen? Toch geen rekolonisatie? Het lijkt er toch veel op. Dat wordt het thema in de gloednieuwe VN. De Nederlanders komen er niet best af.

23. De geduchte vrees voor de communisten bij het Londense kabinet

Opmerkelijk is de obsessieve vrees bij bijna het hele oorlogskabinet voor de communisten. Gerbrandy is er van overtuigd dat ze, nadat Duitsland gecapituleerd heeft, overal op het Europese continent de macht zullen grijpen. Ze zullen arsolraden vestigen. Raden, cellen van communisten en soldaten. Die zullen in Nederland de constitutionele monarchie verjagen. Ze zullen dan een dictatuur van het proletariaat vestigen. Een elitaire voorhoede, die de christelijke partijen zullen ontbinden. Gerbrandy was in 1918 als fervent nationalist lid geworden van de "Bijzondere Vrijwillige Landstorm". De fractievoorzitter P.J. Troelstra van de SDAP zou een staatsgreep plegen. Hij zou die dictatuur vestigen. En dan was het afgelopen met het Koninkrijk. Het mislukte, die toelig. Omdat de christelijke fracties zo dapper eensgezind Troelstra de voet dwars hadden gezet. Dat stond in 1945 weer te gebeuren, zo'n staatsgreep, maar nu door de Communistische Partij Nederland, met zijn rabiante kameraden en de volksverrader H.M. van Randwijk voorop. Daartegen was alles geoorloofd. Zelfs een contra-coup. Daartoe zou Gerbrandy later waarachtig ook nog geneigd zijn, toen Indonesië echt verloren ging voor Nederland. Daarom was het oer- en oerstom van Kruls en zijn militaire kornuiten zoveel DP's in Nederland binnen te halen. Dat waren immers allemaal crypto-communisten? Die hadden de strijd ervaren vanuit Stalins gezichtspunt. Die hadden de vorderingen van de Rode Legers toegejuicht. Die wilden de christelijke coalitiepolitiek bij het oud vuil zetten. Die heulden met Sukarno, ook een communist. Het was een breed verspreide veronderstelling. Ook binnen de na-oorlogse kabinetten Schermerhorn/Drees en Drees/Van Schaick. De Koude Oorlog-gedachte sloeg aan. En hield iedereen in zijn greep. Het ultieme bewijs, later, waren de blokkade van Berlijn en de Praagse Coup in 1948. De luchtbrug naar Berlijn ontstond. Inderdaad via de luchtcorridors die bestemd waren voor Amerikaans gebruik. En dat die gekke Coup. Een communistische machtsgreep, zonder twijfel. In dat zicht waren de vluchtelingenkampen in Nederland broedplaatsen van staatsgevaarlijke activiteiten, vooral, als men de mensen niet verstond. Daarom moesten de eerste massale concentratiepunten zo snel mogelijk weer opgeheven worden. Zoals die in het Veemgebouw. Daar wilde de Philipsdirectie trouwens weer opslag plegen. Nee, beter was het nu de opvang zoveel mogelijk te deconcentreren en verder, om alle ex-Rode-legersoldaten terug te zenden naar

Moedertje Rusland. Dat wilden zij niet, die soldaten, uiteraard niet. Ze wilden bij Paul de Groot en Gerben Wagenaar de macht grijpen. Maar Gebrandy, thans weinig gewaardeerd kamerlid, h d ze in de gaten, zoals steeds. Wat eerst uit de grond gestampt was, moest nu weer in die grond gehengst worden. En de Rode Soldaten terug naar Moskou.

24. Het mislukken van de operatie Market Garden en het vluchtelingenvraagstuk

Het mislukken van de operatie Market Garden betekende, gek genoeg, in de voorstelling van Eisenhower een tijdelijke verlichting van zijn DP's-problematiek. De horden kwamen voorlopig niet. Via die corridor over Nijmegen/Eindhoven. En inderdaad, het gaf maanden respijt. De stromen kwamen pas eind februari echt vol opzetten. Maar vanuit zuidelijke richting. Daar waar de Amerikanen de Rijn over waren geraakt. De aantallen waren groot, maar dat had men verwacht. Waar bleven, overigens, de miljoenenstromen? Die zaten vast achter de zo snel mogelijk voortjagende Rode Troepen. Stalin was niet van plan een volksverhuizing westwaarts toe te laten. Hij was ook niet van zin een uitgebreid humanitair opvangprogramma te beginnen. Wat hem betreft waren die ontheemden geen voorwerp van staatszorg. De linies bleven gesloten voor deze lieden, na de capitulatie zou verder bekeken worden wat men met ze ging doen. Liet men ze door, dan werden ze vertroeteld door het westen en geïndoctrineerd met de imperialistische ideologie van de kapitalisten. Jarenlang zouden hele volksstammen heen en weer gezeuld blijven tussen de nieuwe oostblok-staten die deze massa's echt niet binnen hun grenzen wilden hebben. Hun nationale economieën konden dat ook niet aan. Stalin bereidde zich al vast voor op zijn confrontatiepolitiek met het kapitalistische westen. Daarmee wilde hij maar tot beperkte uitwisselingsprogramma's komen voor wat de DP's betreft. Voor zover Stalin eigen voormalige onderdanen terug kon krijgen, was hij ervoor te porren. Dan stuurde hij ook wel een vergelijkbare hoeveelheid DP's terug, via de lijn vanuit Odessa naar de Bosporus en uiteindelijk naar de Middellandse Zee voerde. Het transport werd bekostigd door het westen, dus dat mocht wel knaken kosten. Stalin liet dat logistiek regelen, zó, dat deze terugkerende westelijke DP's in ieder geval zo snel mogelijk buiten zijn politieke invloedssfeer geraakten. Deze onbetrouwbare elementen kon hij missen als kiespijn. Verhoudingsgewijs waren het er niet veel. De rest kwam er eenvoudig niet door. Het liet Stalin koud of er tienduizenden Sudeten-Duitsers stierven van

honger en koude in het open veld, gedurende hun hongertochten naar westelijk Duitsland. Deze lieden hadden in 1938 bij het akkoord van München zo graag *Heim ins Reich* gewild? Dan hadden ze nu de gelegenheid. Maar zonder enige zorg van de communisten. Zo zagen het ook de regeringen van het nieuwe Tsjecho-Slowakije en Polen. Om maar niet te spreken van die van de Deutsche Demokratische Republik, de nieuwe volksrepubliek die ongeveer het gebied van het voormalige oer-Pruisen, de bakermat van de Hohenzollerns, en de Rijksprotektoraten die Hitler had weten te stichten uitmaakte. Met politionele middelen werden deze volksminderheden naar nieuwe regio's gedirigeerd, onder dwingend toezicht gesteld en geassimileerd aan Stalins nieuwe orde. Over het oosten van Centraal Europa daalde een verstikkende stilte.

De rampen die het Nederlands Militair Gezag aan het Londense kabinet had voorgespiegeld bleven uit. Geen epidemieën, geen nieuwe hongersnood – die opgeroepen zou zijn door de voedselbehoeften van de horden van DP's – een beslag op woonruimten die, schaars als steeds, nu toch ruimhartiger kon worden ter beschikking gesteld aan de nationale evacués en de echte Nederlandse repatrianten. Uit Nederlandsch Indië kwamen er veel, dat had men in 1943 nog niet bedacht. Men krijgt de indruk, dat Kruls en Van Os verlicht opadenden. Ze waren wel degelijk in paniek geweest, gelet op hun stoplijn-plannen. En de claims die ze in de Verboden Stad hadden uitstaan op nog meer gebouwen. Het was niet echt nodig. Het Veemgebouw was nu geschikt voor een snelle verwerking van de door te transporteren DP's, naar het noorden – de opnieuw te huisvesten voormalige verblijfsgerechtigden en eigen nationalen – en naar Antwerpen. Na april 1945 kon het scheepvaartverkeer over de Westerschelde volledig hervat worden, al waren er nog veel scheepswrakken en al moesten nog veel mijnen geruimd worden. De oprukkende twaalf miljoen DP's waren toch een dagmerrie, een chimère gebleven. Maar een die Eisenhowers planning lang bleef beheersen. Dat kwam bij zijn opmars meer voor. Zijn vrees dat de nazi's een nationale redoute zouden leggen in het gebied rond Berchtesgaden, een ware Alpenvesting waar de nazi's stand zouden blijven houden en ongedachte massavernietigingswapens zouden inzetten, was er óók een. Eisenhower bleef er in geloven, bijna tot op de dag van de capitulatie op de Lüneburger-heide op 4 mei 1945. Hij hield er grondtroepen voor terzijde.

25. Het loskomen van de mensenstromen in het voorjaar van 1945 vanaf de rechter Rijnoever

Operatie "Market Garden" mislukte, voor zover het betreft het effectief penetreren op de rechter Rijnoever in de herfst van 1944, wat het doel ervan was. Wel slaagden de Britten erin Groesbeek in te nemen. Vandaaruit drongen ze toch door in Duitsland, namelijk in het Reichswald. Maar daarmee was het geallieerde front allerminst verlegd naar de rechter Rijnoever, al kon van daaruit in de winter de Westwall, de zware westelijke betonneerde verdedigingswal van het Duitse rijksgroengebied worden omtrokken. De gevreesde vluchtelingenstroom bleef dus voorlopig uit. Dat kwam SHAEF goed uit. Het was er nog lang niet op voorbereid en het Nederlands Militair Gezag dus óók niet. Het geallieerde front aan het eind van de geslagen corridor zat voorlopig de hele winter vast zodat de Duitsers versterkingen konden laten aanrukken, noordelijk van de Nederrijn. De stroom DP's zou pas goed op gang komen na maart 1945 en dan nog wel vanaf routes veel zuidelijker, waar de Rijnpenetraties wel geconsolideerde bruggenhoofden op de rechter Rijnoever hadden opgeleverd. Maar dáár konden de geallieerden, voornamelijk Amerikaanse troepen, de ontheemdenstroom wel degelijk kanaliseren, afstoppen en dus beheersen. Bij hun bruggenhoofden kwamen doorlaatposten waar de DP's konden worden aangehouden en opgehouden. Hier was een primitieve beheersbare visitatie steeds mogelijk en daarmee selectie. Dat betekende ook een aanmerkelijke verlichting voor de eerste centrale opvang in Eindhoven. Dat was in deze periode dan ook geen frontstad meer. De nachtmerrie van Eisenhower, dat zijn opmars gefrustreerd zou worden door een uitzinnige menigte DP's die door vrijwel geen geweldpleging zouden zijn tegen te houden kwam daarom in realiteit niet tot leven. Niettemin bleef zij de logistieke calculaties van SHAEF nog lang beheersen. Het betekende een verlegging van de stromen westwaarts en wel veel zuidelijker dan oorspronkelijk beraamd. En verder dat ieder van de DP's geïndividualiseerd op Nederlands grondgebied aankwam, dat wil zeggen: voorzien van initiële individualiteitskenmerken zoals opgegeven staat van herkomst, detentiegrond, aard en duur van de gevangenneming, politiek en justitieel verleden, taal, verblijfstatus en vermoedelijke plaats van huisvesting en familieverband of daarmee gelijk te stellen sociaal netwerk. Dat scheelde stukken voor het

Nederlandse Militair Gezag. En voor de eerste *intake and screening* – om Van Os te citeren – op het laadperron bij het Veemgebouw. Natuurlijk waren deze door SHAEF uitgegeven grofkartonnen genummerde lichtblauwe identiteitsbewijzen voorzien van handmatige vinkjes op de rubriekposten door voorgedrukt waren op het formulierfront. Daarbij voer de autoriteit, de invullende beambte, op hetgeen de DP-er zelf opgaf, tenzij dat op het eerste gehoor of zicht al volstrekt onaannemelijk was. Iemand die opgaf jarenlang in een berucht concentratiekamp te hebben gezeten werd niet zonder meer doorgelaten als hij een blozend welvarend uiterlijk had, goed gekleed en in het bezit van allerlei lijfssieraden zoals horlogeketting, zakhorloge, manchetknopen, brillendoos en toebehoren. Die werd apart gezet, verder verhoord, want die had meestal iets te verbergen.

Nader onderzoek leverde dan doorgaans bezwarende antecedenten op, maar dat werd niet verricht bij de doorlaatpost zelf. Bij verdenkingen die wezen op oorlogsmisdadigheden of collaboratie werden dwangmaatregelen opgelegd zoals voorlopige hechtenis, terwijl bagage en portefeuille met inhoud in beslag werden genomen met het oog op voortgezet onderzoek in de plaats waar het centrale opvangpunt was in het land van eerste aankomst na overschrijding van de bezettingszones. De identiteitskaart werd van aantekeningen op de achterzijde voorzien. Alleen als sprake kon zijn van een *major war criminal* trok SHAEF de zaak aan zich binnen zijn militaire jurisdictie ter vervolging of berechting voor een tribunaal. Van zulk een grote oorlogsmisdadiger is sprake als de misdrijven zich niet hebben beperkt in hun betekenis naar gevolgen tot de territoriale rechtssfeer van één bezet land. Wie gifgassen aanmaakt om Joden, homofielen, zigeuners en Roma en Sinti te doden doet dat met een oogmerk gericht op de mensheid als totaal. Hij kan niet geacht worden het motief te hebben deze moorden te beperken tot Duitsland alléén. Het gaat hem om rassenverdelging of uitroeiing van mensen wegens een sexuele oriëntatie die hij *universeel* verderfelijk acht. Bij het beramen van een agressieoorlog is dat uiteraard ook zo. De misdrijven hebben dan een actieradius die de wereldgemeenschap als rechtsorde aangaat. Is die grensoverschrijdende dimensie er niet, dan moet de verdachte terug naar de staat waar hij de feiten beging.

Daarover waren in Londen nadere afspraken gemaakt. Een kleinere boosdoener werd doorgezonden naar de staat die hij als oorspronkelijke nationaliteitsstaat opgaf, of er moest iets exceptioneels aan de hand zijn. Daarvan kon sprake zijn, als hij op het grondgebied van een andere staat die

feiten beging, maar op kleinere schaal en echt alleen binnen die geografische grenzen. Dan zou hij toch berecht worden door die territorialiteitsstaat. Denk aan de Duitser die in Warschau Joden uitmoordt. Die gaat terug naar Polen, niet naar Duitsland. *They will be send back to the countries in which their abominable deeds were done*, staat in de Verklaring van *Saint James Palace*. Maar doet hij het op grote schaal in een concentratie-kamp met het oogmerk Poolse Joden als ras uit te roeien, dan gaat hij naar een tribunaal dat SHAEF aanwijst. Vaak is dat dan het al genoemde tribunaal van Neurenberg. Dat meerdere nevenzittingsplaatsen had, overigens. In de hier bedoelde Verklaring van *Saint James Palace* van 1941 was een dergelijke taakverdeling en jurisdictie-kringen al overeengekomen tussen de staten die de strijd waren aangegaan met nazi-Duitsland. Dat is vervat in de verklaring die een bijlage is bij deze Verklaring. Die bijlage geeft een rechtsmachtverdeling betreffende de afdoening van “gruweldaden” (*atrocities*). Grote oorlogsmisdrijven naar een internationaal tribunaal, kleinere naar nationale staten. Dat betekende toch een aanmerkelijke lastenverlichting voor het ambtelijk personeel op de laadperrons van het Veemgebouw. Het Militaire Gezag kon menen dat het dáár nooit “grote oorlogsmisdadigers” zou aantreffen. Die had het ook nooit kunnen afdoen in een bevredigende vervolging en berechting. Niet in het desolate Eindhoven, terwijl het verder daarvoor ook de vereiste volkerenrechtelijke deskundigheid niet had.

De ontruiming van de detentie-oorden zoals concentratie-kampen, tuchthuizen, verbeteringsgestichten, interneringsinrichtingen, werkkampen en geprivilegieerde immigratiegebieden (zoals Theresienstadt, een modelstadje voor belangrijkere en verdienstelijke Joden) was voor SHAEF en het transport van de DP's dat daarop volgde óók. Daaruit volgden de doelgroepen waarvoor het Militair Gezag het Veemgebouw in ieder geval geschikt moest maken:

- Krijgsgevangenen van alle nationaliteiten. Dus niet alleen maar Nederlandse gevangengezette soldaten en officieren. Derhalve óók Ukraïners of Georgiërs.
- Gegijzelde personen door de Duitse rijksregering. Die placht bij terreurdaden van nationale verzetsgroepen of stakingen gericht tegen de Duitse bezettingsorde gijzelaars te nemen in alle bezette landen.
- Gedeporteerde Joden, ongeacht of ze nu wel of niet voorbestemd waren voor vernietigingskampen. En hun kinderen. Die waren vaak achter gebleven na de vernietiging van hun ouders omdat ze uit rassenoogpunt wellicht toch van belang konden zijn voor de Germaanse

volksgemeenschap. Die werden in groepen op transport gezet door SHAEF en arriveerden als “alleenreizende wezen” in het Veemgebouw. Hun verdere opvang en doorgeleiding was een heel apart probleem. Men kon bevroeden dat hun ouders Joods waren geweest, maar zeker wist men het nooit en ook niet of de verschafte nationaliteitsgegevens wel klopten. Op hun moeizame opvangtrajecten ga ik zijdelings hierna nog in.

- Gedwongen tewerkgestelden in Centraal Europa. Dat waren beslist niet alleen degenen die daar terecht gekomen waren door de Nederlandse werkverruimingsmaatregelen. Zie hierboven. In alle bezette landen en staten hadden de Duitsers Arbeidsdienst-wervingskantoren opgezet en Arbeidsdienstkampen waar men ook onvrijwillig terecht kon komen, bijvoorbeeld om strafvervolging te ontlopen voor feiten die men wel degelijk begaan had. Verder waren veel personen die via de werkverruiming in Centraal Europa terechtgekomen waren daar onvrijwillig terechtgekomen al hadden ze zich wel gemeld. Maar dat was dan heel vaak onder druk van de omgeving geweest of omdat familieleden, vrienden of bekenden gegijzeld waren. Zie hierboven. Het was, in ieder geval in het Veemgebouw, bijna niet doenlijk vast te stellen wie zich nu wel en wie niet onvrijwillig gemeld had. De tweedeling was van groot belang voor het opvangtraject en de eventuele financiële ondersteuning. Wie vrijwillig was gegaan kreeg nauwelijks enige hulp bij terugkeer. Maar heel vaak was die vrijwilligheid een farce. Dit soort intake-gesprekken ontaardden vaak in enorme ruzies met handgemeen. Op het oorspronkelijk meldingsformulier was dan een grote V gestempeld met afschrift aan het gemeentelijk bevolkingsregister. Maar die stempeling kwam niet over een met de feiten: de “vrijwilliger” had zich gemeld omdat anders zijn ouders niet langer bij de gemeentelijke gaarkeuken terecht konden. Of de gemeentelijke registrator had oneigenlijke en zware druk anderszins uitgeoefend. De Duitse bezetter had op den duur allerlei drukmiddelen en listen te baat genomen om aan het nijpend arbeidstekort in Centraal Europa tegemoet te komen, na het onherroepelijk vastlopen van de Russische veldtocht. In het eind van 1944 werden bijvoorbeeld bepaalde levensmiddelen in de kranten opgegeven die in november verkrijgbaar zouden zijn op bepaalde distributiepunten tegen valavond. Rode bieten, bijvoorbeeld. De hongerige ouders zonden hun jongen van zeventien de straat op om die bieten op de distributiebonnen te halen. Sperrzeit was bijna

aangebroken – de duisternis, waarbij je niet meer op straat mocht komen, de ouders zelf konden beter niet gaan. Dat gastje werd aanstonds opgepakt bij het distributiepunt, naar het wervingsbureau van de Arbeidsdienst gebracht, daar werden extra levensmiddelen of bijzonder vrijstellingen of gunsten voor het gezin in het vooruitzicht gesteld als hij aanstonds vertrok. De dienst zou zijn bagage wel nasturen. Als die jongen ging, werd vaak die V gestempeld. De NSDAP-partijfunctionaris Hermann Liese was sterk in dit soort opzetjes. In Rotterdam en omstreken organiseerde hij razzia's die uitmondten in dit soort vrijwillige meldingen. Of verlokingsacties als die van die rode bieten. Of andere rantsoen-toewijzingen.

- Terugkerenden uit organisaties die, al of niet in geüniformeerd weerbaarheidsverband, hulpverrichtingen of ondersteuningsdiensten hadden geboden en uitgevoerd ten behoeve van de Duitse volksgemeenschap. Nederlanders meldden zich vaak bij de Germaanse SS. Dat was een organisatie van verschillende paramilitaire groepen die in Groot-Duitsland werkzaam waren ter verlichting van de Germaanse eindstrijd tegen het Bolsjewisme. Het waren miliciens, geen militairen. Maar ieder die Germaans genoeg leek kon eigenlijk wel bij dat soort Germaanse milities, als betrokkene de Germaanse rassenideologie maar aanvaardde. Deze militie-groepen traden vooral op als miliciens, dus ordehandhavers of buitengewone opsporingsambtenaren ten behoeve van de Duitse ordepolitie, de GESTAPO of de *Sicherheitsdienst*. Burgerlijke diensten—optreden als huisknecht of butler voor een generaal bijvoorbeeld, Veldmaarschalk Erwin Rommel had een Nederlander (een Rotterdammer zelfs) als zodanig in dienst -- waren mogelijk, maar daarvoor waren ze eigenlijk niet bedoeld. Ze deden ook wel bewakingsdiensten, voerden razzia's uit (voor Arbeidsdienst en bij de deportatie naar de vernietigingskampen) en begeleidden als transportcommando's deportaties van allerlei soort. Ze waren geen onderdeel van een vreemde krijgsmacht en dus ook niet van de *Wehrmacht*, laat staan van de *Waffen-SS*, hoewel daar de volkerenrechtelijke status altijd wat vreemd is gebleven. Ze aanvaardden de uitgangspunten van de *Allgemeine SS*. Soms voorzien van uiterlijke onderscheidingstekenen, zoals armband, helm, koppel en rijbroek, soms volledige geüniformeerd, vooral als het ging om een bewakingsdienst die ook dwangmiddelen uitoefende. NSB-ers meldden zich voor deze

Germaanse SS, maar ook al die andere nationaal-socialistische of fascistische splinterpartijtjes die Nederland rijk was – het waren er heel wat – zoals de Nederlandse Nationaal-Socialistische Arbeiderspartij (NNSDAP) of het Zwart Front, dat in het zuiden nogal actief was. Vaak leidde hun *intake* tot moeilijkheden. Ze werden herkend. Door hun slachtoffers, die al gearriveerd waren of later aankwamen. Dat lag in zoverre voor de hand, dat in Eindhoven sedert 1933 veel van dat soort splintergroeperingen gevestigd waren die zich meteen na de capitulatie van mei 1940 ver in de omtrek hadden doen gelden. Echte leden van een erkende militaire organisatie, een officiële krijgsmacht, die dus deelde in het geweldsmonopolie van de staat ter handhaving van de staatzelfstandigheid, kwamen niet in de eerste opvangcentra. Werden zij gevangengenomen door de geallieerde soldaten, dan werden ze als krijgsgevangenen geïnterneerd zoals het Landoorlogreglement-1907 eist. Alleen als ze vervolgens verdacht werden van grotere oorlogsmisdaden werden ze verder geleid voor verhoor in huizen van bewaring door SHAEF, om eventueel voor een tribunaal terecht te staan. Waren ze meer van het garnituur kleinere oorlogsmisdadigers, dan gingen ze op transport naar de territorialiteitsstaat. Dus de staat waar ze die misdaden zouden hebben begaan. Maar dan kwamen ze in nationale voorlopige hechtenis van die staat. Niet in een opvangcentrum zoals het Veemgebouw. De vechtpartijen die daar volgens de kranten uitbraken tussen een SS-er en zijn slachtoffers waren meestal varianten van handgemeen tussen die miliciens en zijn slachtoffers. Het was al erg genoeg dat dat allemaal door elkaar zat. Tot deze groep van vijand-begunstigers horen ook de personen die de PAN-ners oppakken in de eerste bevrijdingsfase en die zij “schadelijke elementen” noemen. Zij kunnen tot de politiemacht behoren of tot de marechaussee. Maar het kunnen ook collaborerende burgers zijn, vaak behorend tot de NSB of vergelijkbare groeperingen. Ze hoeven zeker niet geüniformeerd te zijn geweest. Ze worden bij voorkeur direct aan SHAEF aangeboden en SHAEF heeft nu eenmaal de zeggenschap over de Verboden Stad. Die garandeert wel dat de gemeentepolitie of de marechaussee die door de PAN gearresteerde niet een geprivilegieerde behandeling geeft of terstond op vrije voeten stelt. Zie hierboven. Hoofdstuk 20.

- Statenlozen, wier aankomst te wijten was aan de administratieve chaos in Centraal Europa en het feit dat de Sovjetlegers de gelederen en fronten strikt sloot voor terugkerende voormalige Sovjetburgers. Na november 1944 wilden mensen die vastzaten in Centraal-Europa en vermoedelijk dat burgerschap hadden bezeten voor geen prijs meer terug naar Stalin-Rusland. Hun lot was duister en sinister na terugkeer, dat was wel gebleken. Wat ze ook verder uitgespookt hadden en wat ook de manier mocht zijn geweest waarop ze in Duitse detentie waren geraakt, ze hadden hun vaderland verraden. Dat was het standpunt van hun regering. Ze werden altijd aan zware verhoren onderworpen, vaak gemarteld en als ze niet eindigden aan de galg hadden ze geluk gehad. Geluk, dat was dus óók: dwangarbeid in Siberië of op de Goelag-Archipel, maar voor dat laatste was toch vereist dat de Stalinisten dachten dat je nog van nut kon zijn. Deze groep, aangehouden bij een van de westelijke doorlaatposten, werkte aan geen identificatie mee. SHAEF wilde ze terugsturen achter de Elbe als het even kon. Dan wisten deze personen wel, wat hun te wachten stond. Ze verstonden niets, waren doof en stom. Ze neerschieten was niet goed voor het moreel. Soms kwamen ze dus door de primitieve grensbewakingscontroles heen en legden onverantwoordbaar beslag op de SHAEFmiddelen. Hardnekkigen drongen door tot centra als het Veemgebouw. Die waren dus wel heel stoïcijns geweest. Het Militair Gezag ging tóch proberen ze door de linies af te schuiven naar de Russen, maar op den duur kon het dat, bij de wederzijdse verharding tussen de geallieerden naar de Koude Oorlog toe, niet blijven volhouden. In 1948 stopte dat. Ze kwamen in de Nederlandse samenleving terecht en moesten maar zien hoe ze het rooiden.

Het zat allemaal opgehoopt door elkaar heen op de verschillende verdiepingen van het Veemgebouw. Bij deze tekst zit een bijlage met korte sfeertekeningen per etage waar men deze mensenopslag, het gewemel, de verschillende verrichtingen van beambten en ambtenaren onder supervisie van het Nederlands Militair Gezag, de aankomst, verlading en visitatie van de verschillende groepen per etage verwoord ziet. Deze schetsen komen van de beeldbank Eindhoven-In-Beeld die een tijd in de lucht is geweest en aan deze naoorlogse periode van Herrijzend Nederland na de bevrijding uitvoerige aandacht heeft besteed, gelukkigerwijze met becommentariëring van geboren en getogen Eindhovenaren, die dat alles zelf hebben

gadegeslagen of zelf op een of andere manier meegemaakt. Men ziet dat kleine kinderen doodgemoedereerd op de po zitten naast oude mensen die schoeisel en kleding proberen te passen. Men ziet volwassenen met de identiteitsbescheiden parmantig in de aanslag wachten op hun nadere verhoor, de ene sereen glimlachend, de andere gepijnigd wachtend totdat wéér het zoveelste spervuur van impertinente en nodeloze vragen – in de beleving van betrokkene – gaat losbreken, geleid door een persoon die er niets van begrijpt, nergens begrip voor op kan brengen en overduidelijk geen snars gelooft van wat allemaal te berde wordt gebracht. Het ging hier duidelijk om ongeorganiseerde chaos. Een consistente doorlopende verslaglegging is daarvan schier onmogelijk. Vandaar die bijlage waarbij de foto's het referentiekader zijn voor de commentaren.

Lijst van afkortingen

ARA: Algemeen Rijksarchief Den Haag

DP: Displaced Persons

GW: Nederlandse Grondwet

IRO: International Refugee Organization

LOR: Landoorlogreglement 1907

NMG: Nederlands Militair Gezag

NSB: Nationaal-Socialistische Beweging in de Nederlanden

NNSDAP: Nederlandse Nationaal Socialistische Arbeiderspartij

NSDAP: National-Sozialistische Partei Deutschlands

PAN: Partizanen Aktie Nederland

SOTO: Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang

Stbl.: Staatsblad

Stcrt: Staatscourant

SHAEF: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces

Sr: Wetboek van Strafrecht

SS: Staatsspoor of Schutzstaffel

StGB: Deutsches Strafgesetzbuch

Sv: Wetboek van Strafvordering

UNHCR: United Nations High Commissioner for Refugees

UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration

Lijst van geraadpleegde literatuur:

Angeren, J. van, Voorbereiding van de terugkeer, opgenomen in: J.J. van Bolhuis, C.D.J. Brandt en H.M. van Randwijk (red.), *Onderdrukking en Verzet: Nederland in oorlogstijd*, IV Vols, Vol. IV, Van Loghum Slaterus/J.M. Meulenhoff: Amsterdam, zonder jaar, pp. 509-531

Beevor, Antony, *Arnhem, The Battle for the Bridges 1944*, Penguin Editions: London, Reprint 2019, ISBN 978 0 670 91867 6 met Nederlandse vertaling als: *De slag om Arnhem*, 2018, ISBN 978 90 263 4247 9

Belinfante, A. D., *In plaats van Bijtjesdag, De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog*, Uitgegeven bij Amsterdam University Press, Assen, 1978 ISBN 97 8905 3568 903

Bijkerk, J.C., *De laatste landvoogd, Van Mook en het einde van de Nederlandse invloed in Indië*, Uitgeverij A.W. Sijthoff: Alphen aan den Rijn, 1982, ISBN 90 218 2914 2

Bossenbroek, Martin, *De meelstreep, Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Uitgeverij Bert Bakker: Amsterdam, 2001, ISBN 90 351 2369 7

Cohen, David, *Zwervend en doelend. De Joodse vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940, met een inleiding over de jaren 1900-1933*, De Erven F.Bohn NV: Haarlem 1955

Dekkers, Frans, *Eindhoven 1933-1945, Kroniek van Nederlands Lichtstad in de schaduw van het Derde Rijk*, Uitgeverij Onze Tijd/In de knipscheer: Haarlem, 1982, ISBN 90 6265 104 6

Drees, W., *Zestig jaar levenservaring*, NV De Arbeiderspers: Amsterdam, 1963, Tweede Druk

Eefting, Henk, De Bijzondere Rechtspleging, Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs, Uitgeverij Aspekt BV, Soesterberg, EAN 9789 05911 5286

Grüter, Regina, Kwesties van leven en dood: het Nederlandse Rode Kruis in de Tweede Wereldoorlog, Uitgeverij Balans: Amsterdam, 2017 (NIOD-uitgave), ISBN 978 94 600 3779 5 NUR 680

Goes van Naters, M. van der, Met en tegen de tijd, Herinneringen, Amsterdam 1980

Groen, K., Landverraad. De berechting van collaborateurs in Nederland, Weesp, 1984

Hoogenboezem, Jaap, H.J.Kruls: een politieke generaal, Boom Uitgeverij: Amsterdam, 2010, ISBN 9789085066415

Jong, Louis de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Deel 10a, Het laatste jaar I, tweede helft en deel 13, bijlagen, 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij en Uitgeverij, 1980 en 1988

Kersten, A.E., Londense dagboeken van Jhr. Ir.O.C.A. van Lidth de Jeude 1940-1945, Rijksgeschiedkundige Publicatiën, kleine serie 95 en 96, Staatsdrukkerij en uitgeverij (SDU): Den Haag 2001.

Klaassen, W. red. Voor u persoonlijk, Brieven van minister van Buitenlandse Zaken jhr. A.C.D. de Graaf aan gezant J.P. graaf van Limburg Stirum 1933-1937, opgenomen in: Nederlandse Historische Bronnen, 6, Houten, 1986

Kruls, H.J., Generaal in Nederland, Bussum 1975

Longerich, Peter, De Wannseeconferentie, De weg naar de Endlösung, Unieboek Uitgeverij Spectrum: Amsterdam, 2017, ISBN 97 890 003 58854

Longerich, Peter, Hitler Biografie, Uitgeverij Hollands Diep, Amsterdam, 2017, ISBN 97 890 488 335 42

Postma, Feiko H., De repatriëring van Sovjetonderdanen uit Nederland 1944-1956: mythe en waarheid, Uitgeverij De Bataafsche Leeuw: 2003

Ryan, Cornelius, Een brug te ver: Operatie "Market Garden" september 1944, Bussum, 1974, ISBN 90 269 4521 3

Schoonoord, D.C.L., Het "Circus Kruls", Militair Gezag in Nederland, 1944-1946, NIOD, Instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies: Amsterdam, 2011 (onderzoek afgerond in 2008, [http:// www.niod.nl](http://www.niod.nl))

Schrijvers, Piet, Rome, Athene, Jerusalem. Leven en werk van Prof. Dr David Cohen, Historische Uitgeverij: Groningen, 2000 ISBN 97 8906 5447 11

Shirer, William L., Opkomst en ondergang van het derde rijk, De geschiedenis van het nationaal-socialistische Duitsland, II Vols., H.J.W. Becht: Amsterdam, derde druk, ISBN 90 230 0018 8 Deel I ISBN 90 230 0019 6 Deel II ISBN 90 230 0020 X (zonder jaar)

Somers, Erik, voorzitter van de joodse Raad, De herinneringen van David Cohen (1941-1943), Ingeleid en geannoteerd door Erik Somers, Walburg Pers: Zutphen, 2010, ISBN 97 89057 3053 68

Veem21012020